BBF00015

สัทธรรมปกาสินี

(บาลี-ไทย)

ภาค ๒

SADDHAMMAPPAKĀSINĪ

(PĀLI-THAI)

PART II

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

เป็นที่ระลึกในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ
และทรงเจริญพระชนมพรรษาขึ้นรอบที่ ๗
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช

คุณเพ็ญศรี อำรุญรัตน์
สร้างพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระ และแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ISBN 974-8295-30-3

สัทธรรมปกาสินี

(บาลี-ไทย)

ภาค ๒

SADDHAMMAPPAKĀSINĪ

(PALI-THAI)

PART II

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

เป็นที่ระลึกในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ
และทรงเจริญพระชนมพรรษาขึ้นรอบที่ ๗
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช

คุณเพ็ญศรี อำรุญรัตน์
สร้างพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระ และแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ISBN 974-8295-30-3

พระบรมราโชวาท

"ฉันขออนุโมทนา ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย ฉันสนับสนุนงานนี้อย่างเปอร์เซ็นต์เต็ม ให้ทำต่อไป เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

การแปลคำบาลีสาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวังให้จงหนัก อย่าให้ขัดแย้งกันได้เป็นอันขาด เพราะถ้าขัดแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความสับสนยากแก่นักศึกษาต่อไปภายหน้า ที่ใดสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจไม่ได้แจ่มแจ้ง ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย"

(พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน พระราชทานแด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ และคณะกรรมการของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้าน้อมเกล้าฯ ถวายพระคัมภีร์แปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เมื่อ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๖)

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี
จักรีนฤบดินทร์ สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

(ภาพพระราชทาน)

พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช

ที่ ๑/๒๕๔๔

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพระคัมภีร์ฉบับภูมิพโลภิกขุ

สมเด็จพระญาณสังวร

(สมเด็จพระญาณสังวร)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ บรมธรรมิกมหาราช ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเป็นคุณประโยชน์ยิ่งใหญ่ไพศาลแก่พสกนิกรชาวไทยและพระบวรพุทธศาสนาเป็นอเนกประการ โดยเฉพาะได้เสด็จออกทรงบำเพ็ญพระอภิเนษกรมณ์ทรงผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๘ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระราชอุปัชฌายะ ประทานพระราชฉายาว่า "ภูมิพโล" สงฆ์ได้ยกขึ้นเป็นอุปสัมบันภิกขุ มีพระนามว่า ภูมิพโลภิกขุ ในวโรกาสหนึ่ง บัดนี้ได้ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ ๗๒ พรรษา เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๒ และทรงเจริญพระชนมพรรษาขึ้นรอบปีที่ ๗ ตั้งแต่วันที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๔๒ เป็นต้นไป

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้รับพระบรมราชานุญาตนำพระราชฉายามาตั้งเป็นนามของมูลนิธิ ได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย และสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ประทานนามพระคัมภีร์ชุดนี้ว่า ฉบับ "ภูมิพโลภิกขุ" เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จบรมบพิตร-พระราชสมภารเจ้า

เพื่อให้การปฏิบัติงานดำเนินไปด้วยความสำเร็จด้วยดี จึงมีพระบัญชาแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพระคัมภีร์ฉบับภูมิพโลภิกขุ เนื่องในวโรกาสสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงเจริญพระชนมพรรษาขึ้นรอบที่ ๗ ต่อไป ประกอบด้วย

กรรมการฝ่ายสงฆ์

๑. สมเด็จพระพุทธปาพจนบดี (ทองเจือ จินฺตากรมหาเถระ) ป.ธ.๖
ประธานกรรมการ

๒. สมเด็จพระมหาธีราจารย์ (นิยม ฐานิสฺสรมหาเถระ) ป.ธ.๙
รองประธานกรรมการ

๓. สมเด็จพระวันรัต (นิรันดร์ นิรนฺตรมหาเถระ) ป.ธ.๙
รองประธานกรรมการ

๔. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (พุฒ สุวฑฺฒนมหาเถระ) ป.ธ.๗
รองประธานกรรมการ

๕. สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (ประจวบ กนฺตาจารมหาเถระ) ป.ธ.๕
รองประธานกรรมการ

๖. พระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุโร) ป.ธ.๙ กรรมการ

๗. พระสุเมธาธิบดี (บุญเลิศ ทตฺตสุทฺธิ) ป.ธ.๘ กรรมการ

๘. พระอุดมญาณโมลี (มานิต ถาวโร) ป.ธ.๔ กรรมการ

๙. พระพรหมจริยาจารย์ (สมุท รชตวณฺโณ) ป.ธ.๗ กรรมการ

๑๐. พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมฺปนฺโน) ป.ธ.๔ กรรมการ

๑๑. พระวิสุทธิวงศาจารย์ (พลอย ฌาณสำวโร) ป.ธ.๔ กรรมการ

กรรมการฝ่ายฆราวาส

๑. สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี
ประธานกรรมการ

๒. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร รองประธานกรรมการ

๓. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์ รองประธานกรรมการ

๔. ท่านผู้หญิงหม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์ กรรมการกิตติมศักดิ์

๕. ท่านผู้หญิงอรุณ กิติยากร ณ อยุธยา กรรมการ

๖. ท่านผู้หญิงชนัตถ์ ปิยะอุย กรรมการ

๗. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร กรรมการ

๘. คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีย กรรมการ

๙. คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์ กรรมการ

๑๐. คุณหญิงสงวนศรี จันทรางศุ กรรมการ

๑๑. คุณหญิงวรรณี วิทยะสิรินันท์ กรรมการ

๑๒. คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ กรรมการ

๑๓. คุณหญิงสุภัทรา ตันติพิพัฒน์พงศ์ กรรมการ

๑๔. อธิบดีกรมการศาสนา กรรมการ

๑๕. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ กรรมการ

๑๖. นางอุษา จารุดุล กรรมการ

๑๗. ศาสตราจารย์พิพัฒน์ สุจินดา กรรมการ

๑๘. นางประณัฐ เตชะเสน กรรมการ

๑๙. นางอวยพร ปัตตพงศ์ กรรมการ

๒๐. รองศาสตราจารย์วิสุทธ์ บุษยกุล กรรมการ

๒๑. รองศาสตราจารย์ศรีกาญจน์ สุจินดา กรรมการ

๒๒. นางสุจิตรา (จิราธิวัฒน์) มงคลกิติ กรรมการ

๒๓. นางสมจิตต์ สิทธิไชย กรรมการ

๒๔. นางลำยอง หะรินสุต กรรมการ

๒๕. นายชุมศักดิ์ เตชะเสน กรรมการ

๒๖. นางสาววิไลลักษณ์ จารุดุล กรรมการ

๒๗. นายพุธตรี กุวานนท์ กรรมการ

๒๘. นางสาวบุญรักษ์ นาครัตน์ กรรมการ

๒๙. นางประสพศรี ประเสริฐสม กรรมการ

๓๐. นายปราโมทย์ สัชฌุกร กรรมการ

๓๑. นายระพินทร์ จารุดุล กรรมการ

๓๒. ดร.บุญนาค ศศะภูริ กรรมการ

๓๓. นางพงษ์เพ็ญ ดำรงรัตน์ กรรมการ

๓๔. นายพงศธร เตวิทย์ กรรมการ

๓๕. นางสมสวาสดิ์ บุญญภัทโร กรรมการ

๓๖. ศาสตราจารย์นายแพทย์ยงยุทธ วัชรดุลย์ กรรมการ

๓๗. นางสาวจงกลณี นาคสมบูรณ์ กรรมการ

๓๘. นางสาวบุญสม พรหมแก้ว	กรรมการ
๓๙. นางบุญมา เตสยานนท์	กรรมการ
๔๐. นางสาวพิมพิมล งั่นบุญศรี	กรรมการ
๔๑. นางสุลิดดา ศักดิ์ธนานุกูล	กรรมการ
๔๒. นายวิวัฒน์ สุริยานันท์	กรรมการ
๔๓. นายมณีพันธุ์ จารุดุล	กรรมการและเลขานุการ
๔๔. นายสิริ เพ็ชรไชย	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ขอจงถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในธรรมของสมเด็จพระสัมมา-สัมพุทธเจ้าตลอดกาลเป็นนิตย์ เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๒๖ มกราคม ๒๕๔๔

ผู้รับสนองพระบัญชา

ศาสตราจารย์ ดร. (ประเสริฐ ณ นคร)

นายกราชบัณฑิตยสถาน

รองประธานกรรมการ

ปฏิบัติหน้าที่แทนประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช

ที่ ๒/๒๕๔๔

เรื่อง แต่งตั้งคณะผู้จัดทำพระคัมภีร์ฉบับภูมิพโลภิกขุ

สมเด็จพระญาณสังวร

(สมเด็จพระญาณสังวร)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ บรมธรรมิกมหาราช ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเป็นคุณประโยชน์ยิ่งใหญ่ไพศาลแก่พสกนิกรชาวไทยและพระบวรพุทธศาสนาเป็นอเนกประการ โดยเฉพาะได้เสด็จออกทรงบำเพ็ญพระอภิเนษกรมณ์ทรงผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๘ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระราชอุปัชฌายะ ประทานพระราชฉายาว่า "ภูมิพโล" สงฆ์ได้ยกขึ้นเป็นอุปสัมบันภิกขุ มีพระนามว่า ภูมิพโลภิกขุ ในวโรกาสหนึ่ง บัดนี้ได้ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ ๗๒ พรรษา เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๒ และทรงเจริญพระชนมพรรษาขึ้นรอบที่ ๗ ตั้งแต่วันที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๔๒ เป็นต้นไป

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้รับพระบรมราชานุญาตนำพระราชฉายามาตั้งเป็นนามของมูลนิธิ ได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย และสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ประทานนามพระคัมภีร์ชุดนี้ว่า ฉบับ "ภูมิพโลภิกขุ" เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า

เพื่อให้การปฏิบัติงานดำเนินไปด้วยความสำเร็จด้วยดี จึงมีพระบัญชาแต่งตั้งคณะผู้จัดทำพระคัมภีร์ฉบับภูมิพโลภิกขุ เนื่องในวโรกาสสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงเจริญพระชนมพรรษาขึ้นรอบที่ ๗ ต่อไป

คณะผู้จัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายมณีพันธุ์ จารุดุล	ผู้อำนวยการ
๒. นายสิริ เพ็ชรไชย	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ
๓. นางอุษา จารุดุล	หัวหน้าฝ่ายธุรการ

คณะนักวิชาการประจำ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๙	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ
๒. พระมหาเฉลียว เปสโร	ป.ธ.๙	
๓. นายสุวรรณ์ จินต์ประชา	ป.ธ.๙	
๔. นายสังคม ศรีราช	ป.ธ.๙	
๕. พันเอกคง แจ้งไพล	ป.ธ.๙	
๖. พระมหาเดชทวี สุเมธี	ป.ธ.๙, พธ.บ.	
๗. นายทศพร ศรีคำ	ป.ธ.๙	

๘. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง	บ.ศ.๙
๙. นายบุญมา จิตจรัส	ป.ธ.๘, M.A.
๑๐. นายภิญโญ ล่องสกุล	ป.ธ.๘, M.A.
๑๑. นายทองดี พันโน	ป.ธ.๘
๑๒. นางศิริรัตน์ ด้วงสน	บ.ศ.๘
๑๓. นายบรรจบ พุกพญา	ป.ธ.๗
๑๔. พระมหาอภัย อุปฺปติสฺโส	ป.ธ.๗
๑๕. อุบาสิกาจันทร์ทิพย์ ศรีวงษ์	บ.ศ.๗
๑๖. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ	บ.ศ.๖
๑๗. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)
๑๘. อุบาสิกาพรม เกิดเกษม	นักปริวรรตอักษรขอม
๑๙. อุบาสิกาพรทิพย์ ศูนย์จันทร์	นักปริวรรตอักษรขอม
๒๐. อุบาสิกาบุญเกื้อ ไพโรจน์	นักปริวรรตอักษรขอม

คณะนักวิชาการพิเศษ

๑. นาวาเอกสุรจิต สงสกุล	ป.ธ.๘, Ph.D.
๒. นาวาเอกทองย้อย แสงสินชัย	ป.ธ.๙
๓. นายพิสิฐ เจริญสุข	ป.ธ.๙, อม.(จุฬาฯ)
๔. นาวาโทวินัย ตะเภาพงษ์	ป.ธ.๙, Ph.D.
๕. พันโทณรงค์ ครองแถว	ป.ธ.๘
๖. นาวาตรีสารี อินสอน	ป.ธ.๙

คณะเจ้าหน้าที่ธุรการ

๑. นายพัฒน์ ประกอบบุญ
๒. นางถาวร ศรีปราสาท
๓. นางพิกุล บำรุงผล

๔. นางชลอ วรรณจันทร์
๕. นางสาวพวงเงิน อุชชิน
๖. นายเฉลิมชัย ทองมี
๗. ร.อ.เกษม กระจกทอง
๘. นางสุภา วรรณพงษ์
๙. นางปนัดดา เอี่ยมวุฒิ
๑๐. นางรัตยา บัวยังตูม
๑๑. นายทองสุข ทุมนาหาด
๑๒. นางวีณา เพิ่มสุข
๑๓. นางจิตตรา อมะรักษ์
๑๔. นางทิพย์วดี ภู่ทอง
๑๕. นางสาวจิรัญญา เว้นบาป

ขอจงถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในธรรมของสมเด็จพระสัมมา-สัมพุทธเจ้าตลอดกาลเป็นนิตย์ เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๒๖ มกราคม ๒๕๔๔

ผู้รับสนองพระบัญชา

ศาสตราจารย์ ดร. (ประเสริฐ ณ นคร)
นายกราชบัณฑิตยสถาน
รองประธานกรรมการ
ปฏิบัติหน้าที่แทนประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

ที่ ๒/๒๕๒๗

เรื่อง การจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพโลภิกขุ

อาศัยพระบัญชา ที่ ๑/๒๕๒๗ เรื่องการตรวจชำระพระไตรปิฎก ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จะเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตร ใน พ.ศ.๒๕๓๐ นั้น และโดยที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมและได้รับการอุดหนุน โดยงบประมาณแผ่นดินอยู่แล้ว

จึงให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ส่งเสริมงานการตรวจชำระพระไตรปิฎกโดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเอื้ออำนวยในการประสานประโยชน์ โดยจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ชั้นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเศษ สัททาวิเสส ฉบับภูมิพโลภิกขุ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช ให้เป็นที่ปรากฏตามโบราณราชประเพณีสืบไปชั่วกาลนาน.

สั่ง ณ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ด้วยความสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม

และ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : ๒๕๔๘ พิมพ์จำนวน ๖๐๐ เล่ม

Second published : 2005

ISBN 974-8295-30-3

สงวนลิขสิทธิ์

ในการคัดลอก แปล และดัดแปลง

ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ในบริเวณวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalo Bhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสัทธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า **พระปริยัติสัทธรรม** ในบรรดาพระสัทธรรมทั้งสาม พระปริยัติสัทธรรม มีความสำคัญมาก เมื่อพระปริยัติสัทธรรมยังดำรงอยู่ตราบใด **พระปฏิบัติสัทธรรม** และ **พระปฏิเวธสัทธรรม** ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสัทธรรมเสื่อมสูญแล้ว พระปฏิบัติสัทธรรม และพระปฏิเวธสัทธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติสัทธรรมจึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหา-กัสสปเถระ เป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็นพระพุทธวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรก ด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดหมวดหมู่เรียกว่า **พระไตรปิฎก** ได้แก่ **พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก** และ **พระอภิธรรมปิฎก** พระไตรปิฎกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ปาฬิ** หรือ **พระบาลี**

พุทธบริษัทผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสัทธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎกหรือพระบาลีนี้ให้รู้ซึ้ง ทั้งบทพยัญชนะและอรรถ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามพระพุทธวจนะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในด้านพระปริยัติสัทธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นธุระในพระศาสนาอย่างหนึ่ง เรียกว่า คันถธุระ คู่กับ วิปัสสนาธุระ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติอันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติสัทธรรม การศึกษานั้นย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจฉัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธาธิบายเรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรรถกถาจารย์ หมายถึง พระอรหันต์ผู้เป็นสังคีติกาจารย์ในครั้งแรก มีพระมหากัสสป พระอุบาลี และพระอานนท์เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนั้นเรียกว่า **อรรถกถา** มีการบันทึกไว้ด้วย

ภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นอยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหพอันเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ได้แก่ สำนักมหาวิหาร ในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรรถกถาพุทธบริษัทจำต้องศึกษาภาษาสิงหพก่อน ซึ่งเป็นการยากลำบากแก่พุทธบริษัทผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอรรถาธิบายพระพุทธวจนะจึงไม่แพร่หลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก้าร้อยปีเศษ พระเถระทั้งหลาย มีพระพุทธโฆษะ พระพุทธทัตตะ และพระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหพเป็นภาษาบาลี อันเป็นตันติภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเป็นประโยชน์เกื้อกูลไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งอธิบายความในอรรถกถาเป็นคัมภีร์ เพื่อให้เข้าใจพระพุทธวจนะชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า **ฎีกา** มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า **มูลฎีกา** และคำอธิบายฎีกาเดิมต่อมาอีกเรียกว่า **อนุฎีกา** แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนแง่ข้อขอดที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า **คัณฐีบท** อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธ์ความ บอกความหมายของศัพท์ แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า **อัตถโยชนา** คัมภีร์เหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลให้ถูกต้องอีกด้วย คัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณ์พิเศษ แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคหรืออภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถา แล้วมีคัมภีร์แก้ต่อมาเรียกว่า **ฎีกา** เช่น มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัญชุสา แก้พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์ชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินี แก้ปกรณ์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นตันติภาษา คือ ภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือ ภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธวจนะซึ่งเรียกว่าพระบาลี และเป็นภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษาบาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารู้ความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องถ่องแท้

ถ้าขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุตติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิดลุ่มหลงในอักขระและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น พุทธบริษัทผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู้ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ้งชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธวจนะได้ถูกต้อง คัมภีร์ไวยากรณ์เหล่านี้ เรียกว่า **สัททาวิเสส** บ้าง **สัททศาสตร์** บ้าง **นิรุตติศาสตร์** บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส และสัททาวิเสส เหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในใบลาน ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียนอักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธวจนะ ทรงจำไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราชปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรานุเถระ รับภารธุระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎกภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้วตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้ เผยแผ่ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศพระราชกฤษฎาภินิหารที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างพระคัมภีร์อรรถกถาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่างทรงมีพระศรัทธาประสาทะ โดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนาให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการะแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักงันไป ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ **มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ** ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชฉายาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอคณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้

รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุนเป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียชั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทย ตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่น และฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝนบัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ภาษาไทยก็ถูกต้อง

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ นอกจากได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการให้เงินงบประมาณแผ่นดินอุดหนุนโครงการแล้ว ยังได้รับปัจจัยบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระคัมภีร์เป็นพุทธบูชา และอุทิศให้แก่ปัจเจกบุคคลเป็นรายยก ดังได้ประกาศพระนามและนามในทุกหน้าพระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับ**พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี ภาค ๒** พากย์คู่ภาษาบาลี-ไทย นี้ **คุณเพ็ญศรี จำรูญรัตน์** มีจิตศรัทธาบริจาคเงินสร้างเป็นที่ระลึกในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ และทรงเจริญพระชนมพรรษาขึ้นรอบที่ ๗ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้ ขออำนาจแห่งมหากุศลได้โปรดบันดาลให้ **คุณเพ็ญศรี จำรูญรัตน์** ประสพความสุขความเจริญตลอดไป เทอญ.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา

คำปฏิญญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ **ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย** นั้น มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา คัณฐี อัตถโยชนา ปกรณ์วิเสส และสัททาวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ์ ทั้งนี้ เพื่อเผยแผ่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักขระและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทยและภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มลนิธิ ฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นตำราในการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แผ่ไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา

๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้าเดียวกัน โดยแยกเป็นสองพากย์ซ้ายขวาเป็นสองภาษา บาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ยิ่งแก่พระสงฆ์เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพากย์ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะให้คน "เข้าถึงธรรม"

มูลนิธิ ฯ จะทำคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และความเหมาะสมในการที่จะเผยแผ่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ การพิมพ์ **พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี ภาค ๒** ฉบับพากย์คู่ ภาษาบาลี-ไทย ครั้งนี้ เป็นการพิมพ์ฉบับชำระทั้งภาษาบาลี และคำแปลเป็นภาษาไทยลงคู่ในหน้าเดียวกัน ตามคำปฏิญญาข้อที่ ๒ ข้างต้น เพื่อเผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลวปัจจัยให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข ได้ดื่มรสพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั่วกันเทอญ.

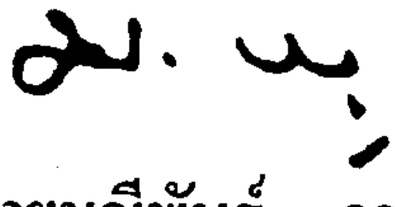

(นายมณีพันธุ์ จารุดุล)

ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นฯ

กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

คำอธิษฐาน

นำคัมภีร์มาจบเหนือหัว และอธิษฐานต่อหน้าพระบรมสารีริกธาตุ
ณ บรมบรรพตวัดสระเกศ ราชวรมหาวิหาร กล่าวว่า

ข้าฯขอตั้งสัจจะต่อหน้าพระบรมสารีริกธาตุ ของสมเด็จพระ-สัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ข้าฯจะตั้งมั่นอยู่ในศีล ๕ อย่างมั่นคง ขออำนาจศีลอันบริสุทธิ์นี้ จงช่วยให้งานสร้างพระคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาที่ข้าฯดำเนินการอยู่นี้ ให้สำเร็จเรียบร้อยสมบูรณ์บริสุทธิ์ทั้งอรรถและพยัญชนะ เป็นการสืบต่ออายุพระศาสนา เพื่อทรงไว้ เพื่อเป็นปัจจัยแก่ผู้แสวงหาปัจจัย หรือผู้มีปัจจัยมาแล้วจะได้ศึกษาเล่าเรียน เพื่อเป็นปัจจัยนำไปสู่ความหลุดพ้นของตัวเองและของคนอื่น ๆ ต่อไป

ด้วยเจตนาอันบริสุทธิ์นี้ ขอให้ข้าฯได้มีคนดีที่เข้มแข็งจริงใจต่อพระพุทธศาสนามาร่วมมือให้ทำพระคัมภีร์เหล่านี้สมบูรณ์บริสุทธิ์ เป็นประโยชน์ เป็นที่พึ่งแก่ผู้แสวงหา เพื่อให้ข้าฯได้ทำสำเร็จภายในอายุนี้

ขอพระพุทธานุภาพ พระธรรมานุภาพ พระสังฆานุภาพ จงดลบันดาลให้สำเร็จตามที่ตั้งใจไว้ทุกประการ

ขอให้ปัดเป่าความขัดข้องทั้งหลาย ให้มีความสะดวก ให้ประสบความสำเร็จอย่างสมบูรณ์บริสุทธิ์ตามที่ตั้งใจไว้ ทุกประการภายในอายุนี้

(นายมณีพันธุ์ จารุดุล)
ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นฯ
กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา

แนะนำ
พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี
อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคปกรณ์

คำว่า **สัทธรรมปกาสินี** หรือในภาษาบาลีเรียกว่า **สทฺธมฺมปฺปกาสินี** เป็นชื่ออรรถกถาของพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคปกรณ์ สำหรับพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทา-มรรคปกรณ์นั้น ข้าพเจ้าได้เขียนคำแนะนำไว้แล้วในคัมภีร์ชุด ฉบับภูมิพโลภิกขุ ว่า ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร อัครสาวก ได้บรรยายไว้เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ และพระธรรมสังคีติกาจารย์ได้ยกขึ้นสู่การสังคายนา นับเนื่องอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ลำดับที่ ๑๒ จัดเข้าเป็นเล่มที่ ๓๑ ในพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ซึ่งมูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้นำมาชำระและพิมพ์เป็นปกรณ์ไว้ แบ่งเป็น ๒ ภาค

ความหมายของคำว่าสัทธรรมปกาสินี

เมื่อพิจารณาถึงความหมายของคำที่ท่านได้ตั้งชื่อเฉพาะไว้ แยกออกได้เป็น ๒ คำ คือ **สัทธรรม** คำหนึ่ง **ปกาสินี** อีกคำหนึ่ง สัทธรรม ในภาษาบาลีว่า สทฺธมฺม ยังแยกออกเป็น **ส** คำหนึ่ง กับ **ธมฺม** คำหนึ่ง

ส คำหน้า ย่อมาจาก สนฺต คำว่า **สนฺต** แปลว่า ผู้สงบ ก็ได้ แปลว่า มีอยู่ ก็ได้ แปลว่า อันบุคคลสรรเสริญ ยกย่อง ก็ได้ ส่วน **ธมฺม** คำหลัง แปลว่า สภาวะ คำสอน ธรรมชาติ รวมกันเข้าเป็น สทฺธมฺม ในภาษาไทยใช้ว่า **สัทธรรม** จึงมีความหมายได้เป็น ๓ นัย คือ

๑. ธรรมของท่านผู้สงบคือสัตบุรุษ ได้แก่ พระอริยบุคคล มีพระพุทธเจ้าและพระสาวก เป็นต้น

๒. ธรรมที่มีอยู่จริง ปรากฏอยู่จริง ไม่ใช่ธรรมที่ไม่มีอยู่จริง (โดยปรมัตถ์) อย่างอาตมันที่พวกเดียรถีย์กำหนดไว้

๓. ธรรมที่ได้รับยกย่อง สรรเสริญ เพราะประกอบด้วยคุณ มีธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว เป็นต้น ไม่ใช่ธรรมที่ถูกตำหนิโดยประการเดียว เหมือนอย่างธรรมของพวกลัทธินอกพระศาสนา

คำว่า **ปกาสินี** นั้น แปลว่า ประกาศ ให้แจ่มแจ้ง ให้รู้ชัด

รวม สทฺธมฺม กับ ปกาสินี เป็น สทฺธมฺมปฺปกาสินี หรือ สัทธรรมปกาสินี เป็นชื่ออรรถกถาของพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งมีความหมายว่า เป็นอรรถกถาที่ประกาศพระสัทธรรมให้แจ่มแจ้ง ให้รู้ชัด เป็นคำอธิบายขยายความของพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคให้แจ่มแจ้งชัดเจนนั่นเอง

ประวัติการรจนาคัมภีร์

ท่านผู้รจนาคัมภีร์นี้ คือ พระมหานามเถระ เป็นชาวลังกา สำนักมหาวิหาร สำนักเดียวกับพระพุทธโฆษาจารย์นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาผู้มีชื่อเสียง ท่านได้กล่าวไว้ในตอนท้ายแห่งพระคัมภีร์นี้ว่า ท่านอุตตรมันตีอุบาสก ได้สร้างปริเวณะ คือ เสนาสนะขึ้นไว้ในสำนักมหาวิหาร ท่านได้พำนักอยู่ในอุตตรมันตีปริเวณะนี้ และได้แต่งอรรถกถาสัทธรรมปกาสินีนี้สำเร็จในปีที่ ๓ หลังจากการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าโมคคัลลานะกษัตริย์ลังกาทวีป ได้ตรวจสอบดูรายพระนามกษัตริย์ของลังกา มีพระเจ้าโมคคัลลานะชื่อเดียวกันในกรุงอนุราธบุรี ๒ พระองค์ องค์ที่ ๑ สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๑๐๓๘ องค์ที่ ๒ สิ้นพระชนม์ พ.ศ.๑๐๘๐ ไม่ทราบว่าองค์ใดแน่ ถ้าเป็นองค์ที่ ๑ ก็เป็นในปี พ.ศ.๑๐๔๑ ถ้าเป็นองค์ที่ ๒ ก็เป็นในปี พ.ศ.๑๐๙๓ จึงควรสันนิษฐานรวม ๆ ไปว่า พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินีนี้อุบัติเป็นวรรณกรรมขึ้นมา ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ คือประมาณ ๑,๔๐๐ ปีเศษมาแล้ว เป็นการแต่งขึ้นภายหลังพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งอยู่ในรัชกาลพระเจ้ามหานาม กษัตริย์แห่งลังกา เมื่อประมาณ พ.ศ.๙๕๓ นับว่าพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินีนี้มีอายุมากพอสมควร

ในคัมภีร์จูฬคันถวงศ์ยังได้กล่าวไว้ว่าพระคัมภีร์อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคนี้พระมหานามเถระแต่งโดยได้รับอาราธนาจากอุบาสกชื่อมหานาม ชื่อเดียวกับท่านผู้แต่งด้วย

เนื้อหาของพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี

ท่านผู้แต่งได้กล่าวไว้ในคำเริ่มและลงท้ายพระคัมภีร์ว่า ได้พรรณนาความแห่งพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินีไปตามลำดับ เดินตามสูตรและข้อยุติ ทิ้งลัทธิของตนและไม่เกาะเกี่ยวกับลัทธิอื่น รวบรวมข้อแนะนำและนัยอรรถกถาเดิม มาเรียบเรียงอรรถกถาสัทธรรมปกาสินี ความทั้งนี้แสดงว่า ท่านมิได้แต่งขึ้นโดยอัตโนมัติ หากได้อาศัยอรรถกถาเดิม เข้าใจว่าคงจะเป็นอรรถกถาสิงหฬแต่งขึ้นเป็นคัมภีร์ใหม่

เนื้อเรื่องเริ่มต้นด้วยคันถารัมภกถาคือคำเริ่มพระคัมภีร์ ท่านได้พรรณนาความในปฏิสัมภิทามรรคปกรณ์ไว้อย่างละเอียด ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ หมวด คือ ๑. มหาวรรค หมวดขนาดใหญ่ ๒. มัชฌิมวรรค หมวดขนาดกลาง หรือเรียกว่า ยุคนัทธวรรค และ ๓. จุลวรรค หมวดขนาดเล็ก หรือเรียกว่า ปัญญาวรรค และได้มีคำลงท้ายที่เรียกว่า นิคมกถา ไว้อย่างสมบูรณ์

สัทธรรมปกาสินีฉบับอักษรไทย

ได้มีการพิมพ์พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินีเป็นอักษรไทย โดยได้ปริวรรตจากอักษรขอมมาแล้ว แต่ครั้งรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ.๒๔๖๕ มหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นผู้พิมพ์ ท่านผู้ชำระครั้งนั้น คือ พระพิมลธรรม (นาค สุมนนาคเถระ) วัดอรุณราชวราราม ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระเทพสุธี อยู่วัดสุทัศนเทพวราราม

เหตุที่พิมพ์นั้น เนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว องค์เอกอัครพุทธศาสนูปถัมภก ทรงมีพระราชศรัทธาจะยกย่องพระพุทธศาสนาด้านพระปริยัติธรรม ซึ่งเป็นมูลแห่งการปฏิบัติได้ถูกต้อง มีพระราชปรารภว่า พระมหากษัตราธิราชเจ้าแผ่นดินสยามแต่ครั้งก่อน ทรงเป็นพุทธ-ศาสนูปถัมภก ได้ทรงรับพระราชภาระอุปการะพระปริยัติสัทธรรม เช่น รัชกาลที่ ๑ โปรดให้ชำระปกรณ์ที่หาได้ในเวลานั้น แล้วโปรดให้จารไว้ ซึ่งเป็นต้นฉบับของปกรณ์ที่สร้างขึ้นในภายหลัง รัชกาลที่ ๕ โปรดให้ชำระปกรณ์เหล่านั้น ซึ่งเป็นชั้นพระบาลี คือพระไตรปิฎก แล้วโปรดให้ตีพิมพ์ไว้ ตั้งแต่นั้นมาการศึกษาพระปริยัติสัทธรรมก็กระทำได้ง่าย พระมหากษัตราธิราชทรงมีพระบรมราชานุเคราะห์สืบต่อกันตลอดมา

ประจวบกับขณะนั้น สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรม-ราชินีนาถ สมเด็จพระราชชนนี ได้เสด็จสวรรคต (ประสูติ พ.ศ.๒๔๐๖ สวรรคต พ.ศ.๒๔๖๒) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญทักษิณานุประทานถวายแด่สมเด็จพระราชชนนี ทรงมีพระราชปรารภจะทรงพิมพ์ปกรณ์ชั้นอรรถกถา จึงได้ถวายให้เป็นภารธุระของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา-วชิรญาณวโรรส สกลมหาสังฆปริณายก สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น พร้อมด้วยพระเถรานุเถระ ได้ช่วยกันชำระปกรณ์ชั้นอรรถกถาเหล่านั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงเป็นพนักงานจัดพิมพ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอุทิศพระราชปัตติทานมัยกุศลอันเกิดแต่การสร้างพระคัมภีร์เพื่ออุปการะพระปริยัติธรรมถวายแด่สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระราชชนนี และทรงอุทิศพระราชกุศลให้แก่เทพยดาและมนุษย์เหล่าอื่นด้วย ข้อความดังกล่าวนี้ ได้ประกาศเป็นภาษาบาลีไว้ ณ วันที่ ๒๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๖๓ ข้าพเจ้าได้เก็บความมากล่าว ณ ที่นี้

การพิมพ์พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินีได้มีขึ้นในครั้งนั้น เป็นหนังสือบาลีอักษรไทยจำนวน ๔๖๐ หน้าพิมพ์ แต่ไม่ตลอดทั้งคัมภีร์ เป็นหนังสือเพียงครึ่งคัมภีร์ คือเริ่มแต่คันถารัมภกถา ไปจบแค่อินทริยปโรปริยัตตญาณนิทเทสวัณณนาเท่านั้น

สัทธรรมปกาสินีฉบับภูมิพโลภิกขุ

เนื่องจาก นายมณีพันธุ์ จารุดุล อุปนายกสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ขอให้ข้าพเจ้าช่วยแปลพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี ฉบับมหามกุฏ-ราชวิทยาลัยเป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ.๒๕๑๐ เพื่อเป็นแนวทางศึกษาวิจัยพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคปกรณ์ ซึ่งเป็นหลักการศึกษาพระปริยัติธรรมแต่ครั้งพุทธกาล ข้าพเจ้าได้แปลสัทธรรมปกาสินีภาษาบาลีฉบับอักษรไทยที่มีอยู่แล้วนั้น และได้ตรวจสอบกับฉบับฉัฏฐสังคีติ และฉบับอักษรโรมันที่มีอยู่ เมื่อแปลจบฉบับอักษรไทยได้ครึ่งหนึ่งแล้ว ตอนหลังไม่มีอักษรไทย ได้อาศัยฉบับอักษรพม่าและอักษรโรมัน แปลต่อไปจนจบ ได้พบว่าพระคัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์สำคัญยิ่งทางพระพุทธศาสนาคัมภีร์หนึ่ง แต่ยังไม่สมบูรณ์ เพราะฉะนั้นเห็นสมควรปริวรรตมาเป็นอักษรไทยเสียให้บริบูรณ์ ได้ตรวจดูฉบับอักษรขอมที่วัดบวรนิเวศวิหารและที่หอสมุดแห่งชาติแล้ว หาต้นฉบับอักษรขอมไม่ได้ ซึ่งหมายความว่าฉบับอักษรขอมขาดอยู่ เห็นจะเป็นด้วยเหตุที่ขาดต้นฉบับอักษรขอมนี่เอง ดังนั้น ท่านผู้ชำระในครั้งนั้นจึงได้ทำค้างไว้ครึ่งเดียวในตอนต้น มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเห็นสมควรบูรณะให้เต็มบริบูรณ์ รองศาสตราจารย์ศรีกาญจน์ สุจินดา กรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ มีศรัทธาปริวรรตจากอักษรโรมันเป็นอักษรไทยในตอนหลังจนจบบริบูรณ์

เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๑๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พลตำรวจเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์ ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ นำคณะกรรมการเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลสมทบทุนมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และได้นำต้นฉบับพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินีอักษรไทยที่ได้ปริวรรตแล้วนั้นทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในพระราชวโรกาสที่ระลึกงานพระราชพิธีรัชดาภิเษก และทรงเจิมเพื่อเป็นสิริมหามงคลในการที่จะดำเนินงานตามโครงการต่อไป ซึ่งเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า ฯ และเป็นนิมิตหมายแห่งการประกาศพระสัทธรรมสืบต่อไปไม่ขาดสาย เป็นการสืบต่องานที่ยังค้างอยู่แต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สำเร็จลุล่วงไป

การชำระพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี ภาษาบาลีนั้น มีความจำเป็นต้องชำระมาตั้งแต่เล่มต้น เพื่อจัดวรรคตอนให้เป็นระบบเดียวกัน มูลนิธิฯ ได้มอบภาระให้

นายวิเชียร บำรุงผล ป.ธ.๙ (ถึงแก่กรรมแล้ว) ซึ่งเป็นผู้ชำนัญการภาษาบาลีของมูลนิธิฯ เป็นผู้ชำระตั้งแต่ต้นจนจบบริบูรณ์ โดยอาศัยฉบับฉัฏฐสังคีติ และฉบับอักษรโรมัน เป็นคู่มือในการชำระตลอดไป

การจัดพิมพ์เป็นฉบับภูมิพโลภิกขุครั้งนี้ ได้แบ่งออกเป็น ๔ ภาค คือ

ภาค ๑ เริ่มตั้งแต่คันถารัมภกถา ไปจบสัจจปกิณณกวัณณนา ซึ่งอยู่ในมหาวรรค ญาณกถา

ภาค ๒ เริ่มตั้งแต่สีลมยญาณนิทเทสวัณณนา ไปจบอินทริยปโรปริยัตต-ญาณนิทเทสวัณณนาในมหาวรรค ญาณกถา

ภาค ๓ เริ่มแต่อาสยานุสยญาณนิทเทสวัณณนา ไปจบอินทริยสโมธาน-วัณณนาในมหาวรรค ญาณกถา

ภาค ๔ เริ่มแต่วิโมกขกถา จนจบมัณฑเปยยกถาในมหาวรรค แล้วขึ้นยุคนัทธวรรคอันเป็นตอนที่ ๒ ไปจนจบสุญญกถาวัณณนา สุดท้ายต่อด้วยปัญญาวรรคอันเป็นตอนที่ ๓ ไปจนจบนิคมกถา

เมื่อครบ ๔ ภาคนี้แล้ว เป็นอันจบพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินีบริบูรณ์ นับว่าเป็นการบูรณะพระคัมภีร์ที่ยังขาดอยู่ครึ่งหนึ่งให้เต็ม และบูรณะส่วนที่ยังบกพร่องให้บริบูรณ์ อันเป็นมหากุศล และเป็นมหามงคลพิเศษยิ่ง พระคัมภีร์นี้เป็นพระคัมภีร์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงเจิมไว้เป็นปฐมฤกษ์ เพื่อเป็นสิริมงคลให้การทำงานสร้างพระคัมภีร์ได้ลุล่วงสำเร็จบริบูรณ์ สมดังพระราชปณิธานของพระมหากษัตริยาธิราชแต่เก่าก่อน ขอถวายพระราชกุศลแด่พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ที่ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาสืบต่อมา และรวมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงเป็นพระกำลังสำคัญในการสร้างพระคัมภีร์ ตลอดทั้งพระเถรานุเถระ มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นต้น ซึ่งได้ทรงรับภาระทางพระพุทธศาสนา ชำระพระคัมภีร์อันเป็นต้นฉบับ สืบต่อมา

สำหรับ **พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี ภาค ๑** นี้ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้จัดพิมพ์ในพระราชวโรกาสที่ระลึกงานพระราชพิธีรัชดาภิเษก ทูลเกล้า ฯ ถวายเป็นธรรมบรรณาการแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งได้ทรงพระมหา

กรุณาธิคุณล้นพ้นแก่พสกนิกรทุกถ้วนหน้า เพื่อเป็นพระบารมีปกเกล้าฯ เผยแผ่พระสัทธรรมให้แพร่หลายไปทุกมุมโลก และเพื่อทรงอุทิศถวายพระราชกุศลแด่อดีตพระมหากษัตริย์แห่งราชจักรีวงศ์ ที่ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจปกปักรักษาชาติ ศาสนา ให้ดำรงคงอยู่สืบมาจนถึงบัดนี้ และได้พิมพ์ต่อไปจนครบ ๔ ภาค

เป็นอันว่าพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินีภาษาบาลี ฉบับอักษรไทย ได้สำเร็จลงเรียบร้อยในฉบับภูมิพโลภิกขุคราวนี้

การจัดพิมพ์เป็นพากย์คู่ ฉบับภูมิพโลภิกขุ

ส่วนคำแปลเป็นภาษาไทยนั้น มูลนิธิ ฯ ได้จัดแปลเป็นภาษาไทยขึ้น เพื่อประโยชน์แก่สาธุชนผู้ใฝ่ธรรมจะได้ทราบข้อความและนำไปใช้ปฏิบัติธรรมได้ และได้ตั้งคณะกรรมการตรวจคำแปลนั้นอีกชั้นหนึ่ง

เพื่อให้การดำเนินงานสร้างพระคัมภีร์ของมูลนิธิ ฯ ได้สำเร็จตามปฏิญญาที่ตั้งไว้ โดยจัดให้มีพระคัมภีร์ที่เป็นพากย์คู่ คือภาษาบาลีด้านหนึ่ง และภาษาไทยอีกด้านหนึ่ง ในหน้าเดียวกัน

อนึ่ง ในการเขียนภาษาบาลีด้วยอักษรไทยนั้น อาจารย์บางท่านก็นิยมเขียนตัวอักษรตามภาษาบาลี บางท่านก็เขียนตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตฯ ถ้าหากจะขอให้เขียนอย่างเดียวกัน ก็เหลือวิสัยจะทำได้เพราะอ้างว่าเคยมือ และอีกทั้งราชบัณฑิตฯ ก็ยอมรับรองว่า ถูกต้องทั้ง ๒ อย่าง จึงได้ปล่อยไปตามอัธยาศัยตามถนัดของอาจารย์แต่ละท่าน

ทางมูลนิธิฯ ได้จัดทำพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินีพากย์คู่ขึ้น ๘ เล่มด้วยกัน คือ

พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๑ เริ่มตั้งแต่คันถารัมภกถาไปจนจบอภิญเญยยนิทเทสวัณณนา

พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๒ เริ่มตั้งแต่ปริญเญยยนิทเทสวัณณนา ไปจนจบสุตมยญาณนิทเทสวัณณนา

พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๓ เริ่มตั้งแต่สีลมยญาณนิทเทสวัณณนา ไปจนจบจริยานานัตตญาณนิทเทสวัณณนา

พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๔ เริ่มตั้งแต่ภูมินานัตตญาณนิทเทสวัณณนา ไปจนจบอินทริยปโรปริยัตตญาณนิทเทสวัณณนา

พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๕ เริ่มตั้งแต่อาสยานุสยญาณนิทเทสวัณณนา ไปจนจบทิฏฐิกถาวัณณนา

พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๖ เริ่มตั้งแต่อานาปานัสสติกถา ไปจนจบอินทริยกถาวัณณนา

พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๗ เริ่มตั้งแต่วิโมกขกถา ไปจนจบสุญญกถาวัณณนา

พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๘ เริ่มตั้งแต่ปัญญาวัคค์ ไปจนจบนิคมนกถา

เป็นอันว่าพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี พากย์คู่ ซึ่งยังไม่เคยมีมาเลยในภาษาไทย ได้สำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ ในฉบับภูมิพโลภิกขุ คราวนี้

สำหรับ**พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี ภาค ๒** พากย์คู่ภาษาบาลี-ไทยนี้ **คุณเพ็ญศรี จำรูญรัตน์** มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา มูลนิธิภูมิพโลภิกขุขออนุโมทนากุศลไว้ ณ โอกาสนี้

ขอเทพยดาอารักษ์และสาธุชน จงโปรดอนุโมทนางานสร้างพระคัมภีร์ที่สำเร็จลงทั้งนี้โดยทั่วกันเทอญ.

สิริ เพ็ชรไชย

(นายสิริ เพ็ชรไชย)
หัวหน้าฝ่ายวิชาการ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

คณะผู้ดำเนินงานจัดสร้างพระคัมภีร์

ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น

ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ของ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

นายมณีพันธุ์ จารุดุล อุปนายกสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม และอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

นางอุษา จารุดุล นายกสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, ผู้บรรยายธรรมะของสมาคม ฯ กรรมการผู้ช่วยผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และรองผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม ฯ

เป็นหัวหน้าคณะผู้ดำเนินงาน

นายสิริ เพ็ชรไชย กรรมการสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, กรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และหัวหน้าฝ่ายวิชาการโครงการปริวรรตอักษรขอม และอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

เป็นหัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ

พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี บาลี-ไทย ภาค ๒

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

---

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ.๙	ประธานกรรมการ
๒. นายวิเชียร บำรุงผล ป.ธ.๙	กรรมการ
๓. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๙	กรรมการและเลขานุการ
๔. รองศาสตราจารย์ศรีกาญจน์ สุจินดา	ปริวรรตจากอักษรโรมัน
๕. นางสาววัฒนา สุภวัน ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๖. นางสุนันทา วุฒิมานานนท์ ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๗. นางสาวปรางทิพย์ แย้มเพกา ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๘. นางสาวศิริกุล เอกศาสตร์ ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๙. นายอารมณ์ สุดใจ ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๐. นางสาวเกษสุดา สุประดิษฐ์ ปกศ.สูง	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๑. นายประยุทธ์ สาธรสุด ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๒. นายทองพูล แสนบุญศรี ป.ธ.๙	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๓. นายวิรัตน์ อุนนาทรวรางกูร ป.ธ.๙	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๔. นายช่วงชัย เวียงสิงห์กอ ป.ธ.๙, พม.	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๕. นายอารมณ์ สุดใจ ศศ.บ.(โบราณคดี)	ตรวจทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๑๖. นางสาวปรางทิพย์ แย้มเพกา ศศ.บ.(โบราณคดี)	ตรวจทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๑๗. นายปัญญา สละทองตรง ป.ธ.๙	ตรวจทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ

๑๘. พระมหาบุญศักดิ์ รัตนวงศ์ ป.ธ.๗ (เขมร)	ตรวจทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๑๙. นายหนูขันธ์ ขำหินตั้ง ป.ธ.๖	ตรวจทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๒๐. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๑. นายนิพนธ์ เทียมจันทร์ ป.ธ.๖, พ.กศ.	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๒. นายบุญเตือน ขาวเอี่ยม ป.ธ.๖	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๓. นายคำสอน จิตเจริญ ป.ธ.๗, พม.	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๔. นายพิสิฐ เจริญสุข ป.ธ.๙	ตรวจสำนวนขั้นสุดท้าย
๒๕. นางสาวศิริรัตน์ กลัดจ่าย	ควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
๒๖. นางชลอ วรรณจันทร์	ตรวจความเรียบร้อยของต้นแบบ และดำเนินการจัดพิมพ์

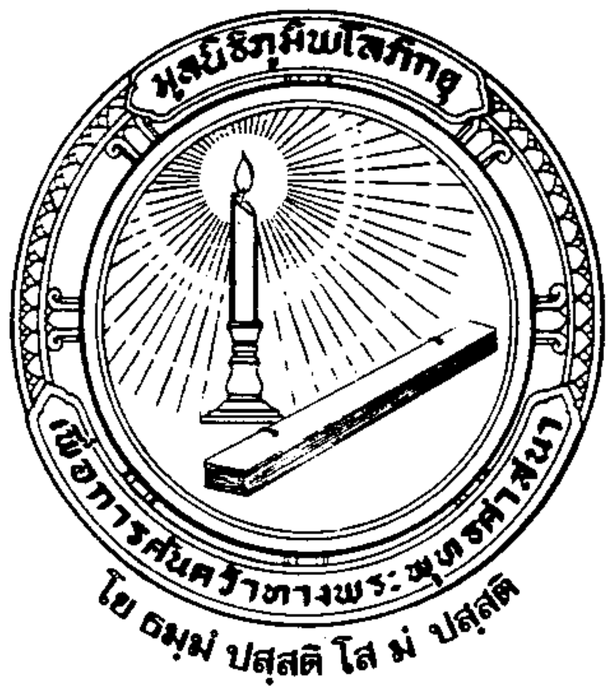

พระคัมภีร์
สัทธรรมปกาสินี อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค
บาลี-ไทย
ภาค ๒

SADDHAMMAPPAKĀSINĪ AṬṬHAKATHĀ PAṬISAMBHIDĀMAGGA

Pāli - Thai

Part II

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๔๘

สารบาญ

พระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค

(บาลี-ไทย)

ภาค ๒

เรื่อง	หน้า
พรรณนาปริญเญยยนิเทศ	๑
พรรณนาปหาตัพพนิเทศ	๒๕
พรรณนาภาเวตัพพนิเทศ	๕๑
พรรณนาสัจฉิกาตัพพนิเทศ	๙๓
พรรณนาหานภาคียจตุกกนิเทศ	๑๐๙
พรรณนาลักขณติกนิเทศ	๑๑๕
พรรณนาทุกขสัจนิเทศ	๑๑๗
พรรณนาสมุทยสัจนิเทศ	๑๗๐
พรรณนานิโรธสัจนิเทศ	๑๗๕
พรรณนามรรคสัจนิเทศ	๑๘๓
พรรณนาข้อเบ็ดเตล็ดของสัจจะ	๓๑๑

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ

ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

คำย่อ	คำเต็ม	
วิ. มหาวิภงฺค.	วินยปิฎก	มหาวิภงฺค
วิ. ภิกฺขุนี.	วินยปิฎก	ภิกฺขุนีวิภงฺค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคฺค
วิ. จุ.	วินยปิฎก	จุลฺลวคฺค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. สี.	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธวคฺค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺค
ม. มู.	มชฺฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปณฺณาสก
ม. อุ.	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
สํ. ส.	สํยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
สํ. นิ.	สํยุตฺตนิกาย	นิทานวคฺค
สํ. ขนฺธ.	สํยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺค
สํ. สฬา.	สํยุตฺตนิกาย	สฬายตนวคฺค
สํ. มหา.	สํยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺค
องฺ. เอกก.	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกกนิปาต
องฺ. ทุก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ทุกนิปาต

คำย่อ	คำเต็ม	
องฺ. ติก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ติกนิปาต
องฺ. จตุกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย	จตุกฺกนิปาต
องฺ. ปญฺจก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาต
องฺ. ฉกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาต
องฺ. สตฺตก.	องฺคุตฺตรนิกาย	สตฺตกนิปาต
องฺ. อฏฺฐก.	องฺคุตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิปาต
องฺ. นวก.	องฺคุตฺตรนิกาย	นวกนิปาต
องฺ. ทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ทสกนิปาต
องฺ. เอกาทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกาทสกนิปาต
ขุ. ขุ.	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐ
ขุ. ธ.	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทคาถา
ขุ. อุ.	ขุทฺทกนิกาย	อุทาน
ขุ. อิติ.	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตก
ขุ. สุ.	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาต
ขุ. วิ.	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวตฺถุ
ขุ. เปต.	ขุทฺทกนิกาย	เปตวตฺถุ
ขุ. เถร.	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถา
ขุ. เถรี.	ขุทฺทกนิกาย	เถรีคาถา
ขุ. ชา.	ขุทฺทกนิกาย	ชาตก
ขุ. มหา.	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทส
ขุ. จูฬ.	ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิทฺเทส
ขุ. ป.	ขุทฺทกนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺค
ขุ. อ.	ขุทฺทกนิกาย	อปทาน
ขุ. พุทฺธ.	ขุทฺทกนิกาย	พุทฺธวํส
ขุ. จริยา.	ขุทฺทกนิกาย	จริยาปิฎก

คำย่อ	คำเต็ม	
อภิ. สं.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี
อภิ. วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค
อภิ. ธา.	อภิธมฺมปิฎก	ธาตุกถา
อภิ. ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคลปญฺญตฺติ
อภิ. ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถุ
อภิ. ย.	อภิธมฺมปิฎก	ยมก
อภิ. ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺฐาน

วิธีใช้ เช่น วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๔๑๓. หมายถึง คัมภีร์พระวินัยปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑ หน้า ๔๑๓.

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม	
สี.	สีหฬโปตฺถก	(ฉบับสิงหฬ)
ม.	มรมฺมโปตฺถก	(ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฏฺฐสงฺคีติโปตฺถก	(ฉบับสังคายนาครั้งที่ ๖)
รา.	รามญฺญโปตฺถก	(ฉบับมอญ)
โป.	โปราณโปตฺถก	(ฉบับใบลานเก่า)
อิ.	อิงฺคลิสโปตฺถก	(ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า ยุ.)
ก.	กตฺถจิโปตฺถก	(คัมภีร์บางฉบับ)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET
as used in this pāli text
of
THE BHŪMIBALO BHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

a า ā ิ i ี ī ุ u ู ū เ e โ o

CONSONANTS - 33

ก ka	ข kha	ค ga	ฆ gha	ง ṅa
จ ca	ฉ cha	ช ja	ฌ jha	ญ ña
ฏ ṭa	ฐ ṭha	ฑ ḍa	ฒ ḍha	ณ ṇa
ต ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
ป pa	ผ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
ย ya	ร ra	ล la	ว va	
ส sa	ห ha	ฬ ḷa	◌ं ṃ	

FIGURES

๑ 1 ๒ 2 ๓ 3 ๔ 4 ๕ 5 ๖ 6 ๗ 7 ๘ 8 ๙ 9 ๐ 0

COMBINATION

ก ka	กา kā	กิ ki	กี kī
กุ ku	กู kū	เก ke	โก ko

พระคัมภีร์

สัทธรรมปกาสินี อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค

บาลี - ไทย

ภาค ๒

สัทธรรมปกาสินี
อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค
ภาค ๒

ปริญเญยยนิทเทสวณณนา

๒๑. ปริญเญยยนิทเทเส กิญจาปิ ปริญญาสทเทน ญาตปริญญา ตีรณปริญญา ปหานปริญญาติ ติสโส ปริญญา สงคหิตา, เหฏฐา "อภิญเญยยา"ติ ญาตปริญญาย วุตตตตา อุปริ "ปหาตพพา"ติ ปหาน-ปริญญาย วุตตตตา ตีรณปริญญาว อิธ อธิปเปตา. ผสโส สาสโว อุปาทานิโยติ อาสวานญเจว อุปาทานานญจ ปจจยภูโต เตภูมิกผสโส.

พรรณนาปริญเญยยนิเทศ

๒๑. จะวินิจฉัยในปริญเญยยนิเทศ สืบต่อไป ด้วยปริญญาศัพท์ท่านสงเคราะห์ปริญญา ๓ อย่างคือ ญาตปริญญา ๑ ตีรณปริญญา ๑ ปหานปริญญา ๑ แม้ก็จริง, (ถึงกระนั้น) ในที่นี้ท่านประสงค์เอาตีรณ-ปริญญาอย่างเดียว เพราะญาตปริญญาท่านกล่าวไว้ว่า "อภิญเญยยา" ซึ่งแปลว่าควรรู้ยิ่ง ในตอนต้นแล้ว เพราะปหาน-ปริญญาท่านกล่าวไว้ว่า "ปหาตพพา" ซึ่งแปลว่า ควรละ ข้างหน้า. คำว่า ผัสสะมีอาสวะ เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ได้แก่ผัสสะ อันเป็นไปในภูมิ ๓ ซึ่งเป็นปัจจัยแก่อาสวะทั้งหลาย และแก่อุปาทานทั้งหลาย.

คุณบุญ เติบ อมาตยกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โสปิ หิ อตฺตานํ อารมฺมณํ กตฺวา จริงอยู่ ผัสสะแม้นั้น ชื่อว่า มีอาสวะ
ปวตฺตมาเนหิ สห อาสเวหีติ สาสโว, เพราะเป็นไปกับด้วยอาสวะทั้งหลาย ชึ่ง
อารมฺมณภาวํ อุปคนฺตฺวา อุปาทาน- กระทำตน (คือผัสสะ) ให้เป็นอารมณ์เป็น
สมฺพนฺธเนน อุปาทานานํ หิโตติ ไปอยู่, ชื่อว่าเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ด้วย
อุปาทานิโย. ยสฺมา ผสฺเส ตีรณปริญฺญาย อรรถว่า เข้าถึงความเป็นอารมณ์เกื้อกูล
ปริญฺญาเต ผสฺสมุเขน เสสาปิ อรูปธมฺมา แก่อุปาทานทั้งหลาย ด้วยความสัมพันธ์กับ
ตทนุสาเรน จ รูปธมฺมา ปริญฺญายนฺติ, อุปาทาน. เพราะเมื่อกำหนดผัสสะรู้ด้วย
ตสฺมา เอโกว ผสฺโส วุตฺโต. เอวํ ตีรณปริญญาแล้ว ย่อมกำหนดรู้อรูปธรรม
เสเสสุปิ ยถาโยคํ โยเชตพฺพํ. แม้ที่เหลือด้วยมีผัสสะเป็นประธาน และย่อม
กำหนดรู้รูปธรรมทั้งหลาย โดยคล้อยตาม
ผัสสะนั้น, ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวผัสสะไว้
อย่างเดียวเท่านั้น. แม้ในธรรมที่เหลือก็พึง
ประกอบตามควรอย่างนี้.

นามนฺติ จตฺตาโร ขนฺธา อรูปิโน คำว่า นาม ได้แก่ อรูปขันธ์ ๔ และ
นิพฺพานญฺจ. รูปนฺติ จตฺตาริ จ มหาภูตานิ นิพพาน. คำว่า รูป ได้แก่ มหาภูตรูป ๔
จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทายรูปานิ และรูป ๒๔ ชึ่งอาศัยมหาภูตรูป ๔. ขันธ์ ๔
จตุวีสติ. จตฺตาโร ขนฺธา นมนฏฺเจน ชื่อว่า นาม ด้วยอรรถว่า ทำให้นอมไป.
นามํ. เต หิ อารมฺมณาภิมุขา นมนฺติ. จริงอยู่ ขันธ์เหล่านั้นย่อมน้อมไป มีหน้า
สพฺพปิ นามนฏฺเจน นามํ. จตฺตาโร เฉพาะต่ออารมณ์. แม้ทั้งหมดชื่อว่า นาม
หิ ขนฺธา อารมฺมเณ อญฺญมญฺญํ นาเมนฺติ, ด้วยอรรถว่าให้น้อมไป. จริงอยู่ ขันธ์ ๔

นิพฺพานํ อารมฺมณาธิปติปจฺจยตาย[๑] อตฺตนิ ย่อมยังกันและกัน ให้น้อมไปในอารมณ์, นิพพานย่อมยังธรรมอันหาโทษมิได้ให้น้อมไป ในตนโดยความเป็นอารัมมณปัจจัย และ อธิปติปัจจัย.

สนฺตติวเสน สีตาทีหิ รุปฺปนฏฺเจน รูปํ. รุปฺปนฏฺเจนาติ กุปฺปนฏฺเจน. สนฺตติ-วิปริณามวเสน หิ สีตาทีหิ ฆฏฺฏนียํ ธมฺมชาตํ รูปนฺติ วุจฺจติ. อิธ ปน นามนฺติ โลกิกเมว อธิปฺเปตํ, รูปํ ปน เอกนฺเตน โลกิกเมว.

ธรรมชาติ ชื่อว่า รูป ด้วยอรรถว่า แปรผัน ด้วยวิโรธิปัจจัยมีเย็นเป็นต้น ด้วย อำนาจแห่งสันตติ. คำว่า ด้วยอรรถว่า แปรผัน คือ ด้วยอรรถว่า กำเริบ. ก็ ธรรมชาติ อันเป็นที่ตั้งแห่งการกระทบด้วย วิโรธิปัจจัยมีเย็นเป็นต้น ด้วยอำนาจความ แปรปรวนแห่งสันตติ เรียกว่ารูป. แต่ในที่นี้ คำว่า นาม ท่านประสงค์เอาโลกิยะอย่าง-เดียว, ส่วนรูปท่านประสงค์เอาโลกิยะโดย ส่วนเดียวเท่านั้น.

ติสฺโส เวทนาติ สุขา เวทนา ทุกฺขา เวทนา อทุกฺขมสุขา เวทนา. ตา โลกิกา เอว. อาหาราติ ปจฺจยา. ปจฺจยา หิ อตฺตโน ผลํ อาหรนฺตีติ

คำว่า เวทนา ๓ ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา. เวทนา เหล่านั้นเป็นโลกิยะอย่างเดียว. คำว่า อาหาร ได้แก่ ปัจจัย. จริงอยู่ ปัจจัยทั้ง-

---

[๑] สี. อารมฺมณอารมฺมณาธิปติปจฺจยตาย.

คุณบุญเติม อมาตยกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อาหารา. กวฬิงฺกาโร อาหาโร ผสฺสา- หลาย ชื่อว่า อาหาร ด้วยอรรถว่า นำมา
หาโร มโนสญฺเจตนาหาโร วิญฺญาณา- ซึ่งผลของตน. อาหารทั้งหลายมี ๔ อย่าง
หาโรติ จตฺตาโร. คือ กพฬิงการาหาร ผัสสาหาร มโน-
สัญเจตนาหาร (และ)วิญญาณาหาร.

วตฺถุวเสน กวฬํ กตฺตพฺพตฺตา ชื่อว่า กพฬิงการาหาร เพราะต้องกระทำ
กวฬิงฺกาโร, อชฺโฌหริตพฺพตฺตา อาหาโร. เป็นคำ ๆ ด้วยอำนาจเป็นวัตถุ, ชื่อว่า
โอทนกุมฺมาสาทิวตฺถุกาย โอชาเยตํ อาหารเพราะต้องกลืนกิน. คำนี้เป็นชื่อแห่ง
นามํ. สา หิ โอชฏฺฐมกรูปานิ อาหรตีติ โอชาซึ่งมีข้าวสุกและขนมสดเป็นต้น เป็น
อาหาโร. จกฺขุสมฺผสฺสาทิโก ฉพฺพิโธ ที่ตั้ง. จริงอยู่ โอชานั้น ชื่อว่า อาหาร
ผสฺโส ติสฺโส เวทนา อาหรตีติ ด้วยอรรถว่า นำมาซึ่งรูปมีโอชาเป็นที่แปด.
อาหาโร. มนโส สญฺเจตนา, น ผัสสะ ๖ อย่าง มีจักขุสัมผัสเป็นต้น ก็ชื่อว่า
สตฺตสฺสาติ มโนสญฺเจตนา ยถา อาหาร ด้วยอรรถว่า นำมาซึ่งเวทนา ๓.
จิตฺเตกคฺคตา. ชื่อว่า มโนสัญเจตนา ด้วยอรรถว่า เป็น
สัญเจตนาของใจ, ไม่ใช่ของสัตว์ เหมือน
คำว่า เอกัคตาของจิต, (ไม่ใช่ของสัตว์).

มนสา วา สมฺปยุตฺตา สญฺเจตนา อีกอย่างหนึ่ง สัญเจตนาอันสัมปยุต ด้วยใจ
มโนสญฺเจตนา ยถา อาชญฺญรโถ. ชื่อว่า มโนสัญเจตนา เหมือนอย่างรถเทียม
เตภูมิกกุสลากุสลเจตนา. สา หิ ตโย ด้วยม้าอาชาไนย (ชื่อว่ารถม้าอาชาไนย).
ภเว อาหรตีติ อาหาโร. วิญฺญาณนฺติ ได้แก่ กุศลเจตนาและอกุศลเจตนาอันเป็น
เอกูนวีสติเภทํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ. ตํ หิ ไปในภูมิ ๓. จริงอยู่ เจตนานั้น ชื่อว่า

คุณบุญเติม อมาตยกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปฏิสนฺธินามรูปํ อาหรตีติ อาหาโร. อาหาร ด้วยอรรถว่า นำมาซึ่งภพทั้งสาม. อุปาทานกฺขนฺธาติ อุปาทานโคจรา ขนฺธา, คำว่าวิญญาณ ได้แก่ปฏิสนธิวิญญาณ แบ่งออก มชฺฌปทโลโป ทฏฺฐพฺโพ. อุปาทานสมฺภูตา เป็น ๑๙ ดวง. จริงอยู่ ปฏิสนธิวิญญาณนั้น วา ขนฺธา อุปาทานกฺขนฺธา ยถา ติณคฺคิ ชื่อว่า อาหาร ด้วยอรรถว่า นำมาซึ่งนาม ถุสคฺคิ. อุปาทานวิเธยฺยา วา ขนฺธา และรูปในปฏิสนธิขณะ. คำว่า อุปาทานขันธ์ อุปาทานกฺขนฺธา ยถา ราชปุริโส. ได้แก่ ขันธ์อันเป็นอารมณ์ของอุปาทาน, พึง อุปาทานปฺปภวา วา ขนฺธา อุปาทานกฺ- เห็นว่าลบบทในท่ามกลาง (โคจร). อีก ขนฺธา ยถา ปุปฺผรุกฺโข ผลรุกฺโข. อย่างหนึ่ง ขันธ์อันเกิดแต่อุปาทาน ชื่อว่า อุปาทานขันธ์ เหมือนอย่างไฟที่เกิดจาก หญ้า, ไฟที่เกิดจากแกลบ (ชื่อว่า ไฟหญ้า ไฟแกลบ). อีกอย่างหนึ่ง ขันธ์ทั้งหลายที่ อุปาทานกระทำต่าง ๆ ชื่อว่า อุปาทานขันธ์ เหมือนอย่างราชบุรุษ. อีกอย่างหนึ่ง ขันธ์ ทั้งหลาย มีอุปาทานเป็นแดนเกิด ชื่อว่า อุปาทานขันธ์ เหมือนอย่าง ไม้ดอก (ต้นไม้ที่ เกิดจากดอก) ไม้ผล (ต้นไม้ที่เกิดจากผล).

อุปาทานานิ ปน กามุปาทานํ ทิฏฺฐุปา- ก็ อุปาทานมี ๔ อย่าง คือ กามุปาทาน ๑ ทานํ สีลพฺพตุปาทานํ อตฺตวาทุปา- ทิฏฐุปาทาน ๑ สีลัพพตุปาทาน ๑ อัตต- ทานนฺติ จตฺตาริ. อตฺถโต ปน ภุสํ วาทุปาทาน ๑. แต่ว่าโดยความหมาย ชื่อว่า อาทานนฺติ อุปาทานํ. อุปาทาน ด้วยอรรถว่า เป็นความถือมั่น.

คุณบุญ เดิม　อมาตยกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

รูปูปาทานกฺขนฺโธ เวทนูปาทานกฺขนฺโธ มี ๕ อย่าง คือ รูปูปาทานขันธ์
สญฺญูปาทานกฺขนฺโธ สงฺขารูปาทานกฺขนฺโธ เวทนูปาทานขันธ์ สัญญูปาทานขันธ์ สังขา-
วิญฺญาณูปาทานกฺขนฺโธติ ปญฺจ. รูปาทานขันธ์ วิญญาณูปาทานขันธ์.

ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานีติ คำว่า อายตนะภายใน ๖ ได้แก่
จกฺขายตนำ โสตายตนำ ฆานายตนำ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ
ชิวฺหายตนำ กายายตนำ มนายตนำ. ชิวหายตนะ กายายตนะ มนายตนะ.

สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโยติ กตมา คำว่า วิญญาณฐิติ ๗ มีอธิบายว่า ๗
สตฺต. วุตฺตำ เหตำ ภควตา : อะไรบ้าง ? ข้อนี้สมด้วยพระบาลีที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :

"สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา "ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย
นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน. มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน มีอยู่.
เสยฺยถาปิ มนุสฺสา เอกจฺเจ จ เช่นอย่างมนุษย์ทั้งหลาย เทวดาบาง-
เทวา เอกจฺเจ จ วินิปาติกา. พวก พวกวินิบาตบางพวก. นี้เป็น
อยำ ปฐมา วิญฺญาณฏฺฐิติ. วิญญาณฐิติที่หนึ่ง.

สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย
นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน. มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน
เสยฺยถาปิ เทวา พฺรหฺมกายิกา มีอยู่. เช่นอย่างเทวดาพวกพรหม-
ปฐมาภินิพฺพตฺตา. อยำ ทุติยา กายิกะ ผู้บังเกิดด้วยปฐมฌาน. นี้
วิญฺญาณฏฺฐิติ. เป็นวิญญาณฐิติที่ ๒.

คุณบุญ เติม อมาตยกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา เอกตฺต-กายา นานตฺตสญฺญิโน. เสยฺยถาปิ เทวา อาภสฺสรา. อยํ ตติยา วิญฺญาณฏฺฐิติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกันมีอยู่. เช่นอย่างพวกเทพชั้นอาภัสระทั้งหลาย. นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๓.

สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา เอกตฺต-กายา เอกตฺตสญฺญิโน. เสยฺยถาปิ เทวา สุภกิณฺหา. อยํ จตุตฺถา วิญฺญาณฏฺฐิติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกันมีอยู่. เช่นอย่างพวกเทพชั้นสุภกิณหะ. นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๔.

สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา "อนนฺโต อากาโส"ติ อากาสานญฺจายตนูปคา. อยํ ปญฺจมี วิญฺญาณฏฺฐิติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายผู้เข้าถึงชั้นอากาสานัญจายตนะว่า "อากาศไม่มีที่สุด" เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาทั้งหลาย เพราะดับปฏิฆสัญญาทั้งหลาย เพราะไม่ได้มนสิการนานัตสัญญาทั้งหลาย โดยประการทั้งปวงมีอยู่. นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๕.

สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา สพฺพโส อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม "อนนฺตํ วิญฺญาณนฺ"ติ วิญฺญาณญฺจา-

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้ง-หลายผู้เข้าถึงชั้นวิญญานัญจายตนะว่า "วิญญาณไม่มีที่สุด" ก้าวล่วงอากาสา-

คุณบุญ เติม อบาตยกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ยตนูปคา. อยํ ฉฏฺฐา วิญฺญาณฏฺฐิติ. โดยประการทั้งปวงมีอยู่. นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๖.

สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา สพฺพโส วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม "นตฺถิ กิญฺจี"ติ อากิญฺจญฺญายตนูปคา. อยํ สตฺตมี วิญฺญาณฏฺฐิติ. อิมา โข ภิกฺขเว สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย"ติ[1]

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนะว่า "นตฺถิ กิญจิ ไม่มีอะไร ๆ" ก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะ โดยประการทั้งปวงมีอยู่. นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๗. ดูกรภิกษุทั้งหลายวิญญาณฐิติ ๗ ประการเหล่านี้แล".

[2] วิญฺญาณฏฺฐิติโยติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส ฐานานิ สวิญฺญาณกา ขนฺธา เอว. ตตฺถ เสยฺยถาปีติ นิทสฺสนตฺเถ นิปาโต. มนุสฺสาติ อปริมาเณสุปิ จกฺกวาเฬสุ อปริมาณานํ มนุสฺสานํ วณฺณสณฺฐานาทิวเสน เทฺวปิ เอกสทิสา นตฺถิ. เยปิ วณฺเณน วา สณฺฐาเนน วา สทิสา

คำว่า วิญญาณฐิติ ได้แก่ ที่ตั้งแห่งปฏิสนธิวิญญาณ คือ ขันธ์พร้อมทั้งวิญญาณ คือ ขันธ์ที่มีวิญญาณนั่นเอง. ในพระบาลีนั้น บทว่า เสยฺยถาปิ (ที่แปลว่าเหมือน) เป็นนิบาตลงในอรรถว่า เป็นตัวอย่าง. คำว่า มนุษย์ทั้งหลาย มีอธิบายว่า บรรดาพวกมนุษย์อันหาประมาณมิได้ ในจักรวาลแม้หา

---

[1] องฺ. สตฺตก. ๒๓/๔๑, ๔๒,
ที. ปา. ๑๑/๒๖๕-๓๑๑.

[2] มโนรถปูรณี. ๓/๒๐๐.

คุณบุญเติม อมาตยกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โหนฺติ, เตปิ อาโลกิตวิโลกิตาทีหิ[๑] ประมาณมิได้ มนุษย์แม้สองคนจะเหมือน
วิสทิสาว โหนฺติ, ตสฺมา นานตฺตกายาติ อย่างเดียวกันด้วยอำนาจวรรณะและสัณฐาน
วุตฺตา. เป็นต้นไม่มี. แม้มนุษย์เหล่าใดจะเหมือนกัน
โดยวรรณะก็ดี โดยสัณฐานก็ดี, แม้มนุษย์
เหล่านั้นก็ต่างกันด้วยกิริยามีการแลดูไปข้าง
หน้าและเหลียวซ้ายแลขวาเป็นต้น, เพราะ
ฉะนั้น จึงเรียกว่า มีกายต่างกัน.

ปฏิสนฺธิสญฺญา ปน เนสํ ติเหตุกาปิ ส่วนปฏิสนธิสัญญา แห่งมนุษย์เหล่านั้น เป็น
ทุเหตุกาปิ อเหตุกาปิ โหติ, ตสฺมา ติเหตุกะบ้าง ทุเหตุกะบ้าง อเหตุกะ
นานตฺตสญฺญิโนติ วุตฺตา. เอกจฺเจ จ บ้าง, เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ามีสัญญา
เทวาติ ฉ กามาวจรเทวา. เตสุ หิ ต่างกัน. คำว่า เทวดาบางพวก ความว่า
เกสญฺจิ กาโย นีโล โหติ, เกสญฺจิ เทวดาชั้นกามาวจรทั้ง ๖. จริงอยู่ เทวดา
ปีตกาทิวณฺโณ, สญฺญา ปน เนสํ เหล่านั้น บางพวกมีกายสีเขียว, บางพวก
ติเหตุกาปิ ทุเหตุกาปิ โหติ, อเหตุกา มีวรรณะมีสีเหลืองเป็นต้น, แต่สัญญาของ
น โหติ. เอกจฺเจ จ วินิปาติกาติ เทวดาเหล่านั้นเป็นติเหตุกะก็มี, เป็น
จตุอปายวินิมุตฺตา ปุนพฺพสุมาตา[๒] ยกฺขินี, ทุเหตุกะก็มี, ที่เป็นอเหตุกะไม่มี. คำว่า
ปิสงฺกรมาตา, ผุสฺสมิตฺตา, ธมฺมคุตฺตาติ วินิปาติกะบางพวก ได้แก่ พวกที่พ้นจาก

---

[๑] ก. อาโลกิตาทีหิ.

[๒] มโนรถปูรณี. ๓/๒๐๑ อุตฺตรมาตา.

คุณบุญปรุง พิริยะแพทย์สม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอวมาทโย อญฺเญ จ เวมานิกา เปตา. อบายทั้ง ๔ มีอาทิอย่างนี้คือ ปุนัพพสุมาตา ยักขินี ๑, ปิยังกรมารดา ๑, ผุสสมิตตา ๑, ธรรมคุตตา ๑ และพวกเวมานิกเปรตอื่นๆ.

เอเตสํ หิ โอทาตกาฬมงฺคุรจฺฉวิสาม- วณฺณาทิวเสน เจว กิสถูลรสฺสทีฆ- วเสน จ กาโย นานา โหติ, มนุสฺสานํ วิย ติเหตุกทุเหตุกาเหตุกวเสน สญฺญาปิ. เต ปน เทวา วิย น มเหสกฺขา, กปณมนุสฺสา วิย อปฺเปสกฺขา ทุลฺลภ- ฆาสจฺฉาทนา ทุกฺขปีฬิตาว วิหรนฺติ. เอกจฺเจ กาฬปกฺเข ทุกฺขิตา ชุณฺหปกฺเข สุขิตา โหนฺติ, ตสฺมา สุขสมุสฺสยโต วินิปติตตฺตา วินิปาติกาติ วุตฺตา. เย ปเนตฺถ ติเหตุกา, เตสํ ธมฺมาภิสมโยปิ โหติ ปิยงฺกรมาตาทีนํ วิย.

จริงอยู่ กายของพวกวินิปาติกะเหล่านั้น ต่างกันด้วยอำนาจสีขาว สีดำ สีทอง และสีคล้ำเป็นต้น และด้วยอำนาจผอม อ้วน เตี้ย สูง, แม้สัญญาก็ต่างกัน ด้วยอำนาจเป็นติเหตุกะ ทุเหตุกะ และอเหตุกะ เหมือนของพวกมนุษย์. แต่วินิปาติกะเหล่านั้นไม่เป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่เหมือนอย่างพวกเทวดา, เป็นผู้มีศักดิ์น้อย เหมือนอย่างมนุษย์กำพร้า มีอาหารและเครื่องนุ่งห่มหาได้ยาก ถูกทุกข์บีบคั้นอยู่. บางพวกเวลาข้างแรมได้รับทุกข์, เวลาข้างขึ้นได้รับสุข, เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า วินิปาติกะ เพราะเป็นผู้ตกพินาศไปแล้วจากกองแห่งความสุข. ก็ในพวกวินิปาติกะเหล่านี้ วินิปาติกะเหล่าใดเป็นติเหตุกะ แม้ธรรมาภิสมัยก็ย่อมมีได้แก่วินิปาติกะเหล่านั้น เหมือนได้แก่ปิยังกรมารดาเป็นต้น.

คุณบุญปรุง พิริยะแพทย์สม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

พฺรหฺมกายิกาติ พฺรหฺมปาริสชฺช-พฺรหฺมปุโรหิตมหาพฺรหฺมาโน. ปฐมาภินิพฺพตฺตาติ เต สพฺเพปิ ปฐมชฺฌาเนน นิพฺพตฺตา. พฺรหฺมปาริสชฺชา ปน ปริตฺเตน, พฺรหฺมปุโรหิตา มชฺฌิเมน, กาโย จ เตสํ วิปฺผาริกตโร โหติ. มหาพฺรหฺมาโน ปณีเตน, กาโย ปน เนสํ อติวิปฺผาริกตโร โหติ. อิติ เต กายสฺส นานตฺตา, ปฐมชฺฌานวเสน สญฺญาย เอกตฺตา นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโนติ วุตฺตา. ยถา จ เต, เอวํ จตูสุ อปาเยสุ สตฺตา.

คำว่า พวกพรหมกายิกะ ได้แก่พรหมปาริสัชชะ พรหมปุโรหิต และมหาพรหม. คำว่า ผู้บังเกิดด้วยปฐมฌาน คือ พวกพรหมเหล่านั้นทั้งหมด บังเกิดด้วยปฐมฌาน. ก็พวกพรหมปาริสัชชะ บังเกิดด้วยปฐมฌานอย่างต่ำ, พวกพรหมปุโรหิต บังเกิดด้วยปฐมฌานอย่างกลาง, ก็กายของพวกพรหมทั้งสองนั้นมีรัศมีแผ่ซ่านไปอย่างยิ่ง, พวกมหาพรหมบังเกิดด้วยปฐมฌานอย่างประณีต, ก็กายของมหาพรหมเหล่านั้น มีรัศมีแผ่ซ่านไปอย่างยิ่งนัก. พรหมกายิกะเหล่านั้นมีความต่างกันแห่งกายอย่างนี้, แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน ด้วยอำนาจปฐมฌาน จึงเรียกว่า มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน. สัตว์ทั้งหลาย ในอบายทั้งสี่ ก็เหมือนอย่างพรหมกายิกะเหล่านั้น.

นิรเยสุ หิ เกสญฺจิ คาวุตํ, เกสญฺจิ อฑฺฒโยชนํ, เกสญฺจิ ติคาวุตํ อตฺตภาโว โหติ, เทวทตฺตสฺส ปน

จริงอยู่ ในหมู่นรก อัตภาพของสัตว์นรกบางพวกยาวคาวุตหนึ่ง, บางพวกยาวกึ่งโยชน์, บางพวกยาวสามคาวุต, ส่วน

คุณบุญปรุง พิริยะแพทย์สม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โยชนสติโก ชาโต. ติรจฺฉาเนสุปิ เกจิ ของพระเทวทัตสูงร้อยโยชน์. แม้ในหมู่
ขุทฺทกา โหนฺติ, เกจิ มหนฺตา. เดรัจฉาน สัตว์เดรัจฉานบางพวกตัวเล็ก,
ปิตฺติวิสเยสุปิ เกจิ สฏฺฐิหตฺถา เกจิ บางพวกตัวใหญ่. แม้ในเปตติวิสัย บางพวก
อสีติหตฺถา โหนฺติ เกจิ สุวณฺณา เกจิ ตัวสูงหกสิบศอก บางพวกแปดสิบศอก
ทุพฺพณฺณา. ตถา กาฬกญฺชิกอสุรา. บางพวกผิวงาม บางพวกผิวทราม. พวก
อปิเจตฺถ ทีฆปิฏฺฐิกเปตา[1] นาม สฏฺฐิ- กาฬกัญชิกาสูรก็เหมือนกัน. อนึ่ง ในพวก
โยชนิกาปิ โหนฺติ, สญฺญา ปน สพฺเพสํปิ กาฬกัญชิกาสูรนี้ มีเปรตชื่อว่า ทีฆปิฏฐิกะ
อกุสลวิปากา อเหตุกาว โหติ. อิติ (ทีฆปิฏฐิกะ แปลว่า มีหลังยาว) สูงหกสิบ
อาปายิกาปิ นานตฺตกายา เอกตฺต- โยชน์ก็มี, ก็สัญญาของสัตว์ในอบายทั้งหมด
สญฺญิโนติ สงฺขยํ คจฺฉนฺติ. เป็นอกุศลวิบาก อเหตุกะอย่างเดียว. ด้วย
ประการฉะนี้ แม้พวกสัตว์ที่ตกอยู่ในอบาย
จึงมีการนับว่า มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่าง
เดียวกัน.

อาภสฺสราติ ทณฺฑอุกฺกาย อจฺจิ วิย บทว่า อาภสฺสรา ความว่า ชื่อว่า
เอเตสํ สรีรโต อาภา ฉิชฺชิตฺวา อาภัสรา ด้วยอรรถว่า มีรัศมีซ่านไปอย่าง
ฉิชฺชิตฺวา ปตนฺตี วิย สรติ วิสรตีติ วิเศษจากสรีระของพรหมเหล่านี้ เหมือนกับ
อาภสฺสรา. เตสุ ปญฺจกนเย ทุติยตติยชฺ- เป็นแฉก ๆ ตกไป (ขาดตกไป ๆ) ดุจ
ฌานทฺวยํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา อุปฺปนฺนา เปลวเพลิงแห่งคบเพลิงที่มีด้ามฉะนั้น. ใน

---

[1] ฉ. ทีฆปิฏฺฐิกา เปตา นาม.

คุณบุญปรุง พิริยะแพทย์สม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปริตฺตาภา นาม โหนฺติ, มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา อุปฺปนฺนา อปฺปมาณาภา นาม โหนฺติ, ปณีตํ ภาเวตฺวา อุปฺปนฺนา อาภสฺสรา นาม โหนฺติ.

บรรดาพรหมชั้นอาภัสรานั้น พวกพรหมที่เจริญตติยฌานและตติยฌานทั้งสอง อย่างต่ำ ในปัญจกนัยแล้วอุบัติขึ้น ชื่อว่า ปริตตาภาพรหม, พวกที่เจริญ ทุติยฌานและตติยฌานทั้งสองอย่างกลางแล้วอุบัติขึ้น ชื่อว่าอัปปมาณาภาพรหม, พวกที่เจริญทุติยฌาน และตติยฌานทั้งสองอย่างประณีตแล้วอุบัติขึ้น ชื่อว่า อาภัสราพรหม.

อิธ ปน อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉทวเสน สพฺเพว เต คหิตา. สพฺเพสํ หิ เตสํ กายโย เอกวิปฺผาโรว โหติ, สญฺญา ปน อวิตกฺกวิจารมตฺตา จ อวิตกฺกอวิจารา จาติ นานา.

แต่ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาอาภัสราพรหมเหล่านั้นทั้งหมดทีเดียว ด้วยอำนาจการกำหนดอย่างสูง. ก็กายของอาภัสราพรหมเหล่านั้นทั้งหมด มีความแผ่ไปแห่งรัศมีเป็นอันเดียว, ส่วนสัญญาต่างกัน คือ ไม่มีวิตกมีแต่เพียงวิจารพวกหนึ่ง ไม่มีวิตกไม่มีวิจารพวกหนึ่ง.

สุภกิณฺหาติ สุเภน โวกิณฺณา วิกิณฺณา. สุเภน สรีรปฺปภาวณฺเณน เอกคฺฆนาติ อตฺโถ. เอเตสํ หิ น เอกวรรณรัศมีแห่งสรีระอันงาม. ก็ รัศมีของพวกพรหมสุภกิณหะเหล่านี้ อาภสฺสรานํ วิย ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปภา

คำว่า สุภกิณหะ แปลว่า พรหมที่ระคนเกลื่อนกล่นไปด้วยความงาม. อธิบายว่า

คุณบุญปรุง พิริยะแพทย์สบ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

คจฺฉตีติ. จตุกฺกนเย ตติยสฺส, ปญฺจกนเย จตุตฺถสฺส ปริตฺตมชฺฌิมปณีตสฺส ฌานสฺส วเสน ปริตฺตสุภอปฺปมาณสุภสุภกิณฺหา นาม หุตฺวา นิพฺพตฺตนฺติ.

ไม่เป็นแฉก ๆ เหมือนอย่างของพวกพรหมชั้นอาภัสรา. ก็สุภกิณหะพรหมเหล่านี้บังเกิดเป็นพรหม มีชื่อว่า ปริตตสุภะ อัปปมาณสุภะ และสุภกิณหะ ด้วยอำนาจแห่งตติยฌานอย่างต่ำ อย่างกลางและอย่างประณีต ในจตุกนัย, ด้วยอำนาจแห่งจตุตถฌานอย่างต่ำอย่างกลาง และอย่างประณีตในปัญจกนัย.

อิติ สพฺเพปิ เต เอกตฺตกายา เจว จตุตฺถชฺฌานสญฺญาย เอกตฺตสญฺญิโน จาติ เวทิตพฺพา. เวหปฺผลาปิ จตุตฺถวิญฺญาณฏฺฐิติเมว ภชนฺติ. อสญฺญสตฺตา วิญฺญาณาภาวา เอตฺถ สงฺคหํ น คจฺฉนฺติ, สตฺตาวาเสสุ คจฺฉนฺติ.

สุภกิณหะพรหมเหล่านั้นแม้ทั้งหมด พึงทราบว่าเป็นผู้มีกายอย่างเดียวกัน และมีสัญญาอย่างเดียวกัน ด้วยสัญญาในจตุตถฌาน ด้วยประการฉะนี้. แม้พวกเวหัปผละ ก็นับเข้ากับวิญญาณฐิติที่สี่นั่นเอง. พวกอสัญญีสัตตาพรหม ไม่สงเคราะห์เข้าในที่นี้เพราะไม่มีวิญญาณ, (แต่) สงเคราะห์เข้าในพวกสัตตาวาส.

สุทฺธาวาสา วิวฏฺฏปกฺเข จิตา น สพฺพกาลิกา, กปฺปสตสหสฺสมฺปิ อสงฺเขยฺยมฺปิ พุทฺธสุญฺเญ โลเก น อุปฺปชฺชนฺติ, โสฬสกปฺปสหสฺสพฺภนฺตเร พุทฺเธสุ อุปฺปนฺเนสุเยว

พวกสุทธาวาส ตั้งอยู่ในฝักฝ่ายแห่งวิวัฏฏะ (คือ พวกที่จะออกจากวัฏฏะ) ไม่มีอยู่ตลอดกาลทั้งปวง, เมื่อโลกว่างจากพระพุทธเจ้า ย่อมไม่อุบัติตลอดแสนกัปบ้าง

คุณบุญปรุง พิริยะแพทย์สม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุปฺปชฺชนฺติ, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตสฺส[๑] ภควโต ขนฺธาวารสทิสา โหนฺติ, ตสฺมา เนว วิญฺญาณฏฺฐิตึ, น จ สตฺตาวาสํ ภชนฺติ. มหาสิวตฺเถโร ปน "น โข ปน โส สารีปุตฺต สตฺตาวาโส สุลภรูโป, โย มยา อนาวุตฺถปุพฺโพ อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา อญฺญตฺร สุทฺธาวาเสหิ เทเวหี"ติ[๒] อิมินา สุตฺเตน สุทฺธาวาสาปิ จตุตฺถํ วิญฺญาณฏฺฐิตึ จตุตฺถํ สตฺตาวาสญฺจ ภชนฺตี"ติ วทติ, ตํ อปฺปฏิพาหิตตฺตา สุตฺตสฺส อนุญฺญาตํ.

ตลอดอสงไขยบ้าง, เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จอุบัติแล้วนั่นแหละ จึงอุบัติขึ้นภายในหนึ่งหมื่นหกพันกัป, เป็นเสมือนค่ายของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงยังพระธรรมจักรให้เป็นไป, เพราะฉะนั้น จึงไม่นับเข้าเป็นวิญญาณฐิติ, และไม่นับเข้าเป็นสัตตาวาส. แต่พระมหาสิวเถระกล่าวว่า แม้สุทธาวาสก็นับเข้าเป็นวิญญาณฐิติที่๔ และสัตตาวาสที่ ๔ โดยสูตรนี้ว่า "ดูกรสารีบุตร สัตตาวาสที่เราผู้ตถาคต ไม่เคยอยู่โดยกาลอันยาวนานนี้ เว้นแต่เทพชั้นสุทธาวาส ไม่ใช่สิ่งที่จะพึงหาได้ง่ายเลย" ดังนี้, คำของพระมหาสิวเถระนั้นลงกันได้กับพระสูตร เพราะไม่ขัดกัน.

เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ยเถว สญฺญาย, เอวํ วิญฺญาณสฺสาปิ สุขุมตฺตา เนววิญฺญาณํ นาวิญฺญาณํ, ตสฺมา วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ น วุตฺตํ.[๓]

เนวสัญญานาสัญญายตนะเป็นวิญญาณก็ไม่ใช่ ไม่เป็นวิญญาณก็ไม่ใช่ เพราะแม้วิญญาณละเอียดเหมือนกับสัญญา, ฉะนั้นท่านจึงไม่กล่าวไว้ในวิญญาณฐิติ.

---

[๑] มโนรถปูรณี. ๓/๒๐๓ ธมฺมจกฺกวตฺติสฺส.
[๒] ม. มู. ๑๒/๑๖๓. [๓] มโนรถปูรณี. ๓/๒๐๓.

คุณบุญปรุง พิริยะแพทย์สม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อฏฺฐ โลกธมฺมาติ ลาโภ อลาโภ ยโส อยโส นินฺทา ปสํสา สุขํ ทุกฺขนฺติ อิเม อฏฺฐ โลกปฺปวตฺติยา สติ อนุปรม-ธมฺมกตฺตา โลกสฺส ธมฺมาติ โลกธมฺมา. เอเตหิ มุตฺโต สตฺโต นาม นตฺถิ, พุทฺธานมฺปิ โหนฺติเยว. ยถาห :

คำว่า โลกธรรม ๘ ได้แก่ธรรมะ ๘ อย่างเหล่านี้ คือ มีลาภ ๑ เสื่อมลาภ ๑ มียศ ๑ เสื่อมยศ ๑ นินทา ๑ สรรเสริญ ๑ สุข ๑ ทุกข์ ๑ เมื่อความเป็นไปของโลกมีอยู่ก็เป็นธรรมของโลก เพราะเป็นธรรมตาม(โลก)อย่างยอดเยี่ยม ฉะนั้น จึงชื่อว่าโลกธรรม. ชื่นชื่อว่าสัตว์ผู้พ้นจากโลกธรรมเหล่านี้ไม่มี, โลกธรรมเหล่านี้ย่อมมี แม้แก่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทีเดียว. ดังที่ตรัสไว้ว่า :

"อฏฺฐิเม ภิกฺขเว โลกธมฺมา โลกํ อนุปริวตฺตนฺติ, โลโก จ อฏฺฐ โลกธมฺเม อนุปริวตฺตติ. กตเม อฏฺฐ, ลาโภ จ อลาโภ จ ยโส จ อยโส จ นินฺทา จ ปสํสา จ สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ. อิเม โข ภิกฺขเว อฏฺฐ โลกธมฺมา โลกํ อนุปริวตฺตนฺติ, โลโก จ อิเม

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ เหล่านี้ ย่อมปริวรรตไปตามโลก, และโลกก็ย่อมปริวรรตไปตามโลก-ธรรม ๘. โลกธรรม ๘ เป็นไฉน ? โลกธรรม ๘ คือมีลาภ ๑ เสื่อมลาภ ๑ มียศ ๑ เสื่อมยศ ๑ นินทา ๑ สรรเสริญ ๑ สุข ๑ ทุกข์ ๑. ดูกรภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ เหล่านี้แล

คุณบุญปรุง พิริยะแพทย์สม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อฏฺจ โลกธมฺเม อนุปริวตฺตตี"ติ[๑]

ตตฺถ อนุปริวตฺตนฺตีติ อนุพนฺธนฺติ นปฺปชหนฺติ, โลกโต น นิวตฺตนฺตีติ อตฺโถ. ลาโภติ ปพฺพชิตสฺส จีวราทิ, คหฏฺจสฺส ธนธญฺญาทิ ลาโภ. โสเยว อลพฺภมาโน ลาโภ อลาโภ. น ลาโภ อลาโภติ วุจฺจมาเน อตฺถาภาวาปตฺติโต ปริญเญยฺโย น สิยา. ยโสติ ปริวาโร. โสเยว อลพฺภมาโน ยโส อยโส. นินฺทาติ อวณฺณภณนํ. ปสํสาติ วณฺณภณนํ. สุขนฺติ กามาวจรานํ กายิกเจตสิกํ. ทุกฺขนฺติ ปุถุชฺชนโสตาปนฺนสกทาคามีนํ กายิกเจตสิกํ, อนาคามิอรหนฺตานํ กายิกเมว.

ย่อมปริวรรตไปตามโลก, และโลกก็ย่อมปริวรรตไปตามโลกธรรม ๘ เหล่านี้".

ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ปริวรรตไปตาม ได้แก่ ติดตามไปไม่ละ, อธิบายว่าไม่ย้อนโลก. คำว่า มีลาภ ได้แก่ ลาภของบรรพชิต มีจีวรเป็นต้น, ของคฤหัสถ์มีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นต้น. ลาภนั้นแหละเมื่อไม่ได้ ชื่อว่า ความเสื่อมลาภ. เมื่อกล่าวว่า ไม่ใช่ลาภ ชื่อว่า ความเสื่อมลาภก็จะพึงกำหนดรู้ไม่ได้เพราะไม่มีความหมาย (ของคำ). คำว่า ยศ ได้แก่ บริวาร. ยศนั้นแหละเมื่อไม่ได้ชื่อว่า ความเสื่อมยศ. คำว่า นินทา ได้แก่การกล่าวโทษ. คำว่า สรรเสริญ ได้แก่ การกล่าวคุณ. คำว่า สุข ได้แก่ สุขทางกายและทางจิตของกามาวจรสัตว์. คำว่า ทุกข์ ได้แก่ ทุกข์ทางกายและ

---

[๑] องฺ. อฏฺจก. ๒๓/๑๕๘.

คุณาวี　โอทกานนท์
อุทิศกุศลให้ นายโอภาส-นางเอม　โอทกานนท์

จิตของปุถุชน พระโสดาบันและพระสกทา-
คามี, สำหรับพระอนาคามีและพระอรหันต์
มีทุกข์ทางกายเท่านั้น.

นว สตฺตาวาสาติ สตฺตานํ อาวาสา, วสนฏฺฐานานีติ อตฺโถ. ตานิ ปน ตถาปกาสิตา ขนฺธา เอว. กตเม นว. วุตฺตํ เหตํ ภควตา :

คำว่า สัตตาวาส ๙ ได้แก่ ที่อยู่, อธิบายว่า สถานที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลาย. ก็สถานที่อยู่เหล่านั้น ได้แก่ ขันธ์ที่พระผู้มีพระภาคทรงประกาศไว้แล้วเช่นนั้นนั่นเอง. สัตตาวาส ๙ อะไรบ้าง ? ข้อนี้สมด้วยคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :

นวยิเม ภิกฺขเว สตฺตาวาสา. กตเม นว, สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน, เสยฺยถาปิ มนุสฺสา เอกจฺเจ จ เทวา เอกจฺเจ จ วินิปาติกา. อยํ ปฐโม สตฺตาวาโส.

ดูกรภิกษุทั้งหลายสัตตาวาส ๙ เหล่านี้. สัตตาวาส ๙ อะไรบ้าง ? ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกันมีอยู่, เช่นอย่างพวกมนุษย์ เทวดาบางพวก วินิปาติกะบางพวก. นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๑.

สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน,

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกันมีอยู่,

คุณนารี โอทกานนท์
อุทิศกุศลให้ นายโอภาส-นางเอม โอทกานนท์

เสยฺยถาปิ เทวา พฺรหฺมกายิกา ปฐมาภินิพฺพตฺตา. อยํ ทุติโย สตฺตาวาโส.

เช่นพวกเทพชั้นพรหมกายิกะที่บังเกิดด้วยปฐมฌาน. นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๒.

สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา เอกตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน, เสยฺยถาปิ เทวา อาภสฺสรา. อยํ ตติโย สตฺตาวาโส.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายที่มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกันมีอยู่, เช่นพวกเทพชั้นอาภัสระ. นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๓.

สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา เอกตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน, เสยฺยถาปิ เทวา สุภกิณฺหา. อยํ จตุตฺโถ สตฺตาวาโส.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกันมีอยู่, เช่นพวกเทพชั้นสุภกิณหะ. นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๔.

สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา อสญฺญิโน อปฺปฏิสํเวทิโน, เสยฺยถาปิ เทวา อสญฺญสตฺตา. อยํ ปญฺจโม สตฺตาวาโส.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีสัญญา ไม่มีความรู้สึก, เช่นพวกเทพชั้นอสัญญสัตว์. นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๕.

สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺต-

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้ง-หลายผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนะว่า "อากาศไม่มีที่สุด" เพราะก้าวล่วง

คุณนารี โอทกานนท์
อุทิศกุศลให้ นายโอภาส-นางเอม โอทกานนท์

สญฺญานํ อมนสิการา "อนนฺโต อากาโส"ติ อากาสานญฺจายตนูปคา. อยํ ฉฏฺโฐ สตฺตาวาโส.

สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา สพฺพโส อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม "อนนฺตํ วิญฺญาณนฺ"ติ วิญฺญาณญฺจายตนูปคา. อยํ สตฺตโม สตฺตาวาโส.

สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา สพฺพโส วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม "นตฺถิ กิญฺจี"ติ อากิญฺจญฺญายตนูปคา. อยํ อฏฺฐโม สตฺตาวาโส.

สนฺติ ภิกฺขเว สตฺตา สพฺพโส อากิญฺจญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม เนวสญฺญานาสญฺญายตนูปคา. อยํ นวโม สตฺตาวาโส. อิเม โข

รูปสัญญา เพราะดับปฏิฆสัญญาเพราะมิได้มนสิการนานัตตสัญญา โดยประการทั้งปวงมีอยู่. นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๖.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนะว่า "วิญญาณไม่มีที่สุด" เพราะก้าวล่วงอากาสานัญจายตนะโดยประการทั้งปวงมีอยู่. นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๗.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนะว่า "ไม่มีอะไร ๆ" เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะ โดยประการทั้งปวงมีอยู่. นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๘.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายผู้เข้าถึง เนวสัญญานาสัญญายตนะเพราะกาวลวงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวงมีอยู่. นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๙.

คุณนารี โอทกานนท์
อุทิศกุศลให้ นายโอภาส-นางเอม โอทกานนท์

ภิกฺขเว นว สตฺตาวาสาติ[๑] ดูกรภิกษุทั้งหลายสัตตาวาส ๙ เหล่านี้แล.

ทสายตนานีติ จกฺขายตนํ รูปายตนํ โสตายตนํ สทฺทายตนํ ฆานายตนํ คนฺธายตนํ ชิวฺหายตนํ รสายตนํ กายายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนนฺติ เอวํ ทส. มนายตนธมฺมายตนานิ ปน โลกุตฺตรมิสฺสกตฺตา น คหิตานิ. อิเมสุ ทสสุ วิสฺสชฺชเนสุ วิปสฺสนาวเสน ตีรณปริญฺญา วุตฺตา.

คำว่า อายตนะ ๑๐ ได้แก่อายตนะ ๑๐ อย่างนี้คือ จักขายตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะ คันธายตนะ ชิวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ. ส่วนมนายตนะ และธรรมายตนะ ท่านมิได้ระบุไว้ เพราะเจือด้วยโลกุตระ. ในคำวิสัชนา ๑๐ ข้อนี้ ท่านกล่าวตีรณปริญญา ด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนา.

"สพฺพํ ภิกฺขเว ปริญฺเญยฺยนฺ"ติ-อาทีสุ ปน อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยาทีนํ ติณฺณํ, นิโรธปฏิปทานํ สจฺฉิกิริยา-ภาวนฏฺฐานํ เตสํเยว ปฏิเวธฏฺฐานํ ทุกฺขาทีนํ นิสฺสรณสฺส อนุปฺปาทาทีนํ

ส่วนในคำว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงควรกำหนดรู้" เป็นต้น พึงทราบว่า ท่านกล่าวตีรณปริญญา ด้วยอำนาจแห่งการได้เฉพาะซึ่งธรรมเหล่านี้ คือ ธรรม ๓ อย่างมีอนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์เป็นต้น, ธรรม

---

[๑] องฺ. นวก. ๒๓/๔๑๔,
ที. ปา. ๑๑/๒๗๗.

คุณนารี โอทกานนท์
อุทิศกุศลให้ นายโอภาส-นางเอม โอทกานนท์

ปญฺจทสนฺนํ, ปริคฺคหฏฺฐาทีนํ เอกตฺตีสาย, อุตฺตริปฺปฏิเวธฏฺฐาทีนํ ติณฺณํ, มคฺคงฺคานํ อฏฺฐนฺนํ, "ปโยคานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธฏฺโฐ"ติ-อาทีนํ ทฺวินฺนํ, อสงฺขตฏฺฐสฺส วุฏฺฐานฏฺฐาทีนํ ทฺวินฺนํ, นิยฺยานฏฺฐสฺส อนุพฺรูหณฏฺฐาทีนํ ติณฺณํ, อนุโพธนฏฺฐาทีนํ ติณฺณํ, อนุโพธปกฺขิยาทีนํ ติณฺณํ, อุชฺโชตนฏฺฐาทีนํ จตุนฺนํ, ปตาปนฏฺฐาทีนี[๑] อฏฺฐารสนฺนํ, วิวฏฺฏนานุปสฺสนาทีนํ นวนฺนํ, ขเยญาณอนุปฺปาเทญาณานํ ปญฺญาวิมุตฺตินิพฺพานานนฺติ อิเมสํ ธมฺมานํ ปฏิลาภวเสน ตีรณปริญฺญา วุตฺตา, เสสานํ ยถาโยคํ วิปสฺสนาวเสน จ ปฏิลาภวเสน จ ตีรณปริญฺญา วุตฺตาติ เวทิตพฺพา.

๑๕ อย่าง มีการเข้าถึงซึ่งธรรมเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งทุกข์เป็นต้น ซึ่งมีอรรถว่าเป็นภาวนาด้วยการกระทำให้แจ้ง ซึ่งนิโรธ-ปฏิปทาทั้งหลาย มีอรรถว่าแทงตลอดซึ่งนิโรธปฏิปทาทั้งหลายเหล่านั้นแหละ, ธรรม ๓๑ อย่าง มีอรรถว่ากำหนดถือเอาเป็นต้น, ธรรม ๓ อย่างมีอรรถว่าแทงตลอดยิ่งขึ้นไปเป็นต้น, ธรรม ๘ อย่าง อันเป็นองค์แห่งมรรค, ธรรม ๒ อย่างมีอาทิว่า "อรรถว่าระงับปโยคะทั้งหลาย", ธรรม ๒ อย่างมีอรรถว่าออกไป แห่งอรรถว่าอสังขตะเป็นต้น, ธรรม ๓ อย่าง มีอรรถว่าตรัสรู้ตาม แห่งอรรถว่านำออกไปเป็นต้น, ธรรม ๓ อย่าง มีอรรถว่าความตรัสรู้ตามเป็นต้น, ธรรม ๓ อย่าง มีธรรมอันเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้ตามเป็นต้น, ธรรม ๔ อย่าง มีอรรถว่าสว่างขึ้นเป็นต้น, ธรรม ๑๘ อย่าง มีอรรถว่าอริยมรรค ทำให้สว่าง

---

[๑] สี. ปกาสนฏฺฐาทีนํ.

คุณนารี โอทกานนท์
อุทิศกุศลให้ นายโอภาส-นางเอม โอทกานนท์

เป็นต้น, ธรรม ๙ อย่าง มีวิวัฏฏนานุปัสสนา เป็นต้น, ปัญญาวิมุตติและนิพพานเป็นขยญาณและอนุปาทญาณ, ท่านกล่าวตีรณปริญญาด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนา และด้วยอำนาจแห่งการได้เฉพาะตามสมควร แห่งธรรมที่เหลือทั้งหลาย.

"เยสํ เยสํ ธมฺมานํ ปฏิลาภตฺถาย วายมนฺตสฺส, เต เต ธมฺมา ปฏิลทฺธา โหนฺติ. เอวํ เต ธมฺมา ปริญฺญาตา เจว โหนฺติ ตีริตา จา"ติ หิ กิจฺจสมาปนฏฺเฐน ตีรณา[๑] วุตฺตา. กิจฺเจ หิ สมาปิเต เต ธมฺมา ปฏิลทฺธา โหนฺตีติ. เกจิ ปน "อวิปสฺสนูปคานํ[๒] ญาตปริญฺญา"ติ วทนฺติ. อภิญฺเญยฺเยน ญาตปริญฺญาย วุตฺตตฺตา ตํ น สุนฺทรํ. ปริญฺญาตา เจว โหนฺติ ตีริตา จาติ เต ปฏิลทฺธา เอว ธมฺมา

จริงอยู่ ท่านกล่าวตีรณปริญญา ด้วยอรรถว่า ยังกิจให้สิ้นสุดลงว่า "เมื่อบุคคลพยายามเพื่อประโยชน์แก่อันได้เฉพาะธรรมใด ๆ, ธรรมนั้น ๆ ย่อมเป็นอันได้เฉพาะแล้ว. ธรรมเหล่านั้นย่อมเป็นอันกำหนดรู้แล้วและเป็นอันพิจารณาแล้วอย่างนี้". ก็เมื่อกิจอันตนให้สำเร็จแล้วธรรมเหล่านั้นก็ย่อมเป็นอันได้เฉพาะแล้วดังนี้. ส่วนเกจิอาจารย์กล่าวว่า "ญาตปริญญา สำหรับบุคคลที่ยังไม่เข้าถึงวิปัสสนา". คำของเกจิอาจารย์นั้น

---

[๑] ฉ. ตีรณปริญฺญา, ม. ตีรณปริญฺญตา.

[๒] สี. ทนฺธวิปสฺสนูปคานํ.

คุณาวี　โอทกานนท์
อุทิศกุศลให้ นายโอภาส-นางเอม　โอทกานนท์

ปริญฺญาตา จ นาม โหนฺติ, ตีริตา จ นามาติ อตฺโถ. เอวํ กิจฺจสมาปนฏฺเฐน วเสน ปริญฺญาตตฺโถ วุตฺโต โหติ.

ไม่ดี เพราะญาตปริญญา ท่านกล่าวด้วย ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง (เพราะท่านกล่าวว่า ญาตปริญญาเป็นอภิญเญยยธรรม). คำว่า ยอมเป็นอันกำหนดรู้แล้วและเป็นอันพิจารณาแล้ว ความว่า ธรรมที่ได้เฉพาะแล้วเหล่านั้นแหละ ย่อมชื่อว่า เป็นอันกำหนดรู้แล้ว, และชื่อว่า เป็นอันพิจารณาแล้ว. อรรถว่า กำหนดรู้แล้ว ย่อมเป็นอันท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งอรรถว่ายังกิจให้สิ้นสุดลงอย่างนี้.

๒๒. อิทานิ ตเมวตฺถํ เอเกกธมฺเม ปฏิลาภวเสน โยเชตฺวา อนฺเต จ นิคเมตฺวา ทสฺเสตุํ "เนกฺขมฺมนฺ"ติอาทิมาห. ตตฺถ สพฺพปิ ปุพฺเพ วุตฺตานุสาเรเนว เวทิตพฺพนฺติ.

๒๒. บัดนี้ ท่านประสงค์จะแสดงประกอบอรรถนั้นแหละ ด้วยอำนาจการได้เฉพาะในธรรมแต่ละอย่าง ๆ และย้ำในตอนสุดท้าย จึงกล่าวคำว่า "เนกขัมมะ" ดังนี้เป็นต้น. แม้คำทั้งปวงนั้น พึงทราบตามแนวที่กล่าวแล้วในเบื้องต้นนั่นแหละ ฉะนี้แล.

ปริญฺเญยฺยนิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาปริญเญยยนิเทศ จบ.

คุณนารี โอทกานนท์
อุทิศกุศลให้ นายโอภาส-นางเอม โอทกานนท์

ปหาตพฺพนิทฺเทสวณฺณนา

๒๓. ปหาตพฺพนิทฺเทเส อสฺมิมาโนติ รูปาทีสุ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขนฺเธสุ อสฺมีติ มาโน. ตสฺมึ หิ ปหีเน อรหตฺตํ ปตฺตํ โหติ. รูปราคาทีสุ วิชฺชมาเนสุปิ เสสานิ อวตฺวา อสฺมิมานสฺเสว วจนํ ทิฏฺฐิปฏิรูปกตฺเตน ตสฺส โอฬาริกตฺตาติ เวทิตพฺพํ. อวิชฺชาติ สุตฺตนฺตปริยาเยน ทุกฺขาทีสุ จตูสุ ฐาเนสุ อญฺญาณํ, อภิธมฺมปริยาเยน ปุพฺพนฺตาทีหิ สทฺธึ อฏฺฐสุ.

วุตฺตํ เหตํ :

"ตตฺถ กตมา อวิชฺชา, ทุกฺเข อญฺญาณํ, ทุกฺขสมุทเย อญฺญาณํ, ทุกฺขนิโรเธ อญฺญาณํ, ทุกฺขนิโรธ-

พรรณนาปหาตัพพนิเทศ

๒๓. จะวินิจฉัยในปหาตัพพนิเทศสืบต่อไป คำว่า อัสมิมานะ ได้แก่ มานะว่าเรามีอยู่ในอุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ มีรูปเป็นต้น. จริงอยู่ เมื่อละอัสมิมานะนั้นได้แล้วย่อมเป็นอันบรรลุพระอรหัต. แม้เมื่อรูปราคะเป็นต้นมีอยู่ พึงทราบว่า ท่านไม่กล่าวธรรมที่เหลือกล่าวเฉพาะอัสมิมานะอย่างเดียว เพราะอัสมิมานะนั้นหยาบโดยภาวะที่เหมือนกับทิฏฐิ. คำว่า อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้ในฐานะ ๔ อย่าง มีทุกข์เป็นต้น โดยปริยายแห่งพระสุตตันตะ, ได้แก่ความไม่รู้ในฐานะ ๘ อย่างกับด้วยปุพพันตทิฏฐิเป็นต้นโดยปริยายแห่งพระอภิธรรม.

สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า :

"ในธรรมเหล่านั้น อวิชชาเป็นไฉน ? คือ ความไม่รู้ในทุกข์, ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย, ความไม่รู้ใน

คามินิยา ปฏิปทาย อญฺญาณํ, ทุกขนิโรธ, ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ-
ปุพฺพนฺเต อญฺญาณํ, อปรนฺเต คามินีปฏิปทา, ความไม่รู้ในส่วนสุด
อญฺญาณํ, ปุพฺพนฺตาปรนฺเต อญฺญาณํ, เบื้องต้น, ความไม่รู้ในส่วนสุดเบื้อง
อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปนฺเนสุ ปลาย, ความไม่รู้ในส่วนสุดเบื้องต้น
ธมฺเมสุ อญฺญาณนฺ"ติ[๑] และส่วนสุดเบื้องปลาย, ความไม่รู้ใน
ธรรมทั้งหลาย ซึ่งอาศัยความมีธรรมนี้
เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ".

ภวตณฺหาติ กามภวาทีสุ ภเวสุ คำว่า ภวตัณหา ได้แก่ ความ
ปตฺถนา. ยถาห : ปรารถนาในภพทั้งหลาย มีกามภพเป็นต้น.
ดังที่ตรัสไว้ว่า :

"ตตฺถ กตมา ภวตณฺหา, "ในบรรดาธรรมเหล่านั้น ภว-
โย ภเวสุ ภวจฺฉนฺโท ตัณหาเป็นไฉน ? ได้แก่ ความพอใจ
ภวราโค ภวนนฺที ภวตณฺหา ในภพ ความกำหนัดในภพ ความยินดี
ภวสิเนโห ภวปริฬาโห ภวมุจฺฉา ในภพ ความอยากในภพ ความเสน่หา
ภวชฺโฌสานนฺ"ติ[๒] ในภพ ความเร่าร้อนในภพ ความ
หมกมุ่นในภพ ความสยบในภพ ในภพ
ทั้งหลายใด ".

---

[๑] อภิ. สํ. ๓๔/๒๗๓-๔, อภิ. วิ. ๓๕/๑๘๑.

[๒] อภิ. สํ. ๓๔/๓๒๙, อภิ. วิ. ๓๕/๔๘๕.

คุณหญิง เชิญ พิศลยบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ติสฺโส ตณฺหาติ กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา. ตาสํ อภิธมฺเม เอวํ นิทฺเทโส กโต "ตตฺถ กตมา ภวตณฺหา ภวทิฏฺฐิสหคโต ราโค สาราโค ฯเปฯ จิตฺตสฺส สาราโค, อยํ วุจฺจติ ภวตณฺหา. ตตฺถ กตมา วิภวตณฺหา, อุจฺเฉททิฏฺฐิสหคโต ราโค สาราโค ฯเปฯ จิตฺตสฺส สาราโค, อยํ วุจฺจติ วิภวตณฺหา. อวเสสา ตณฺหา กามตณฺหา. ตตฺถ กตมา กามตณฺหา, กามธาตุ-ปฏิสญฺญุตฺโต ราโค ฯเปฯ จิตฺตสฺส สาราโค, อยํ วุจฺจติ กามตณฺหา. ตตฺถ กตมา ภวตณฺหา, รูปธาตุ-อรูปธาตุปฏิสญฺญุตฺโต ราโค ฯเปฯ ตตฺถ กตมา วิภวตณฺหา, อุจฺเฉททิฏฺฐิสหคโต ราโค ฯเปฯ?

คำว่า ตัณหา ๓ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. ท่านกระทำนิเทศ ๓ เหล่านั้นไว้ในพระอภิธรรมอย่างนี้ ว่า "ในบรรดาธรรมเหล่านั้น ภวตัณหา เป็นไฉน ? คือ ราคะอันสหรคตด้วยภวทิฏฐิ ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต, นี้เรียกว่า ภวตัณหา. วิภวตัณหาเป็นไฉน ? คือ ราคะอันสหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต, นี้เรียกว่า วิภวตัณหา. ตัณหาที่เหลือลง ชื่อว่า กามตัณหา. กามตัณหาเป็นไฉน? คือราคะอันปฏิสังยุตด้วยกามธาตุ ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต, นี้เรียกว่า กามตัณหา, ภวตัณหาเป็นไฉน ? คือ ราคะอันปฏิสังยุตด้วยรูปธาตุ และอรูปธาตุ ฯลฯ วิภวตัณหาเป็นไฉน ? คือ ราคะอันสหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ ฯลฯ.

อฏฺฐกถายํ ปน "ปญฺจกามคุณิโก ราโค กามตณฺหา, รูปารูปภเวสุ ราโค

ส่วนในอรรถกถาท่านกล่าวว่า"ราคะอันประกอบด้วยกามคุณ ๕ ชื่อว่ากามตัณหา,

---

[๑] อภิ. วิ. ๓๕/๔๙๔.

ฌานนิกนฺติสสฺสตทิฏฺฐิสหคโต ราโค ภววเสน ปตฺถนา ภวตณฺหา, อุจฺเฉททิฏฺฐิสหคโต ราโค วิภวตณฺหา"ติ[๑] วุตฺตํ. อยํ ทสุตฺตรปริยาเยน[๒] โยชนา. สงฺคีติปริยาเยน ปน อภิธมฺมปริยาเยน จ "อปราปิ ติสฺโส ตณฺหา กามตณฺหา รูปตณฺหา อรูปตณฺหา. อปราปิ ติสฺโส ตณฺหา รูปตณฺหา อรูปตณฺหา นิโรธตณฺหา"ติ[๓] วุตฺตา ตณฺหาปิ เอตฺถ ยุชฺชนฺติ. ตาสุ ปญฺจ กามธาตุรูปธาตุอรูปธาตุปฏิสญฺญุตฺตา, อนฺติมา อุจฺเฉททิฏฺฐิสหคตา.

ราคะในรูปภพและอรูปภพ ราคะอันสหรคตด้วยความใคร่ในฌานและสัสสตทิฐิ ความปรารถนาด้วยอำนาจแห่งภพ ชื่อว่า ภวตัณหา, ราคะอันสหรคตด้วยอุจเฉททิฐิ ชื่อว่า วิภวตัณหา". นี้เป็นประกอบความโดยปริยายแห่งทสุตรสูตร. อนึ่ง แม้ตัณหาที่ตรัสไว้โดยปริยายแห่งสังคีติสูตรและโดยปริยายแห่งพระอภิธรรมว่า "ตัณหา ๓ แม้อื่นอีก คือ กามตัณหา รูปตัณหา อรูปตัณหา. ตัณหา ๓ แม้อื่นอีก คือ รูปตัณหา อรูปตัณหา นิโรธตัณหา" ดังนี้ ย่อมควรในที่นี้. ในบรรดาตัณหาทั้ง ๖ นั้น ตัณหา ๕ อย่าง ปฏิสังยุตด้วยกามธาตุ รูปธาตุและอรูปธาตุ, ตัณหาข้อสุดท้ายสหรคตด้วยอุจเฉททิฐิ.

<u>จตฺตาโร</u> <u>โอฆา</u>ติ กาโมโฆ ภโวโฆ ทิฏฺโฐโฆ อวิชฺโชโฆ. ยสฺส สํวิชฺชนฺติ, ตํ วฏฺฏสฺมึ โอหนนฺติ

คำว่า <u>โอฆะ ๔</u> ได้แก่ กาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏโฐฆะ อวิชโชฆะ. ชื่อว่า โอฆะ ด้วยอรรถว่า ยังบุคคลที่มีโอฆะอยู่ให้ดิ่งลง

---

[๑] สุมงฺคลวิลาสินี. ๓/๒๒๙.

[๒] ฉ. ทสุตฺตรสุตฺตปริยาเยน.

[๓] ที. ปา. ๑๑/๒๒๘,อภิ. วิ. ๓๕/๔๙๕.

คุณหญิงเชิญ พิศลยบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โอสีทาเปนฺตีติ โอฆา. พลวกิเลสา คือ ให้จมลงในวัฏฏะ. โอฆะเหล่านี้เป็น
เอเต. กามคุณสงฺขาเต กาเม โอโฆ กิเลสมีกำลัง. โอฆะในกาม กล่าวคือ
กาโมโฆ. กามตณฺหาเยตํ นามํ. กามคุณ ชื่อว่า กาโมฆะ. นี้เป็นชื่อแห่ง
รูปารูปสงฺขาเต กมฺมโต จ อุปปตฺติโต จ กามตัณหา. โอฆะในภพแม้ทั้ง ๒ อย่าง โดย
ทุวิเธปิ ภเว โอโฆ ภโวโฆ. กรรมและโดยอุปบัติ กล่าวคือ รูปภพและ
ภวตณฺหาเยตํ นามํ. ทิฏฺฐิ เอว โอโฆ อรูปภพ ชื่อว่า ภโวฆะ. นี้เป็นชื่อแห่ง
ทิฏฺโฐโฆ. "สสฺสโต โลโก"ติอาทิกาย ภวตัณหา. โอฆะ คือ ทิฐิ ชื่อว่า ทิฏโฐฆะ.
ทิฏฺฐิยา เอตํ นามํ. อวิชฺชา เอว โอโฆ นี้เป็นชื่อแห่งทิฐิมีความเห็นว่า "โลกเที่ยง"
อวิชฺโชโฆ, ทุกฺขาทีสุ อญฺญาณสฺเสตํ เป็นต้น. โอฆะ คือ อวิชชา ชื่อว่า
นามํ. อวิชโชฆะ, นี้เป็นชื่อแห่งความไม่รู้ในทุกข์
เป็นตน.

ปญฺจ นีวรณานีติ กามจฺฉนฺทนีวรณํ คำว่า นิวรณ์ ๕ ได้แก่กามฉันทนิวรณ์
พฺยาปาทนีวรณํ ถีนมิทฺธนีวรณํ อุทฺธจฺจ- พยาปาทนิวรณ์ ถีนมิทธนิวรณ์ อุทธัจจ-
กุกฺกุจฺจนีวรณํ วิจิกิจฺฉานีวรณํ. จิตฺตํ กุกกุจจนิวรณ์ วิจิกิจฉานิวรณ์. ชื่อว่า นิวรณ์
นีวรนฺติ ปริโยนทฺธนฺตีติ[๑] นีวรณานิ. ด้วยอรรถว่า กางกั้นคือรึงรัดจิตไว้. ชื่อว่า
กามิยนฺตีติ กามา. ปญฺจ กามคุณา. กาม ด้วยอรรถว่า อันสัตว์ใคร่. ได้แก่
กาเมสุ ฉนฺโท กามจฺฉนฺโท. กามยตีติ กามคุณ ๕. ความพอใจในกาม ชื่อว่า
วา กาโม, กาโม เอว ฉนฺโท, น กามฉันทะ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า กาม ด้วย

---

[๑] ฉ. ปริโยนนฺธนฺตีติ.

คุณหญิง เชิญ พิศลยบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กตฺตุกมฺยตาฉนฺโท น ธมฺมจฺฉนฺโทติ อรรถว่า ยังจิตให้ใคร่, ที่ชื่อว่า กามฉันทะ กามจฺฉนฺโท. กามตณฺหา เยตํ นามํ. เพราะอรรถว่า เป็นความพอใจ คือ กาม, ไม่ใช่กัตตุกัมยตาฉันทะ (คือความพอใจใคร่จะกระทำ) ไม่ใช่ธรรมฉันทะ (คือ ความพอใจในธรรม). นี้เป็นชื่อแห่งกามตัณหา.

พฺยาปชฺชติ เตน จิตฺตํ ปูติภาวํ คจฺฉติ, พฺยาปาทยติ วา วินยาจารรูป-สมฺปตฺติหิตสุขานีติ พฺยาปาโท. โทสสฺเสตํ นามํ. ถีนตา[1] ถีนํ, มิทฺธนตา มิทฺธํ, อนุสฺสาหสํหนนตา อสตฺติวิฆาโต จาติ อตฺโถ. จิตฺตสฺสาเท อนุสฺสาโห[2] ถีนํ, เจตสิกานํ อกมฺมญฺญตา มิทฺธํ, ถีนญฺจ มิทฺธญฺจ ถีนมิทฺธํ.

ชื่อว่า พยาปาทะ ด้วยอรรถว่า เป็นเหตุยังจิตให้ถึงความพินาศ คือ ถึงความเสียหาย หรือด้วยอรรถว่า ยังวินัยอาจาระรูปสมบัติ และประโยชน์สุขทั้งหลายให้ถึงความพินาศ. นี้เป็นชื่อแห่งโทสะ. ความท้อถอย ชื่อว่า ถีนะ, ความหดหู่ ชื่อว่า มิทธะ, อธิบายว่า ได้แก่ ความกระทบด้วยความไม่อุตสาหะ และอันความไม่สามารถทำลายเสีย. ความไม่อุตสาหะในอันฟูขึ้นแห่งจิต ชื่อว่า ถีนะ, ความไม่ควรแก่การงานแห่งเจตสิกทั้งหลาย ชื่อว่า มิทธะ, ถีนะด้วย มิทธะด้วย ชื่อว่า ถีนมิทธะ.

---

[1] ฉ. ถีนนตา.

[2] ฉ. จิตฺตสฺส อนุสฺสาโห.

คุณหญิง เชิญ พิศลยบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อุทฺธตสฺส ภาโว อุทฺธจฺจํ, อวูปสโมติ ภาวะแห่งจิตฟุ้งซ่าน, อธิบายว่า ความอตฺโถ. วิกฺเขปสฺเสตํ นามํ. กุจฺฉิตํ ไม่เข้าไปสงบ ชื่อว่า อุทธัจจะ. นี้เป็นกตํ [1]กุกฺกุตํ, กุกฺกุตสฺส[1] ภาโว ชื่อแห่งความฟุ้งซ่าน. การกระทำอันกุกฺกุจฺจํ, กรหิตกิริยภาโวติ อตฺโถ. บัณฑิตเกลียด ชื่อว่า กุกกุตะ, ภาวะแห่งปจฺฉานุตาปสฺเสตํ นามํ. วิคตา จิกิจฺฉาติ กุกกุตะ, อธิบายว่าภาวะแห่งกิริยาอันบัณฑิตวิจิกิจฺฉา, วิคตปญฺญาติ อตฺโถ. สภาวํ ติเตียน ชื่อว่า กุกกุจจะ.นี้เป็นชื่อแห่งความวา วิจินนฺโต เอตาย กิจฺฉติ กิลมตีติ เดือดร้อนเนือง ๆ ในภายหลัง. ชื่อว่าวิจิกิจฺฉา. พุทฺธาทีสุ สํสยสฺเสตํ นามํ. วิจิกิจฉา ด้วยอรรถว่า ปราศจากการกามจฺฉนฺโท เอว นีวรณํ กามจฺฉนฺท- ตัดสินใจ, อธิบายว่า ปราศจากปัญญา.นีวรณํ. เอวํ เสเสสุปิ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า วิจิกิจฉา ด้วยอรรถว่าเป็นเหตุยาก คือ ลำบากของบุคคลผู้วิจัยอยู่ซึ่งสภาวะ. นี้เป็นชื่อแห่งความสงสัยในวัตถุทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น. นิวรณ์คือกามฉันทะ ชื่อว่า กามฉันทนิวรณ์. แม้ในนิวรณ์ที่เหลือก็อย่างนี้.

ฉ ธมฺมา, ฉทฺธมฺมาติ วา ปาโฐ. ฉ ตณฺหากายาติ รูปตณฺหา สทฺทตณฺหา คนฺธตณฺหา รสตณฺหา โผฏฺฐพฺพตณฺหา

ฉ ธมฺมา (แปลว่า ธรรม ๖), บาลีเป็น ฉทฺธมฺมา ดังนี้ก็มี. คำว่า หมวดตัณหา ๖ ได้แก่ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธ-

---

[1-1] ฉ. กุกตํ, กุกตสฺส.

คุณหญิง เชิญ พิศลยบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ธมฺมตณฺหา. รูเป ตณฺหา รูปตณฺหา. ตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา.
สา เอว กามตณฺหาทิเภเทน อเนก- ตัณหาในรูป ชื่อว่า รูปตัณหา. รูปตัณหานั้น
เภทตฺตา ราสฏฺเจน กาโยติ วุตฺตา. แหละ ท่านกล่าวว่า กายะ (แปลว่าหมวด)
เอวํ เสเสสุปิ. ด้วยอรรถว่า เป็นกอง เพราะมีประเภท
มิใช่น้อยโดยความต่างแห่งกามตัณหาเป็นต้น.
แม้ในหมวดตัณหาที่เหลือก็อย่างนี้.

สตตานุสยาติ กามราคานุสโย คำว่า อนุสัย ๗ ได้แก่กามราคานุสัย
ปฏิฆานุสโย มานานุสโย ทิฏฺฐานุสโย ปฏิฆานุสัย มานานุสัย ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉา-
วิจิกิจฺฉานุสโย ภวราคานุสโย นุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย. ชื่อว่า
อวิชฺชานุสโย. อปฺปหีนฏฺเจน อนุเสนฺตีติ อนุสัย ด้วยอรรถว่านอนเนื่องอยู่ โดยอรรถ
อนุสยา. กาเมสุ ราโค กามราโค, ว่า ละไม่ได้. ความกำหนัดในกามทั้งหลาย
กาโม เอว วา ราโคติ กามราโค. ชื่อว่า กามราคะ, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า
อารมฺมณสฺมึ ปฏิหญฺญตีติ ปฏิฆํ. อยาถาว- กามราคะ ด้วยอรรถว่า เป็นความกำหนัด
ทสฺสนฏฺเจน ทิฏฺฐิ. เสยฺยาทิวเสน คือ กาม. ชื่อว่า ปฏิฆะ ด้วยอรรถว่า ถูก
มญฺญตีติ มาโน. ภเวสุ ราโค ภวราโค. กระทบในอารมณ์. ชื่อว่า ทิฐิ ด้วยอรรถว่า
ถามคโต กามราโค กามราคานุสโย. เห็นไม่เป็นตามความเป็นจริง. ชื่อว่ามานะ
เอวํ เสเสสุปิ. ด้วยอรรถว่าถือตัว ด้วยอำนาจว่าเราดี
กว่าเขาเป็นต้น. ความกำหนัดในภพทั้ง-
หลาย ชื่อว่า ภวราคะ. กามราคะที่ถึง

คุณหญิง เชิญ พิศลยบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กำลัง (รุนแรง) ชื่อว่า กามราคานุสัย. แม้ในอนุสัยที่เหลือก็อย่างนี้.

อฏฺฐ มิจฺฉตฺตาติ มิจฺฉาทิฏฺฐิ มิจฺฉาสงฺกปฺโป มิจฺฉาวาจา มิจฺฉากมฺมนฺโต มิจฺฉาอาชีโว มิจฺฉาวายาโม มิจฺฉาสติ มิจฺฉาสมาธิ. "หิตสุขาวหา เม ภวิสฺสนฺตี"ติ เอวํ อาสึสิตาปิ[๑] ตถา อภาวโต อสุภาทีสุเยว สุภนฺติอาทิ-วิปรีตปฺปวตฺติโต จ มิจฺฉาสภาวาติ[๒] มิจฺฉตฺตา. มิจฺฉา ปสฺสติ, มิจฺฉา วา เอตาย ปสฺสนฺตีติ มิจฺฉาทิฏฺฐิ.

คำว่า มิจฉัตตะ (ความเห็นผิด) ๘ อย่าง ไดแก มิจฉาทิฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ. ชื่อว่า มิจฉัตตะ(ความเห็นผิด)ด้วยอรรถว่าเป็นสภาวะที่ผิด เพราะแม้หวังอยู่อย่างนี้ว่า "สิ่งเหล่านี้จักนำมาซึ่งประโยชน์ และความสุขแก่เรา" ดังนี้ ก็หามีอย่างนั้นไม่ และเพราะเป็นไปอย่างผิด ๆ ในสิ่งที่ไม่งาม เป็นต้นนั่นเอง ว่างามเป็นต้น. ชื่อว่า มิจฉาทิฐิ ด้วยอรรถว่า เห็นผิด, หรือด้วยอรรถว่า เป็นเหตุเห็นผิด.

อถวา วิปรีตา ทิฏฺฐีติ มิจฺฉาทิฏฺฐิ, อยาถาวทิฏฺฐีติ วา มิจฺฉาทิฏฺฐิ, วิรุชฺฌิตฺวา[๓] คหณโต วา วิตถา ทิฏฺฐีติ

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มิจฉาทิฐิ ด้วยอรรถว่าเป็นความเห็นอันวิปริต, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มิจฉาทิฐิ ด้วยอรรถว่าเป็นความเห็น

---

[๑] ฉ. อาสีสิตาปิ.
[๒] ก. มิจฺฉาสภาโวติ.
[๓] ฉ. วิรชฺฌิตฺวา.

มิจฺฉาทิฏฺฐิ, อนตฺถาวหตฺตา ปณฺฑิเตหิ ที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริง, อีกอย่าง
กุจฺฉิตา ทิฏฺฐีติ วา มิจฺฉาทิฏฺฐิ. มิจฺฉา- หนึ่ง ชื่อว่า มิจฉาทิฐิ ด้วยอรรถว่า เห็น
สงฺกปฺปาทีสุปิ เอเสว นโย. มิจฺฉาทิฏฺฐีติ คลาดเคลื่อนเพราะถือเอาผิด ๆ, อีกอย่าง
สสฺสตุจฺเฉทาภินิเวโส. มิจฺฉาสงฺกปฺโปติ หนึ่ง ชื่อว่า มิจฉาทิฐิ ด้วยอรรถว่า เป็น
กามวิตกฺกาทิติวิโธ วิตกฺโก. ความเห็นอันบัณฑิตทั้งหลายเกลียด เพราะ
นำมาแต่ความฉิบหาย. แม้ในคำว่า มิจฉา-
สังกัปปะเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. คำว่า
มิจฉาทิฐิ ได้แก่ ความยึดมั่นว่าเที่ยง ว่า
ขาดสูญ. คำว่า มิจฉาสังกัปปะ ได้แก่วิตก
๓ อย่าง มีกามวิตกเป็นต้น.

มิจฺฉาวาจาติ มุสาวาทาทิจตุพฺพิธา คำว่า มิจฉาวาจา ได้แก่ เจตนา ๔ อย่าง
เจตนา. มิจฺฉากมฺมนฺโตติ ปาณาติ- มีมุสาวาทเป็นต้น. คำว่า มิจฉากัมมันตะ
ปาตาทิติวิธา เจตนา. มิจฺฉาอาชีโวติ ได้แก่ เจตนา ๓ อย่างมีปาณาติบาตเป็นต้น.
มิจฺฉาชีวปฺปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา. คำว่า มิจฉาอาชีวะ ได้แก่ เจตนาอันยัง
มิจฺฉาวายาโมติ อกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตํ การประกอบมิจฉาชีพให้ตั้งขึ้น. คำว่า
วีริยํ. มิจฺฉาสตีติ สติปฺปฏิปกฺขภูโต มิจฉาวายามะ ได้แก่ ความเพียรอันสัมปยุต
อกุสลจิตฺตุปฺปาโท. มิจฺฉาสมาธีติ อกุสล- ด้วยอกุศลจิต. คำว่า มิจฉาสติ ได้แก่
สมาธิ. อกุศลจิตตุปบาทอันเป็นปฏิปักษ์ต่อสติ. คำว่า
มิจฉาสมาธิ ได้แก่ อกุศลสมาธิ.

สมาคมแม่บ้านทหารบก
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นว ตณฺหามูลกา ธมฺมาติ[๑] ตณฺหं ปฏิจฺจ ปริเยสนา, ปริเยสนं ปฏิจฺจ ลาโภ, ลาภं ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย, วินิจฺฉยं ปฏิจฺจ ฉนฺทราโค, ฉนฺทราคं ปฏิจฺจ อชฺโฌสานं, อชฺโฌสานं ปฏิจฺจ ปริคฺคโห, ปริคฺคหं ปฏิจฺจ มจฺฉริยं, มจฺฉริยं ปฏิจฺจ อารกฺโข, อารกฺขาธิกรณ์ ทณฺฑาทานสตฺถาทานกลหวิคฺคหวิวาทตุวंตุวं-เปสุณฺณมุสาวาทา อเนเก ปาปกา อกุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺติ[๑] อิเม นว ตณฺหามูลกา ธมฺมา.

คำว่า ธรรม มีตัณหาเป็นมูล ๙ ได้แก่ การแสวงหาอาศัยตัณหา, ลาภอาศัยการแสวงหา, วินิจฉัยอาศัยลาภ, ฉันทราคะอาศัยวินิจฉัย, ความสยบอาศัยฉันทราคะ, การกำหนดถือเอา อาศัยความสยบ, มัจฉริยะอาศัยการกำหนดถือเอา, การรักษาอาศัยมัจฉริยะ, การถือพลอง การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดด้วยความไม่เคารพ การพูดส่อเสียด การพูดเท็จ อกุศลธรรมอันลามกเป็นอันมากเกิด เพราะการรักษาเป็นเหตุ. ธรรม ๙ ประการเหล่านี้มีตัณหาเป็นมูล.

ตณฺหา มูลं เอเตสนฺติ ตณฺหามูลกา. ปริเยสนาทโย อกุสลา เอว. ตณฺหं ปฏิจฺจาติ ตณฺหं นิสฺสาย. ปริเยสนาติ รูปาทิอารมฺมณปริเยสนา. สา หิ ตณฺหาย สติ โหติ. ลาโภติ รูปาทิอารมฺมณ-

ตัณหาเป็นมูลของธรรมเหล่านี้ เหตุนั้น ธรรมเหล่านี้ชื่อว่า มีตัณหาเป็นมูล. การแสวงหาเป็นต้น เป็นอกุศลอย่างเดียว. บทว่า ตณฺหं ปฏิจฺจ แปลว่า อาศัยตัณหา. คำว่า การแสวงหา ได้แก่การแสวงหาอารมณ์

๑-๑ ที. มหา. ๑๐/๖๙, องฺ. นวก. ๒๓/๔๑๓,
ที. ปา. ๑๑/๓๓๐, สංวตฺตนฺติ.

สมาคมแม่บ้านทหารบก
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปฏิลาโภ, โส หิ ปริเยสนาย สติ โหติ. มีรูปเป็นต้น. ก็การแสวงหาอารมณ์มีรูปเป็น-
วินิจฺฉโย ปน ญาณตณฺหาทิฏฺฐิวิตกฺกวเสน ต้นนั้น เมื่อตัณหามีอยู่จึงมี. คำว่า ลาภ
จตุพฺพิโธ. ตตฺถ "สุขวินิจฺฉยํ ได้แก่ การได้เฉพาะซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้น,
ชญฺญา, สุขวินิจฺฉยํ ญตฺวา อชฺฌตฺตํ ก็การได้เฉพาะอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น เมื่อ
สุขมนุยุญฺเชยฺยา"ติ[๑] อยํ ญาณวินิจฺฉโย. การแสวงหามีอยู่ จึงมี. ก็การวินิจฉัยมี ๔
"วินิจฺฉยาติ เทฺว วินิจฺฉยา ตณฺหา- อย่าง คือ ญาณ, ตัณหา, ทิฐิ, วิตก. ใน
วินิจฺฉโย จ ทิฏฺฐิวินิจฺฉโย จา"ติ[๒] เอวํ วินิจฉัย ๔ อย่างนั้น การวินิจฉัยที่ว่า "พึงรู้
อาคตานิ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตานิ ตณฺหา- การวินิจฉัยว่าเป็นสุข, ครั้นรู้การวินิจฉัยว่า
วินิจฺฉโย. ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย ทิฏฺฐิ- เป็นสุขแล้ว พึงประกอบเนือง ๆ ซึ่งความสุข
วินิจฺฉโย. "ฉนฺโท โข เทวานมินฺท ในภายใน" ดังนี้ ชื่อว่า ญาณวินิจฉัย.
วิตกฺกนิทาโน"ติ[๓] อิมสฺมึ ปน สุตฺเต อิธ ความเป็นไปต่าง ๆ แห่งตัณหา ๑๐๘ ที่มา
วินิจฺฉโยติ วุตฺโต วิตกฺโกเยว อาคโต. อย่างนี้ว่า "คำว่า วินิจฉัย ได้แก่ วินิจฉัย
๒ อย่าง คือ ตัณหาวินิจฉัย ๑ ทิฐิวินิจฉัย ๑"
ชื่อว่า ตัณหาวินิจฉัย. ทิฐิ ๖๒ ชื่อว่า ทิฐิ-
วินิจฉัย. ก็วิตกอันมาแล้วนั่นแล ท่านกล่าว
ว่า วินิจฉัยในสูตรนี้ว่า "ดูกรจอมเทวดา
ฉันทะแลมีวิตกเป็นเหตุ" ดังนี้ ในที่นี้.

---

[๑] ม. อุ. ๑๔/๔๒๓.
[๒] ขุ. มหา. ๒๙/๓๑๙.
[๓] ที. มหา. ๑๐/๓๑๒.

สมาคมแม่บ้านทหารบก
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ลาภํ ลภิตฺวา หิ อิฏฺฐานิฏฺฐํ สุนฺทราสุนฺทรํ วิตกฺเกเนว วินิจฺฉินาติ "เอตฺตกํ เม รูปารมฺมณตฺถาย ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ สทฺทาทิอารมฺมณตฺถาย, เอตฺตกํ มยฺหํ ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ ปรสฺส, เอตฺตกํ ปริภุญฺชิสฺสามิ, เอตฺตกํ นิทหิสฺสามี"ติ. เตน วุตฺตํ "ลาภํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย"ติ. ฉนฺทราโคติ เอวํ อกุสลวิตกฺเกน วิตกฺกิเต วตฺถุสฺมึ ทุพฺพลราโค จ พลวราโค จ อุปฺปชฺชติ. ฉนฺโทติ เอตฺถ ทุพฺพลราคสฺสาธิวจนํ. ราโคติ พลวราคสฺส. อชฺโฌสานนฺติ อหํ มมาติ พลวสนฺนิฏฺฐานํ. ปริคฺคโหติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ปริคฺคหกรณํ. มจฺฉริยนฺติ ปเรหิ สาธารณภาวสฺส อสหนตา.

ก็บุคคล ครั้นได้ลาภแล้ว ย่อมวินิจฉัยสิ่งที่ปรารถนาและไม่ปรารถนา สิ่งที่ดีและไม่ดีด้วยวิตกนั่นเองว่า "เท่านี้จักมีเพื่อประโยชน์แก่อารมณ์คือรูปแก่เรา, เท่านี้จักมีเพื่อประโยชน์แก่อารมณ์ มีเสียงเป็นต้นแก่เรา, เท่านี้จักมีแก่เรา, เท่านี้จักมีแก่คนอื่น, เราจักบริโภคเท่านี้, จักเก็บไว้เท่านี้" ดังนี้. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "วินิจฉัยอาศัยลาภ". คำว่า ฉันทราคะ ได้แก่ ราคะอย่างอ่อนกำลังและราคะมีกำลังเกิดขึ้น ในวัตถุที่ตรึกแล้วด้วยอกุศลวิตกอย่างนี้. ในที่นี้คำว่า ฉันทะ เป็นชื่อแห่งราคะอ่อนกำลัง. คำว่า ราคะ เป็นชื่อแห่งราคะมีกำลัง. คำว่า สยบ ได้แก่ การปักใจอย่างแรงว่าเรา ว่าของเรา. คำว่า การกำหนดถือเอา ได้แก่ กระทำการกำหนดถือเอาด้วยอำนาจแห่งตัณหาและทิฏฐิ. คำว่า มัจฉริยะ ได้แก่ ความอดทนไม่ได้ซึ่งภาวะเป็นของสาธารณะแก่คนอื่น.

สมาคมแม่บ้านทหารบก
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เตเนวสฺส โปราณา เอวํ วจนตฺถํ วทนฺติ "อิทํ อจฺฉริยํ มยฺหเมว โหตุ, มา อญฺญสฺส อจฺฉริยํ โหตูติ ปวตฺตตฺตา มจฺฉริยนฺติ วุจฺจตี"ติ. อารกฺโขติ ทฺวาร-ปิทหนมญฺชุสโคปนาทิวเสน สุฏฺฐุ รกฺขณํ. อธิกโรตีติ อธิกรณํ. การณสฺเสตํ นามํ. อารกฺขาธิกรณนฺติ ภาวนปุํสกํ, อารกฺข-เหตูติ อตฺโถ. ทณฺฑาทานาทีสุ ปรนิเสธนตฺถํ ทณฺฑสฺส อาทานํ ทณฺฑาทานนฺ. เอกโตธาราทิโน สตฺถสฺส อาทานํ สตฺถาทานนฺ. กายกลโหปิ วาจากลโหปิ กลโห. ปุริโม ปุริโม วิโรโธ วิคฺคโห. ปจฺฉิโม ปจฺฉิโม วิวาโท. ตุวํตุวนฺติ อคารวเสน ตุวํตุวจนนฺ.

ด้วยเหตุนั้นแหละ โบราณาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าววจนัตถะแห่งมัจฉริยะนั้น อย่างนี้ว่า "ที่ท่านเรียกว่า มัจฉริยะ เพราะเป็นไปแล้วว่า ความอัศจรรย์นี้จงมีแก่เราเท่านั้น, ความอัศจรรย์จงอย่ามีแก่คนอื่น" ดังนี้. คำว่า การรักษา ได้แก่ การรักษาด้วยดีด้วยอำนาจแห่งการปิดประตู และการรักษาทึบเป็นต้น. ชื่อว่า อธิกรณะ ด้วยอรรถว่ากระทำให้ยิ่ง. นี้เป็นชื่อของเหตุ. บทว่า อารกฺขาธิกรณ์ เป็นภาวนปุงสกะ,อธิบายว่ามีการรักษาเป็นเหตุ. ในบรรดาอาการมีการถือพลองเป็นต้น มีวินิจฉัยว่า การถือเอาซึ่งพลองเพื่อกันคนอื่น ชื่อว่า การถือพลอง. การถือศัสตรามีคมข้างเดียวเป็นต้น ชื่อว่า ถือศัสตรา. การทะเลาะทางกายบ้าง การทะเลาะทางวาจาบ้าง ชื่อว่า การทะเลาะ. การผิดใจกันอันมีในก่อน ๆ ชื่อว่า การแก่งแย่ง. การผิดใจกันอันมีในภายหลัง ๆ ชื่อว่า การวิวาท. บทว่า ตุวํ ตุวํ เป็นคำพูดว่า เจ้า เจ้า ด้วยอำนาจความไม่เคารพ.

สมาคมแม่บ้านทหารบก
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ทส มิจฺฉตฺตาติ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯเปฯ มิจฺฉาสมาธิ มิจฺฉาญาณ์ มิจฺฉาวิมุตฺติ. ตตฺถ มิจฺฉาญาณนฺติ ปาปกิริยาสุ อุปาย-จินฺตาวเสน ปาปํ กตฺวา กตํ[1] มยาติ ปจฺจเวกฺขณกาเรน จ อุปฺปนฺโน โมโห. มิจฺฉาวิมุตฺตีติ อวิมุตฺตสฺเสว สโต วิมุตฺติ-สญฺญิตา.

คำว่า มิจฉัตตะ ๑๐ ได้แก่ มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณะ มิจฉาวิมุตติ. ในบรรดามิจฉัตตะทั้ง ๑๐ นั้น คำว่า มิจฉาญาณะ ได้แก่ โมหะ ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจการคิดอุบายในการกระทำบาป และด้วยอาการที่กระทำบาปแล้ว พิจารณาว่า เราได้กระทำแล้ว ดังนี้. คำว่า มิจฉาวิมุตติ ได้แก่ ภาวะของบุคคลผู้ยังไม่หลุดพ้นอยู่นั่นเอง มีความสำคัญว่าเป็นความหลุดพ้น.

๒๔. อิทานิ อเนกเภเทน ปหาเนน ปหาตพฺเพ ทสฺเสตุ เทฺว ปหานานีติอาทิ อารทฺธ์. ปหาเนสุ หิ วิญฺญาเตสุ เตน เตน ปหาตพฺพา ธมฺมา สุวิญฺเญยฺยา โหนฺติ. ปญฺจสุ ปหาเนสุ โลกิกานิ จ เทฺว ปหานานิ อปฺปโยค์ นิสฺสรณปฺปหาน์ จ จเปตฺวา สปฺปโยคาเนว[2] เทฺว โลกุตฺตรปหานานิ

๒๔. บัดนี้ ท่านประสงค์จะแสดงธรรมที่จะพึงละ ด้วยปหานะมีประเภทมิใช่น้อย จึงเริ่มคำว่า ปหานะ ๒ ดังนี้เป็นต้น. ก็เมื่อเข้าใจปหานะทั้งหลายแล้วย่อมเป็นอันเข้าใจได้อย่างดีซึ่งธรรมที่พึงละด้วยปหานะนั้น ๆ. ในบรรดาปหานะทั้ง ๕ อย่าง ท่านกล่าวโลกุตรปหานะ ๒ ที่มีปโยค[1]ะเท่านั้นก่อน เว้นปหานะที่เป็นโลกียะ ๒ และ

---

[1] ฉ. สุกตํ.
[2] ฉ. อปฺปโยคาเนว.

[1] ฉ. ไม่มีปโยคะ.

สมาคมแม่บ้านทหารบก
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปจฺมํ วุตฺตานิ. สมฺมา อุจฺฉิชฺชนฺติ นิสสรณปหานะที่ไม่มีปโยคะเสีย. ชื่อว่า
เอเตน กิเลสาติ สมุจฺเฉโท, ปหียนฺติ สมุจเฉทะ ด้วยอรรถว่า เป็นเหตุตัดกิเลส
เอเตน กิเลสาติ ปหานํ, สมุจฺเฉท- ทั้งหลายได้เด็ดขาด, ชื่อว่า ปหานะ ด้วย
สงฺขาตํ ปหานํ, น เสสปหานนฺติ อรรถว่า เป็นเหตุละกิเลสทั้งหลาย, ชื่อว่า
สมุจฺเฉทปฺปหานํ. สมุจเฉทปหานะ ด้วยอรรถว่า เป็นการละ
กล่าวคือ ตัดกิเลสได้เด็ดขาด, ไม่ใช่เป็น
การละที่มีส่วนเหลือ.

กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา ปฏิปฺปสฺสทฺธิ, ชื่อว่าปฏิปัสสัทธิ เพราะระงับกิเลสทั้งหลาย
ปหีนตฺตา ปหานํ, ปฏิปฺปสฺสทฺธิสงฺขาตํ แล้ว, ชื่อว่า ปหานะ เพราะอรรถว่า
ปหานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ. โลกํ ละได้แล้ว, ก่าละ กล่าวคือ การระงับ
อุตฺตรตีติ โลกุตฺตโร. นิพฺพานสงฺขาตํ กิเลสได้แล้ว ชื่อว่า ปฏิปัสสัทธิปหานะ.
ขยํ คจฺฉตีติ ขยคามี, ขยคามี จ โส ชื่อว่า โลกุตระ ด้วยอรรถว่า ข้ามพ้นโลก.
มคฺโค จาติ ขยคามิมคฺโค, ตํ ชื่อว่า ขยคามี ด้วยอรรถว่า ถึงความสิ้นไป
ภาวยโต โส มคฺโค สมุจฺเฉทปฺปหานนฺติ กล่าวคือ นิพพาน, มรรคนั้นด้วยถึงความ
อตฺโถ. ตถา ผลกฺขเณ โลกุตฺตรผลเมว สิ้นไปด้วย เหตุนั้นชื่อว่า ขยคามีมรรค,
ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ. ความว่า มรรคนั้นของบุคคลผู้เจริญอยู่ซึ่ง
มรรคอันถึงความสิ้นไปนั้น ชื่อว่า สมุจเฉท-
ปหานะ. โลกุตรผลในขณะแห่งผลอย่างนั้น
เท่านั้น เป็นปฏิปัสสัทธิปหานะ.

สมาคมแม่บ้านทหารบก
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กามานเมตฺ นิสฺสรณนฺติอาทีสุ จะวินิจฉัย ในคำว่า กามานเมตฺ กามโต รูปโต สงฺขตโต นิสฺสรนฺติ นิสฺสรณํ (ซึ่งแปลว่า นี้เป็นเครื่องสลัดออก เอเตนาติ นิสฺสรณํ, เตหิ วา นิสฺสฏตฺตา[1] ซึ่งกามทั้งหลาย) ดังนี้เป็นต้นสืบต่อไป : นิสฺสรณํ. อสุภชฺฌานํ. กาเมหิ นิกฺขนฺตตฺตา เนกฺขมฺมํ. อนาคามิมคฺโค วา. อสุภชฺฌานญฺหิ วิกฺขมฺภนโต กามานํ นิสฺสรณํ, ตทฺ ฌานญฺ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปาทิตอนาคามิมคฺโค ปน สมุจฺเฉทโต สพฺพโส กามานํ อจฺจนฺตนิสฺสรณํ.

ที่ชื่อว่า นิสสรณะ ด้วยอรรถว่า เป็นเหตุสลัดออกจากกาม จากรูป จากสังขตะ, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า นิสสรณะ เพราะสลัดออกแล้วจากกาม จากรูป และจากสังขตะเหล่านั้น. ได้แก่ อสุภฌาน (คือฌานมีอสุภเป็นอารมณ์). ชื่อว่า เนกขัมมะ เพราะออกแล้วจากกามทั้งหลาย. ได้แก่ อนาคามิมรรคบาง. จริงอยู อสุภฌานเป็นเครื่องสลัดออกจากกามทั้งหลาย เพราะข่มไว้ได้, ส่วนอนาคามิมรรค ซึ่งทำฌานนั้นให้เป็นบาทแล้วให้บังเกิดขึ้น เป็นการสลัดออกอย่างสิ้นเชิงจากกามทั้งหลาย โดยประการทั้งปวง เพราะตัดได้เด็ดขาด.

---

[1] สี. นิสฺสรณตฺตา.

คุณจวง นิติการณ์ประสม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

รุปฺปตีติ รูปํ, น รูปํ อรูปํ มิตฺตปฺปฏิปกฺขา ชื่อว่า รูป ด้วยอรรถว่า แปรผัน, ไม่ใช่รูป
อมิตฺตา วิย, โลภาทิปฺปฏิปกฺขา ชื่อว่า อรูป อธิบายว่า สภาวะที่เป็นปฏิปักษ์
อโลภาทโย วิย จ รูปปฺปฏิปกฺโขติ ต่อรูป เหมือนบุคคลผู้เป็นปฏิปักษ์ต่อมิตร
อตฺโถ. ผลวเสน วา นตฺเถตฺถ ชื่อว่า อมิตร, และเหมือนธรรมที่เป็น
รูปนฺติ อรูปํ, อรูปเมว อารุปฺปํ. ปฏิปักษ์ต่อโลภะเป็นต้น ชื่อว่า อโลภะ
อรูปชฺฌานานิ. ตานิ รูปานํ นิสฺสรณํ เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อรูปะ ด้วย
นาม. อรูเปหิปิ อรหตฺตมคฺโค ปุน อรรถว่า ในที่นี้ไม่มีรูป ด้วยอำนาจแห่ง
อุปฺปตฺตินิสฺสรณโต[1] สพฺพโส รูปานํ ผล, อรูปะนั่นแหละ เป็นอารุปปะ.
นิสฺสรณํ นาม. ภูตนฺติ ชาตํ. สงฺขตนฺติ ได้แก่อรูปฌานทั้งหลาย. อรูปฌานเหล่านั้น
ปจฺจเยหิ สงฺคมฺม กตํ. ชื่อว่า เป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูปทั้งหลาย.
อรหัตมรรค ชื่อว่าเป็นเครื่องสลัดออกแห่ง
รูปทั้งหลายโดยประการทั้งปวง เพราะเป็น
เครื่องสลักออกด้วยการห้าม การเกิดขึ้นอีก
แม้ด้วยอรูปทั้งหลาย บทว่า ภูตํ แปลว่า
เกิดแล้ว. บทว่า สงฺขตํ แปลว่า อันปัจจัย
ทั้งหลายประชุมกันกระทำแล้ว.

ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติ เต เต ปจฺจเย บทว่า ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ แปลว่า อาศัยปัจจัย
ปฏิจฺจ สมฺมา สห จ อุปฺปนฺนํ. ปจฺเยน นั้น ๆ เกิดขึ้นโดยชอบและร่วมกัน. ด้วย

---

[1] ก. โปตฺถเกเจว สุมงฺคลวิลาสินิยญฺจ
(๓/๓๒๗) "อุปฺปตฺตินิวารณโต"ติ
ปาโฐ ทิสฺสติ.

คุณจวง นิติการณ์ประสม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สญฺชาตตฺตทีปเนน อนิจฺจตา, ทุติเยน สโต ปจฺจยานุภาวทีปเนน ปรายตฺตตา, ตติเยน สโต ปจฺจยานำ อพฺยาปารตฺตทีปเนน เอวำธมฺมตา ทีปิตา โหติ. นิโรโธติ นิพฺพานำ.

บทแรก (ภูตำ) เป็นอันท่านแสดงอนิจตาด้วยการแสดงภาวะที่เกิดร่วมกัน, ด้วยบทที่ ๒ (สงฺขตำ) เป็นอันแสดงภาวะที่สืบเนื่องกัน ด้วยการแสดงอานุภาพแห่งปัจจัย แม้เมื่อความไม่เที่ยงมีอยู่, ด้วยบทที่สาม (ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนำ) ย่อมเป็นอันท่านแสดงความเป็นธรรมอย่างนี้ ด้วยการแสดงความไม่มีการขวนขวายแห่งปัจจัยแม้เมื่อความสืบเนื่องมีอยู่. บทว่า นิโรโธ แปลว่า นิพพาน.

นิพฺพานญฺหิ อาคมฺม ทุกฺขำ นิรุชฺฌตีติ นิโรโธติ วุจฺจติ. โส เอว จ สพฺพสงฺขตโต นิสฺสฏตฺตา ตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณำ นาม. อฏฺฐกถายำ ปน :

จริงอยู่ นิพพาน เรียกว่า นิโรธ เพราะทุกข์มาถึงแล้วย่อมดับไป. ก็นิโรธนั้นแหละชื่อว่า เป็นที่สลัดสังขตธรรมนั้น ๆ เพราะสลัดแล้วจากสังขตธรรมทั้งปวง. ส่วนในอรรถกถา ท่านกล่าวว่า :

"นิโรโธ ตสฺส นิสฺสรณนฺติ อิธ อรหตฺตผลำ นิโรโธติ อธิปฺเปตำ. อรหตฺตผเลน หิ นิพฺพาเน ทิฏฺเฐ ปุน อายตึ สพฺพสงฺขารา น โหนฺตีติ อรหตฺต-

"นิโรธเป็นเครื่องสลัดออก ซึ่งสังขตะนั้น เพราะฉะนั้น ในที่นี้ อรหัตผล ท่านจึงประสงค์เอาว่าเป็นนิโรธ. ก็เมื่อเห็นนิพพานด้วยอรหัตผล แล้วสังขารทั้งปวงย่อมไม่มี

สงฺขาตนิโรธสฺส ปจฺจยตฺตา นิโรโธติ วุตฺตนฺ"ติ[๑] วุตฺตํ.

ต่อไปอีก เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า นิโรธ เพราะเป็นปัจจัยแก่นิโรธกล่าวคืออรหัต" ดังนี้.

เนกฺขมฺมํ ปฏิลทฺธสฺสาติอาทีสุ อสุภชฺฌานสฺส นิสฺสรณตฺเต วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน, อนาคามิมคฺคสฺส นิสฺสรณตฺเต สมุจฺเฉทปฺปหาเนน กามา ปหีนา เจว โหนฺติ ปริจฺจตฺตา จ. อรูปชฺฌานานํ นิสฺสรณตฺเต จ อรหตฺตมคฺคสฺส นิสฺสรณตฺเต จ เอวเมว รูปา โย เชตพฺพา.

ในคำว่า เมื่อบุคคลได้เนกขัมมะเป็นต้น มีวินิจฉัยว่า กามทั้งหลายย่อมเป็นอันท่านละได้แล้วและสละแล้ว ด้วยวิกขัมภนปหานะในภาวะที่อสุภฌานเป็นเครื่องสลัดออก, ด้วยสมุจเฉทปหานะในภาวะที่อนาคามิมรรคเป็นเครื่องสลัดออก. พึงประกอบรูปอย่างนี้เหมือนกัน ในความที่อรูปฌานทั้งหลายเป็นเครื่องสลัดออก และในความที่อรหัตมรรคเป็นเครื่องสลัดออก.

รูเปสุ หิ ฉนฺทราคปฺปหาเนน รูปานํ สมุจฺเฉโท โหติ. รูปาติ เจตฺถ ลิงฺควิปลฺลาโส กโต. นิพฺพานสฺส นิสฺสรณตฺเต นิสฺสรณปฺปหาเนน, อรหตฺตผลสฺส นิสฺสรณตฺเต ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหาเนน

ก็ด้วยการละฉันทราคะในรูปทั้งหลาย ย่อมเป็นอันตัดรูปทั้งหลายได้เด็ดขาด. ก็ในบทว่า รูปานี้ ท่านกระทำให้เป็นลิงควิปลาส. สังขารทั้งหลายย่อมเป็นอันละได้แล้ว และเป็นอันสละแล้วด้วยนิสสรณปหานะ ในภาวะ

---

[๑] สุมงฺคลวิลาสินี. ๓/๓๒๗.

คุณจวง นิติการณ์ประสม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สงฺขารา ปหีนา เจว โหนฺติ ปริจฺจตฺตา จ. นิพฺพานสฺส จ นิสฺสรณตฺเต อารมฺมณกรณวเสน ปฏิลาโภ เวทิตพฺโพ.

ที่นิพพานเป็นที่สลัดออก, ด้วยปฏิปัสสัทธิ-ปหานะ ในภาวะที่อรหัตผลเป็นที่สลัดออก. อนึ่ง พึงทราบการได้เฉพาะ ด้วยอำนาจกระทำให้เป็นอารมณ์ ในภาวะที่นิพพานเป็นที่สลัดออก.

ทุกฺขสจฺจนฺติอาทีสุ ปริญฺญาปฏิเวธนฺติอาทิ ภาวนปุ๋สกวจนํ. ปริญฺญาย ปฏิเวโธ ปริญฺญาปฏิเวโธ. ตํ ปริญฺญาปฏิเวธํ. เอส นโย เสเสสุปิ. ปชหาตีติ ตถา ตถา ปฏิวิชฺฌนฺโต ปหาตพฺเพ กิเลเส ปชหตีติ อตฺโถ ๆเหตพฺโพ. โลกิยโลกุตฺตเรสุปิ ฉนฺทราคปฺปหาเนน วา ตานิ ปชหตีติ อตฺโถ. ปชหตีติ ปาโฐ.

จะวินิจฉัยในคำว่า ทุกขสัจจะ เป็นต้นต่อไป คำว่า ปริญญาปฏิเวธัง เป็นต้น เป็นคำบอกถึงภาวนปุงสกะ. การแทงตลอดด้วยการกำหนดรู้ ชื่อว่า ปริญญา-ปฏิเวธะ. การแทงตลอดด้วยการกำหนดรู้นั้น. แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัยอย่างเดียวกัน. บทว่า ปชหาติ พึงถือเอาความว่า บุคคลเมื่อแทงตลอดโดยประการนั้น ๆ ชื่อว่าย่อมละกิเลสที่พึงละได้. อีกอย่างหนึ่ง ความว่า บุคคล ชื่อว่า ย่อมละกิเลสเหล่านั้นด้วยการละฉันทราคะ แม้ในปหานะที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ. ปาฐะเป็น ปชหติ ดังนี้ก็มี.

ยถา นาวา อปุพฺพํ อจริมํ เอกกฺขเณ จตฺตาริ กิจฺจานิ กโรติ, โอริมตีรํ ปชหติ, ปาริมตีรสฺส อภิมุขา คจฺฉติ, ปาริมตีรสฺส อภิมุขา คจฺฉนฺตี ปุริสานิ วหติ, ปาริมตีรสฺส อภิมุขา วหนฺตี ปาริมตีรสฺส ปตฺตา โหติ, เอวเมว โสตาปตฺติมคฺโค ปุพฺพภาเค ปหีนาปหีนานิ สญฺโญชนานิ ปหีนาปหีนานิ ทิฏฐิคตานิ ปหีนาปหีนานิ ทุจฺจริตานิ ปหีนาปหีนานิ อกุสลมูลานิ ปหีนาปหีนานิ มิจฺฉาวณิชาทีนิ ปหีนาปหีนานิ ปาณาติปาตาทีนิ ปหีนาปหีนานิ อคติคมนานิ ปหีนาปหีนานิ ปาปมิตฺตสนฺถวาทีนิ ปหีนาปหีนานิ อนนฺตรายานิ ปหีนาปหีนานิ มิจฺฉาวิมุตฺติโย

ปชหติ, โสตํ ฉินฺทติ, ภณฺฑํ ฝั่งข้างนี้ ๑, ตัดกระแสน้ำไป ๑, นำเอา
วหติ, ปาริมตีรํ อปฺเปติ, เอวเมว ภัณฑะไป ๑, ทำให้ถึงฝั่งโน้น ๑ ฉันใด,
มคฺคญาณํ อปุพฺพํ อจริมํ เอกกฺขเณ มรรคญาณก็มีอุปไมยฉันนั้นเหมือนกัน ย่อม
จตฺตาริ สจฺจานิ อภิสเมติ, ทุกฺขํ ตรัสรู้สัจจะ ๔ อย่าง ไม่ก่อนไม่หลังกันใน
ปริญฺญาภิสมเยน อภิสเมติ, สมุทยํ ขณะเดียวกัน คือ ตรัสรู้ทุกข์ด้วยการกำ-
ปหานาภิสมเยน อภิสเมติ, มคฺคํ หนดรู้, ตรัสรู้สมุทัยด้วยการละ, ตรัสรู้
ภาวนาภิสมเยน อภิสเมติ, นิโรธํ มรรคด้วยการเจริญ, ตรัสรู้นิโรธด้วยการ
สจฺฉิกิริยาภิสมเยน อภิสเมตีติ? กึ วุตฺตํ กระทำให้แจ้ง. มีอรรถาธิบายอย่างไร ?
โหติ? "นิโรธํ อารมฺมณํ กตฺวา จตฺตาริ มีอรรถาธิบายว่า การละแม้ในขณะเดียวกัน
สจฺจานิ ปาปุณาติ ปสฺสติ ปฏิวิชฺฌตี"ติ[๒] ก็พึงทราบว่า ท่านกล่าวไว้ เหมือนอย่าง
วุตฺตตฺตา เอกกฺขเณปิ วิสุํ วิสุํ วิย เป็นคนละคราว ๆ เพราะท่านได้กล่าวไว้ว่า
ปหานานิ วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิ. "กระทำนิโรธให้เป็นอารมณ์ แล้วบรรลุเห็น
แทงตลอดสัจจะทั้ง ๔".

ปญฺจสุ ปหาเนสุ ยํ สเสวาเล ในบรรดาปหานะทั้ง ๕ การข่มไว้(คือ
อุทเก ปกฺขิตฺเตน ฆเฏน เสวาลสฺส วิย, การกระทำให้ไกล)ซึ่งปัจจนิกธรรมทั้งหลาย
เตน เตน โลกิยสมาธินา นีวรณาทีนํ มีนิวรณ์เป็นต้น ด้วยโลกิยสมาธินั้นๆ เหมือน

---

[๑] ฉ. อิติ-สทฺโท นตฺถิ.

[๒] วิสุทฺธิมคฺค. ๓/๓๔๔-๕.

คุณจวง นิติการณ์ประสบ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปจฺจนีกธมฺมานํ วิกฺขมฺภนํ (๑) อิทํ นีวรณมฺปหานํ นาม. วิกฺขมฺภนปฺปหานญฺจ นีวรณานํ ปฐมชฺฌานํ ภาวยโตติ นีวรณานเมว ปหานํ ปากฏตฺตา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ. นีวรณานิ หิ ฌานสฺส ปุพฺพภาเคปิ ปจฺฉาภาเคปิ น สหสา จิตฺตํ อชฺโฌตฺถรนฺติ, อชฺโฌตฺถเฏสุ จ เตสุ ฌานํ ปริหายติ, วิตกฺกาทโย ปน ทุติยชฺฌานาทิโต ปุพฺเพ ปจฺฉา จ อปฺปฏิปกฺขา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ.

อย่างการกดสาหร่ายไว้ด้วยหม้อที่วางลงในน้ำอันมีสาหร่ายอันใด, นี้ชื่อว่า วิกขัมภนปหาน. คำว่า การละนิวรณ์ทั้งหลายด้วยการข่มไว้ย่อมมีแก่บุคคลผู้เจริญปฐมฌาน ดังนี้ พึงทราบว่า ท่านกล่าวถึงการละนิวรณ์ทั้งหลายอย่างเดียว เพราะปรากฏชัด. จริงอยู่ แม้ในกาลเป็นบุพภาค แม้ในกาลอันเป็นปัจฉาภาคแห่งฌาน นิวรณ์ทั้งหลายย่อมท่วมทับจิตโดยพลันหามิได้, แต่เมื่อนิวรณ์เหล่านั้นครอบงำไว้แล้ว ฌานก็เสื่อม, ส่วนธรรมทั้งหลายมีวิตกเป็นต้น ไม่เป็นปฏิปักษ์ เป็นไปอยู่ในเบื้องต้นและในภายหลัง จากทุติยฌานเป็นต้น.

ตสฺมา นีวรณานํ วิกฺขมฺภนํ ปากฏํ. ยํ ปน รตฺติภาเค สมุชฺชลิเตน ปทีเปน อนฺธการสฺส วิย เตน เตน วิปสฺสนาย อวยวภูเตน ฌานงฺเคน ปฏิปกฺขวเสเนว

เพราะฉะนั้นการข่มนิวรณ์ทั้งหลายจึงปรากฏ. การละธรรมที่พึงละนั้น ๆ ด้วยอำนาจเป็นปฏิปักษ์ ด้วยองค์ฌานอันเป็นอวัยวะแห่งวิปัสสนานั้น ๆ เหมือนอย่างการละความมืด

---

๑ เอตฺถนฺตเร ฉ. โปตฺถเก "ทูรีกรณนฺ"ติ ปาโฐ ทิสฺสติ. วิสุทฺธิมคฺเค (๓/๓๕๐) ปเนส นตฺถิ.

คุณจวง นิติการณ์ประสม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตสฺส ตสฺส ปหาตพฺพธมฺมสฺส ปหานํ, อิทํ ตทงฺคปฺปหานํ นาม. ตทงฺคปฺปหานญฺจ ทิฏฺฐิคตานํ นิพฺเพธภาคิยํ สมาธึ ภาวยโตติ ทิฏฺฐิคตานเมว ปหานํ โอฬาริกวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ. ทิฏฺฐิคตํ หิ โอฬาริกํ, นิจฺจสญฺญาทโย สุขุมา.

ด้วยประทีปที่จุดโพลงขึ้น ในกาลอันเป็นส่วนแห่งราตรีใด, นี้ชื่อว่า ตทังคปหานะ. คำว่า การละทิฏฐิทั้งหลายด้วยองค์นั้น ๆ ย่อมมีแก่บุคคลผู้เจริญสมาธิ อันเป็นไปในส่วนแห่งการทำลายกิเลส ความว่า การละทิฏฐิทั้งหลายเท่านั้น พึงทราบว่า ท่านกล่าวด้วยอำนาจเป็นธรรมอย่างหยาบ. จริงอยู่ ทิฏฐิเป็นธรรมหยาบ, นิจสัญญาเป็นต้นเป็นธรรมละเอียด.

ตตฺถ ทิฏฺฐิคตานนฺติ ทิฏฺฐิเยว ทิฏฺฐิคตํ "คูถคตํ มุตฺตคตนฺ"[1]ติอาทีนิ วิย. คนฺตพฺพาภาวโต[2] จ ทิฏฺฐิยา คตมตฺตเมเวตนฺติปิ ทิฏฺฐิคตํ, ทฺวาสฏฺฐิ-ทิฏฺฐีสุ อนฺโตคธตฺตา ทิฏฺฐีสุ คตนฺติปิ ทิฏฺฐิคตํ. พหุวจเนน เตสํ ทิฏฺฐิคตานํ. นิพฺเพธภาคิยํ สมาธินฺติ วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตํ สมาธึ. ยํ ปน อสนีวิจกฺกาภิหตสฺส

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิฏฺฐิคตานํ มีอธิบายว่า ทิฏฐินั่นแหละ ชื่อว่า ทิฏฐิคตํ เหมือนคำว่า "คูถคตํ (แปลว่า คูถ) มุตฺตคตํ (แปลว่า มูตร)" ดังนี้เป็นต้น. อนึ่ง ชื่อว่า ทิฏฐิคตํ แม้ด้วยอรรถว่า นี้เป็นเพียงความเป็นไปแห่งทิฏฐิเท่านั้น เพราะไม่มีสิ่งที่จะพึงไป. ชื่อว่าทิฏฐิคตํ แม้ด้วยอรรถว่าไปในทิฏฐิทั้งหลาย เพราะหยั่งลงภายในในทิฏฐิ ๖๒.

---

[1] องฺ. นวก. ๒๓/๓๘๘.

[2] ก. คนฺตพฺพภาวโต.

คุณจวง นิติการณ์ประสม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

รุกฺขสฺส วิย อริยมคฺคญาเณน สโยชนานิ ซึ่งทิฐิทั้งหลายเหล่านั้นด้วยพหุวจนะ. คำว่า ธมฺมานิ ยถา น ปุน ปวตฺติ เอวํ สมาธิอันเป็นไปในส่วนแห่งการทำลายกิเลส ปหานํ, อิทํ สมุจฺเฉทปฺปหานํ นาม.[๑] คือสมาธิอันสัมปยุตด้วยวิปัสสนา. อนึ่ง การ นิโรโธ นิพฺพานนฺติ นิโรธสงฺขาตํ ละธรรมทั้งหลายคือสังโยชน์ด้วยอริยมรรค- นิพฺพานํ. ญาณ โดยประการที่จะเป็นไปอีกไม่ได้ เหมือนอย่างต้นไม้ที่ถูกสายฟ้าฟาดฉะนั้นใด, นี้ชื่อว่า สมุจเฉทปหานะ. บทว่า นิโรโธ นิพฺพานํ แปลว่า นิพพาน คือ นิโรธ.

เอวํ ปหานวเสน ปหาตพฺเพ ธมฺเม ทสฺเสตฺวา อิทานิ สรูเปเนว ปุน ปหาตพฺเพ ธมฺเม ทสฺเสตุํ "สพฺพํ ภิกฺขเว ปหาตพฺพนฺ"ติอาทิมาห. ตตฺถ จกฺขาทีนิ ฉนฺทราคปฺปหาเนน ปหาตพฺพานิ. รูปํ ปสฺสนฺโต ปชหาตีติอาทีสุ รูปํ อนิจฺจาทิโต ปสฺสนฺโต ปหาตพฺเพ กิเลเส ปชหาติ. จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณํ ฯเปฯ อมโตคธํ นิพฺพานนฺติ เปยฺยาลทฺวเย

พระผู้มีพระภาคครั้นทรงแสดงธรรมที่พึงละ ด้วยอำนาจแห่งปหานะอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงธรรมที่พึงละอีกโดยสรุปนั่นทีเดียวตรัสคำว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงควรละ". ในพระบาลีนั้นจักขุเป็นต้น ควรละด้วยการละฉันทราคะ. ในคำว่า เมื่อเห็นรูปชื่อว่าย่อมละ ดังนี้เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ : เมื่อเห็นรูปโดยความไม่เที่ยงเป็นต้น ชื่อว่าย่อมละกิเลสที่พึงละ.

---

[๑] วิสุทฺธิมคฺค. ๓/๓๕๓.

คุณประภา จัยวัฒน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ "ปสฺสนฺโต ในสองไปยาลว่า จกฺขุ ฯเปฯ ชรามรณ
ปชหาตี"ติอาทีสุ เตสุ โลกุตฺตเรสุ ฯเปฯ อมโตคธ นิพฺพาน มีวินิจฉัยดังต่อ
อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ ปสฺสนฺโต ไปนี้ : เมื่อเห็นคือ เล็งดู เพ่ง ปรารถนา
อุทิกฺขนฺโต อเปกฺขมาโน อิจฺฉมาโน ชื่งอนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ คืออนัญญา-
วิปสฺสนากฺขเณสุ ปหาตพฺเพ กิเลเส ตัญญัสสามีตินทรีย์ ในโลกุตระเหล่านั้นมีอาทิ
ปชหาตีติ ตทตฺถมนุรูเปน โยเชตพฺพ. ว่า "เมื่อเห็นอยู่ย่อมละได้" ดังนี้เป็นต้น
ย่อมละกิเลสที่พึงละได้ ในขณะแห่งวิปัสสนา
เพราะฉะนั้น พึงประกอบเนื้อความ โดย
สมควรแก่ธรรมนั้น ๆ เถิด.

ปหาตพฺพนิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา. พรรณนาปหาตัพพนิเทศ จบ.

คุณประภา จัยวัฒน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภาเวตพฺพนิทฺเทสวณฺณนา

๒๕. ภาเวตพฺพนิทฺเทเส <u>กาย-คตาสตีติ</u> กายคตาสติสุตฺตนฺเต[๑] วุตฺตา อานาปานจตุอิริยาปถจตุทฺทกอิริยาปถ-ทฺวตฺตึสาการจตุธาตุนวสีวถิกาปฏิกูล-วเสน ปวตฺตา กายคตาสติ วุจฺจติ. <u>สาตสหคตาติ</u> มธุรสุขเวทยิตสงฺขาเตน สาเตน สห เอกุปฺปาทาทิภาวํ คตา. ตพฺภาเว โวกิณฺเณ อารมฺมเณ นิสฺสเย สมฺปฺปเยฺย ทิสฺสติ <u>สหคต</u>สทฺโท ปญฺจสุ อตฺเถสุ ทิฏฺเฐ.

พรรณนาภาเวตัพพนิเทศ

๒๕. จะวินิจฉัยในภาเวตัพพนิเทศต่อไป : บทว่า <u>กายคตาสติ</u> ได้แก่ สติที่สัมปยุตด้วยมนสิการ ในลมหายใจเข้าออก อิริยาบถ ๔ อิริยาบถย่อย อาการ ๓๒ ธาตุ ๔ ป่าช้า ๙ และการกำหนดความเป็นปฏิกูลที่ตรัสไว้ในกายคตาสติสูตร และที่สัมปยุตด้วยรูปฌานตามสมควร. ก็สตินั้นเรียกว่ากายคตา ด้วยอรรถว่า ไป คือเป็นไปในกายเหล่านั้น.

คำว่า <u>สหรคตด้วยความสำราญ</u> ได้แก่ถึงภาวะมีเกิดพร้อมกันเป็นต้น กับด้วยความสำราญ กล่าวคือสุขเวทนาอันแช่มชื่น. <u>สหคต</u>ศัพท์ ย่อมปรากฏในพระพุทธวจนะในอรรถ ๕ อย่าง คือ ในอรรถว่า ตัพภาวะ (ได้แก่ ภาวะอย่างนั้น ๑) ในอรรถว่า โวกิณณะ (คือ ความเกลื่อนกล่น ๑) ใน

---

[๑] ม. อุ. ๑๔/๒๐๓.

คุณประภา จัยวัฒน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อรรถว่า อารัมมณะ (คือ อารมณ์ ๑) ใน
อรรถว่า นิสสยะ (คือ ที่อาศัย ๑) ใน
อรรถว่า สังสัฏฐะ (คือ ระคนกัน ๑).

"ยายं ตณฺหา โปโนพฺภวิกา นนฺทิราคสหคตา"ติ[๑] เอตฺถ ตพฺภาเว, นนฺทิราคภูตาติ อตฺโถ. "ยา ภิกฺขเว วิมฺสา โกสชฺชสหคตา โกสชฺช-สมฺปยุตฺตา"ติ[๒] เอตฺถ โวกิณฺเณ, อนฺตรนฺตรา อุปฺปชฺชมาเนน โกสชฺเชน โวกิณฺณาติ อตฺโถ.

ปรากฏในอรรถว่า ตัพภาวะ (ได้แก่ ภาวะอย่างนั้น) เช่นในพระบาลีนี้ว่า "ยายं ตณฺหา โปโนพฺภวิกา นนฺทิราคสหคตา" (แปลว่า ตัณหานี้ใด เป็นไปเพื่อภพใหม่เป็นนันทิราคะ คือ ความกำหนัดด้วยความเพลิดเพลิน), ความเท่ากับ นันทิราคภูตา (แปลว่า เป็นนันทิราคะ). ใช้ในอรรถว่าโวกิณณะ (เกลื่อนกลน) เช่นในพระบาลีว่า "ยา ภิกฺขเว วิมฺสา โกสชฺชสหคตา โกสชฺชสมฺปยุตฺตา" (แปลว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิมังสาใดเกลื่อนกลนไปด้วยโกสัชชะ สัมปยุตด้วยโกสัชชะ), อธิบายว่า เกลื่อนกลนไปด้วยโกสัชชะ อันเกิดขึ้นอยู่ในระหว่าง ๆ.

---

๑ วิ. มหา. ๔/๑๙, อภิ. วิ. ๓๕/๑๓๑.
๒ สํ. มหา. ๑๙/๓๖๐.

คุณประภา จัยวัฒน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"ลาภี โหติ รูปสหคตานํ วา (สมาปตฺตีนํ)[๑] อรูปสหคตานํ วา สมาปตฺตีนนฺ"ติ[๒] เอตฺถ อารมฺมเณ, รูปารมฺมณานํ อรูปารมฺมณานนฺติ[๓] อตฺโถ.

"อฏฺฐิกสญฺญาสหคตํ สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวตี"ติ[๔] เอตฺถ นิสฺสเย, อฏฺฐิกสญฺญานิสฺสยํ อฏฺฐิกสญฺญํ ภาเวตฺวา ปฏิลทฺธนฺติ อตฺโถ.

ใช้ในอรรถว่า อารัมมณะ (คืออารมณ์) เช่นในพระบาลีนี้ว่า"ลาภี โหติ รูปสหคตานํ วา สมาปตฺตีนํ อรูปสหคตานํ วา สมาปตฺตีนํ" (แปลว่า เป็นผู้ได้สมาบัติซึ่งมีรูปเป็นอารมณ์บ้าง ซึ่งสมาบัติมีอรูปเป็นอารมณ์บ้าง), ความเท่ากับบาลีว่า รูปารมฺมณานํ อรูปารมฺมณานํ (แปลว่า มีรูปและอรูปเป็นอารมณ์). ใช้ในอรรถว่า นิสสยะ(ที่อาศัย) เช่นในพระบาลีว่า "อฏฺฐิกสญฺญาสหคตํ สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ" (แปลว่า เจริญสติสัมโพชฌงค์ มีอัฏฐิกสัญญาเป็นที่อาศัย), ความเท่ากับบาลีว่า "อฏฺฐิกสญฺญานิสฺสยํ อฏฺฐิกสญฺญํ ภาเวตฺวา ปฏิลทฺธํ" (แปลว่า เจริญอัฏฐิกสัญญา มีอัฏฐิกสัญญาเป็นที่อาศัย ได้เฉพาะแล้ว).

---

[๑] ปาฬิยํ ปาโฐยํ น ทิสฺสติ.

[๒] อภิ. ปุ. ๓๖/๑๔๑.

[๓] ฉ. รูปารูปารมฺมณานนฺติ.

[๔] สํ. มหา. ๑๙/๑๗๙.

คุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ
อุทิศส่วนกุศลให้แก่ พระยาราชมนตรี (สง่า สิงหลกะ) และคุณหญิงบุญปั่น บิดา-มารดา

"อิทำ สุขำ อิมาย ปีติยา สหคตำ โหติ สหชาตำ สมฺปยุตฺตนฺ"ติ[๑] เอตฺถ ปเท สำสฏฺเจ, สมฺมิสฺสนฺติ อตฺโถ. อิมสฺมีปิ สำสฏฺจตฺโถ[๒] อธิปฺเปโต. สาเต สำสฏฺจา[๓] หิ สาตสหคตาติ วุตฺตา. สา หิ จเปตฺวา จตุตฺถชฺฌานำ เสเสสุ สาตสหคตา โหติ,

ใช้ในอรรถว่า สังสัฏฐะ (คือระคน) เช่นในพระบาลีนี้ว่า "อิทำ สุขำ อิมาย ปีติยา สหคตำ สหชาตำ สมฺปยุตฺตำ" (แปลว่า สุขนี้ระคน คือเกิดพร้อม สัมปยุต ด้วยปีตินี้), ความเท่ากับบาลีว่า สมฺมิสฺสำ (แปลว่า ระคน). แม้ในบทนี้ ท่านประสงค์เอาอรรถว่า สังสัฏฐะ (คือแปลว่าระคน). ก็กายคตาสติอันระคนด้วยความสำราญ ท่านเรียกว่า สาตสหคตา (แปลว่า ระคนด้วยความสำราญ). ก็กายคตาสตินั้น ย่อมเป็นอันระคนด้วยความสำราญในฌานที่เหลือเว้นฌานที่ ๔,

สติปิ จ อุเปกฺขาสหคตตฺเต เยภุยฺยวเสน สาตสหคตาติ วุตฺตา, ปุริมชฺฌานมูลกตฺตา วา จตุตฺถชฺฌานสฺส

ก็แม้เมื่อภาวะที่ระคนด้วยอุเบกขามีอยู่ ท่านก็กล่าวว่า สาตสหคตา (แปลว่า ระคนด้วยความสำราญ) ด้วยอำนาจเยภุยนัย (กล่าว

---

[๑] อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๙.

[๒] ฉ. สำสฏฺโจ.

[๓] ฉ. สาตสำสฏฺจา.

คุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ
อุทิศส่วนกุศลให้แก่ พระยาราชมนตรี (สง่า สิงหลกะ) และคุณหญิงบุญปั่น บิดา-มารดา

อุเปกฺขาสหคตาปิ วุตฺตาว โหติ, อุเปกฺขาย ปน สนฺเต สุเข วุตฺตตฺตา ภควตา สาตสหคตาติ จตุตฺถชฺฌานสมฺปยุตฺตาปิ วุตฺตาว โหติ.

โดยส่วนมาก), อีกอย่างหนึ่ง เพราะจตุตถฌานมีฌานต้น ๆ เป็นมูล จึงเป็นอันกล่าวกายคตาสติ แม้วาระคนด้วยอุเบกขาแต่กายคตาสติที่ระคนด้วยความสำราญบาง, อนึ่ง เพราะเหตุว่าอุเบกขาพระผู้มีพระ-ภาคเจ้า ตรัสไว้ในความสุขอันละเอียด จึงเป็นอันกล่าวกายคตาสติ แม้สัมปยุตด้วยจตุตถฌานว่าระคนด้วยความสำราญนั่นเทียว.

สมโถ จ วิปสฺสนา จาติ กามจฺฉนฺทาทโย ปจฺจนีกธมฺเม สเมติ วินาเสตีติ สมโถ. สมาธิสฺเสตํ นามํ. อนิจฺจตาทิวเสน วิวิเธหิ อาการเรหิ ธมฺเม ปสฺสตีติ วิปสฺสนา. ปญฺญาเยตํ นามํ. อิเม ปน เทฺว ทสุตฺตรปริยาเย ปุพฺพภาคาติ วุตฺตา, สงฺคีติปริยาเย จ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาติ.

คำว่า สมถะ ๑ วิปัสสนา ๑ ดังนี้มีอธิบายว่า ชื่อว่า สมถะ ด้วยอรรถว่ายังปัจจนิกธรรมทั้งหลาย มีกามฉันทะเป็นต้นให้สงบคือให้พินาศ. นี้เป็นชื่อของสมาธิ. ชื่อว่า วิปัสสนา ด้วยอรรถว่า เห็นธรรมทั้งหลาย โดยอาการมีอย่างต่าง ๆ ด้วยอำนาจความไม่เที่ยงเป็นต้น. นี้เป็นชื่อของปัญญา. ก็ธรรมทั้ง ๒ นี้ ในทสุตตร-ปริยาย ท่านกล่าวว่า เป็นบุพภาค, ส่วนในสังคีติปริยาย ท่านกล่าวว่า เจือด้วยโลกียะและโลกุตระ.

คุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ
อุทิศส่วนกุศลให้แก่ พระยาราชบนตรี (สง่า สิงหลกะ) และคุณหญิงบุญปั่น บิดา-มารดา

ตโย สมาธีติ สวิตกฺโก สวิจาโร สมาธิ อวิตกฺโก วิจารมตฺโต สมาธิ อวิตกฺโก อวิจาโร สมาธิ. สมฺปยุตฺต-วเสน[๑] วตฺตมาเนน สห วิตกฺเกน สวิตกฺโก, สห วิจาเรน สวิจาโร. โส ขณิกสมาธิ วิปสฺสนาสมาธิ อุปจารสมาธิ ปฐมชฺฌานสมาธิ. นตฺถิ เอตสฺส วิตกฺโกติ อวิตกฺโก. วิตกฺกวิจาเรสุ วิจาโร มตฺตา ปรมฺ[๒] ปมาณมฺ เอตสฺสาติ วิจารมตฺโต, วิจารโต อุตฺตรึ วิตกฺเกน สมฺปโยคมฺ น คจฺฉตีติ อตฺโถ.

สมาธี ๓ ได้แก่ สมาธิที่มีวิตก มีวิจาร ๑ สมาธิที่ไม่มีวิตกมีแต่เพียงวิจาร ๑ สมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร ๑. สมาธิที่เป็นไปกับด้วยวิตก ชื่อว่า มีวิตก, ที่เป็นไปกับด้วยวิจาร ชื่อว่า มีวิจาร. สมาธินั้นได้แก่ ขณิกสมาธิ วิปัสสนาสมาธิ อุปจารสมาธิ ปฐมฌานสมาธิ. วิตกไม่มีอยู่แก่สมาธินี้เหตุนั้น สมาธินี้ชื่อว่าไม่มีวิตก. ในบรรดาวิตกและวิจารทั้งหลาย วิจารเป็นประมาณคือเป็นอย่างยิ่ง เป็นประมาณของสมาธินี้เหตุนั้น สมาธินี้ชื่อว่ามีเพียงวิจาร, อธิบายว่า ไม่ถึงการประกอบกับด้วยวิตกยิ่งขึ้นไปกว่าวิจาร.

โส ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌานสมาธิ, ตทุภยวิรหิโต อวิตกฺโก อวิจาโร สมาธิ. โส จตุกฺกนเย ทุติยชฺฌานาทิ, ปญฺจกนเย ตติยชฺฌานาทิ รูปาวจรสมาธิ[๓]. อิเม

สมาธิที่เป็นเพียงแต่วิจารนั้นในปัญจกนัยเป็นทุติยฌานสมาธิ, สมาธิที่เว้นจากวิตกวิจารทั้ง ๒ นั้น เป็นสมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร. สมาธินั้นในจตุกนัย ได้แก่ รูปาวจรสมาธิ

---

[๑] ฉ. สมฺปโยควเสน.
[๒] ฉ. ปรมา. [๓] ก. รูปารูปาวจรสมาธิ.

คุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ
อุทิศส่วนกุศลให้แก่ พระยาราชมนตรี (สง่า สิงหลกะ) และคุณหญิงบุญปั่น บิดา-มารดา

ตโยปิ โลกิยา เอว. สงฺคีติปริยาเย สมาธี"ติ. น เต อิธ อธิปฺเปตา.

มีทุติยฌานเป็นต้น, ในปัญจกนัย ได้แก่ อปเรปิ ตโย สมาธี วุตฺตา "สุญฺญโต สมาธิ, อนิมิตฺโต สมาธิ, อปฺปณิหิโต สมาธิ"ติ. สมาธิเหล่านั้นท่านไม่ประสงค์ในที่นี้.

จตฺตาโร สติปฏฺฐานาติ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ. ปุพฺพภาเค จุทฺทสวิเธน กายํ ปริคฺคณฺหโต กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ, นววิเธน เวทนํ ปริคฺคณฺหโต เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ, โสฬสวิเธน จิตฺตํ ปริคฺคณฺหโต จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ, ปญฺจวิเธน ธมฺมํ ปริคฺคณฺหโต ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ เวทิตพฺพํ.

คำว่า สติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน. พึงทราบกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สำหรับบุคคลผู้กำหนดกายโดย ๑๔ ส่วน ในบุพภาค, พึงทราบเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน สำหรับบุคคลผู้กำหนดเวทนาโดย ๙ ส่วน, พึงทราบจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สำหรับบุคคลผู้กำหนดจิตโดย ๑๖ ส่วน, พึงทราบธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สำหรับบุคคลผู้กำหนดธรรมโดย ๕ ส่วน.

คุณเอนก - ศุฌหญิงวรรณี วิทยะสิรินันท์
สร้างให้บุหการี

โลกุตฺตรํ ปน อิธ น อธิปฺเปตํ. แต่โลกุตระท่านไม่ประสงค์เอาในที่นี้. คำ ปญฺจงฺคิโก สมาธีติ[๑] ปญฺจ องฺคานิ ว่า สมาธิมีองค์ ๕ อธิบายว่า สมาธินั้น อสฺส สนฺตีติ ปญฺจงฺคิโก. จตุตฺถชฺฌาน- มีองค์ ๕ เหตุนั้น สมาธินั้น ชื่อว่ามีองค์ ๕. สมาธิ. ปีติผรณตา สุขผรณตา เจโต- ได้แก่ จตุตถฌานสมาธิ. องค์ ๕ คือ ผรณตา อาโลกผรณตา ปจฺจเวกฺขณ- ปีติผรณตา (ความแผ่ไปแห่งปีติ) สุขผรณตา นิมิตฺตนฺติ ปญฺจ องฺคานิ. ปีตึ ผรณมานา (ความแผ่ไปแห่งสุข) เจโตผรณตา (ความ อุปฺปชฺชตีติ ทุวีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา แผ่ไปแห่งจิต) อาโลกผรณตา (ความแผ่ไป ปีติผรณตา นาม. สุขํ ผรณมานา แห่งแสงสว่าง) ปัจจเวกขณนิมิต. ปัญญา อุปฺปชฺชตีติ ตีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา สุขผรณตา ในฌานทั้ง ๒ ซึ่งเกิดขึ้นในขณะที่จะพึง นาม. ปเรสํ จิตฺตं[๒] ผรณมานา กล่าวว่า แผ่ปีติไปเกิดขึ้น ชื่อว่า ปีติผรณตา อุปฺปชฺชตีติ เจโตปริยปญฺญา เจโตผรณตา (ความแผ่ไปแห่งปีติ). ปัญญาในฌาน ๓ นาม. อาโลกํ ผรณมานา อุปฺปชฺชตีติ ในขณะที่จะพึงกล่าวว่า แผ่สุขไปเกิดขึ้น ทิพฺพจกฺขุปญฺญา อาโลกผรณตา นาม. ชื่อว่า สุขผรณตา (ความแผ่ไปแห่งสุข). ปจฺจเวกฺขณญาณํ ปจฺจเวกฺขณนิมิตฺตํ นาม. เจโตปริยปัญญา (คือปัญญากำหนดรู้จิต) วุตฺตมฺปิ เจตं : ในขณะที่จะพึงกล่าวว่า แผ่ไปสู่จิตของบุคคล อื่นเกิดขึ้น ชื่อว่า เจโตผรณตา (ความแผ่ไปแห่งจิต). ทิพยจักษุปัญญา (ปัญญาคือ

---

[๑] ก. ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธีติ.

[๒] ฉ. เจโต.

คุณเอนก - คุณหญิงวรรณี วิทยะสิรินันท์
สร้างให้บุพการี

ทิพยจักษุ) ในขณะที่จะพึงกล่าวว่า แผ่แสงสว่างไปเกิดขึ้น ชื่อว่า อาโลกผรณตา (ความแผ่ไปแห่งแสงสว่าง). ปัจจเวกขณ-ญาณ ชื่อว่า ปัจจเวกขณนิมิต. ข้อนี้สมด้วยพระบาลีที่ตรัสไว้ดังนี้ว่า :

"ทุวีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา ปีติ-ผรณตา, ตีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา สุขผรณตา, ปรจิตฺตปญฺญา เจโต-ผรณตา, ทิพฺพจกฺขุ อาโลกผรณตา, ตมฺหา ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐิตสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณํ ปจฺจเวกฺขณ-นิมิตฺตนฺ"ติ[๑]

ตำ หิ วุฏฺฐิตสมาธิสฺส ปวตฺตาการคฺคหณโต นิมิตฺตนฺติ วุตฺตำ.

"ปัญญาในฌาน ๒ ชื่อว่า ปีติ-ผรณตา (ความแผ่ไปแห่งปีติ), ปัญญาในฌาน ๓ ชื่อว่า สุขผรณตา(ความแผ่ไปแห่งสุข), ปรจิตปัญญา(ปัญญารู้จิตของบุคคลอื่น) ชื่อว่า เจโตผรณตา (ความแผ่ไปแห่งจิต), ทิพยจักษุปัญญา (ปัญญาคือทิพยจักขุ) ชื่อว่า อาโลก-ผรณตา (ความแผ่ไปแห่งแสงสว่าง), ปัจจเวกขณญาณ ของท่านผู้ออกจากสมาธินั้น ๆ ชื่อว่า ปัจจเวกขณนิมิต". ก็ปัจจเวกขณนิมิตนั้น ท่านเรียกว่า นิมิต เพราะถือเอาอาการที่เป็นไป แห่งสมาธิที่ออกแล้ว.

---

[๑] อภิ. วิ. ๓๕/๔๕๒.

ตตฺถ จ ปีติผรณตา สุขผรณตา เทฺว ก็ ในบรรดาองค์ทั้ง ๕ นั้น ปีติผรณตา ปาทา วิย, เจโตผรณตา อาโลกผรณตา (ความแผ่ไปแห่งปีติ) สุขผรณตา (ความ เทฺว หตฺถา วิย, อภิญฺญาปาทกํ แผ่ไปแห่งสุข) เปรียบเหมือนเท้าทั้ง ๒, จตุตฺถชฺฌานํ มชฺฌิมกาโย วิย, เจโตผรณตา (ความแผ่ไปแห่งจิต) ปจฺจเวกฺขณนิมิตฺตํ สีสํ วิย. อิติ อายสฺมา อาโลกผรณตา (ความแผ่ไปแห่งแสงสว่าง) ธมฺมเสนาปติ สารีปุตฺตตฺเถโร ปญฺจงฺคิกํ เปรียบเหมือนมือทั้ง ๒, จตุตถฌานอัน สมฺมาสมาธึ องฺคปจฺจงฺคสมฺปนฺนํ ปุริสํ เป็นบาทแห่งอภิญญา เปรียบเหมือนกาย วิย กตฺวา ทสฺเสสิ. ส่วนกลาง, ปัจจเวกขณนิมิตเปรียบเหมือน ศีรษะ. ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระ ได้แสดงสัมมาสมาธิมีองค์ ๕ กระทำเหมือน ดังบุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยอังคาพยพ ด้วยประการ ฉะนี้.

ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานีติ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนฺติโย[๑] สติโย เอว อนุสฺสติโย, ปวตฺติตพฺพฏฺฐานมฺหิ เยว ปวตฺตตฺตา สทฺธาปพฺพชิตสฺส กุลปุตฺตสฺส อนุรูปา

คำว่า อนุสติฐาน ๖ มีอรรถาธิบายว่า สตินั่นแหละ ชื่อว่า อนุสติ เพราะเกิดขึ้น บ่อย ๆ, อนึ่ง ชื่อว่า อนุสติ ด้วยอรรถว่า สติอันสมควรแก่กุลบุตร ผู้บวชด้วยศรัทธา

---

[๑] วิสุทฺธิมคฺเค (๑/๒๕๑) เจว ฉ.โปตฺถเก จ "อุปฺปชฺชนโต"ติ ปาโฐ ทิสฺสติ.

คุณเอนก - คุณหญิงวรรณี วิทยะสิรินันท์
สร้างให้บุพการี

สติโยติปิ อนุสฺสติโย, อนุสฺสติโย เอว เพราะเป็นไป ในฐานะที่ควรให้เป็นไปนั่น-ปีติอาทีนํ ฐานตฺตา อนุสฺสติฏฺฐานานิ. เอง, อนุสตินั่นแหละ ชื่อว่า อนุสติฐาน กตมานิ ฉ. พุทฺธานุสฺสติ ธมฺมานุสฺสติ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งธรรมทั้งหลาย มีปีติ สงฺฆานุสฺสติ สีลานุสฺสติ จาคานุสฺสติ เป็นต้น. อนุสติฐาน ๖ อะไรบ้าง ? คือ เทวตานุสฺสติ? พุทธานุสติ ธรรมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ เทวตานุสติ.

<u>โพชฌงฺคาติ</u> โพธิยา, โพธิสฺส วา องฺคา. อิทํ วุตฺตํ โหติ ยา เอสา ธมฺมสามคฺคี ยาย โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ อุปฺปชฺชมานาย ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหน-กามสุขตฺตกิลมถานุโยคอุจฺเฉทสสฺสตาภินิเวสาทีนํ อเนเกสํ อุปทฺทวานํ ปฏิปกฺขภูตาย สติธมฺมวิจยวีริยปีติปสฺสทฺธิ-สมาธิอุเปกฺขาสงฺขาตาย ธมฺมสามคฺคิยา อริยสาวโก พุชฺฌตีติ กตฺวา โพธีติ วุจฺจติ, <u>พุชฺฌตีติ</u> กิเลสสนฺตานนิทฺทาย วุฏฺฐหติ, จตฺตาริ วา อริยสจฺจานิ คำว่า <u>โพชฌงค์</u> แปลว่า องค์ของความตรัสรู้, หรือของผู้ตรัสรู้. มีอรรถาธิบายดังต่อไปนี้ : ธรรมสามัคคีนี้ใด ท่านเรียกว่าโพธิ เพราะอธิบายว่า พระอริยสาวกตรัสรู้ด้วยธรรมสามัคคี คือ สติ ธรรมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา ซึ่งเกิดขึ้นในขณะแห่งโลกุตรมรรค อันเป็นปฏิปักษ์ต่ออุปัทวะทั้งหลายเป็นอันมาก มีอาทิคือความประมวลมาอันเป็นที่ประดิษฐานแห่งความหดหู่และฟุ้งซ่าน กามสุขัลลิกานุโยค และอัตกิลมถานุโยค ความยึดมั่นว่าขาดสูญ

---

[๑] ที. ปา. ๑๑/๒๖๒, ๓๐๓.

คุณเอนก - คุณหญิงวรรณี วิทยะสิรินันท์
สร้างให้บุพการี

ปฏิวิชฺฌติ, นิพฺพานเมว วา สจฺฉิกโรติ, และเที่ยง, คำว่า ตรัสรู้ ได้แก่ ออกจาก
ตสฺสา ธมฺมสามคฺคีสงฺขาตาย โพธิยา ความหลับ คือกิเลสสันดาน, อีกอย่างหนึ่ง
องฺคาติปิ โพชฺฌงฺคา ฌานงฺคมคฺคงฺคาทโย คือแทงตลอดอริยสัจ ๔, หรือกระทำให้แจ้ง
วิย. ซึ่งนิพพานนั่นเอง, ชื่อว่า โพชฌงค์ แม้ด้วย
อรรถว่า เป็นองค์แห่งโพธิ กล่าวคือธรรม-
สามัคคีนั้น ดุจองค์ฌานและองค์มรรคเป็นต้น.

โย เจส[๑] ยถาวุตฺตปฺปการาย เอตาย อนึ่ง พระอริยสาวกนี้ใด เรียกว่า โพธิ
ธมฺมสามคฺคิยา พุชฺฌตีติ กตฺวา เพราะอธิบายว่า ตรัสรู้ด้วยธรรมสามัคคีนี้
อริยสาวโก โพธีติ วุจฺจติ, ตสฺส โพธิสฺส ซึ่งมีประการดังกล่าวแล้ว, ชื่อว่า โพชฌงค์
องฺคาติปิ โพชฺฌงฺคา เสนงฺครถงฺคาทโย แม้ด้วยอรรถว่า เป็นองค์แห่งพระอริยสาวก
วิย. เตนาหุ อฏฺฐกถาจริยา "พุชฺฌนกสฺส ผู้ชื่อว่าโพธินั้น ดุจองค์แห่งกองทัพและองค์
ปุคฺคลสฺส องฺคาติ วา โพชฺฌงฺคา"ติ. แห่งรถเป็นต้น. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถ-
อปิจ "โพชฺฌงฺคาติ เกนฏฺเฐน กถาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวว่า "อีกอย่าง
โพชฺฌงฺคา, โพธาย สํวตฺตนฺตีติ หนึ่ง ชื่อว่า โพชฌงค์ ด้วยอรรถว่า เป็น
โพชฺฌงฺคา"ติ[๒] อาทินา นเยน โพชฺฌงฺคฏฺโฐ องค์ของบุคคลผู้ตรัสรู้". อีกประการหนึ่ง
เวทิตพฺโพ. พึงทราบอรรถแห่งโพชฌงค์ โดยนัยมีอาทิว่า

---

[๑] ฉ. โย ปเนส.
[๒] ขุ. ป. ๓๑/๔๖๓.

คุณเอนก - คุณหญิงวรรณี วิทยะสิรินันท์
สร้างให้บุพการี

"คำว่า โพชฌงค์ มีอธิบายว่า ชื่อว่า โพชฌงค์ ด้วยอรรถว่าอะไร, ชื่อว่า โพชฌงค์ ด้วยอรรถว่า เป็นไปพร้อมเพื่อความตรัสรู้" ดังนี.

อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโคติ ตตฺถมคฺควชฺฌกิเลเสหิ อารกตฺตา อริยภาวกรตฺตา อริยผลปฺปฏิลาภตฺตา[๑] จ อริโย. อฏฺฐ องฺคานิ อสฺสาติ อฏฺฐงฺคิโก. โสยํ จตุรงฺคิกา วิย เสนา, ปญฺจงฺคิกํ วิย จ ตุริยํ องฺคมตฺตเมว โหติ, องฺควินิมุตฺโต นตฺถิ. โพชฺฌงฺคมคฺคงฺคา โลกุตฺตรา, ทสุตฺตรปริยาเยน ปุพฺพภาคาปิ ลพฺภนฺติ.

คำว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ มีอธิบายว่า ชื่อว่า อริยะ เพราะห่างไกลจากกิเลสที่มรรคนั้น ๆ จะพึงฆ่า เพราะกระทำความเป็นอริยะและเพราะการได้เฉพาะซึ่งอริยผล. องค์ของมรรคนั้นมี ๘ จึงชื่อว่า อัฏฐังคิโก (มีองค์ ๘). มรรคนี้นั้นมีเพียงองค์เท่านั้น ดุจกองทัพมีองค์ ๔, และดุจดนตรีมีองค์ ๕, ที่พ้นจากองค์ไม่มี. โพชฌงค์และองค์มรรคเป็นโลกุตระ, ย่อมได้แม้บุพภาค โดยทสุตรปริยาย.

นว ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคานีติ สีลวิสุทฺธิ ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคํ, จิตฺตวิสุทฺธิ ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคํ, ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ

คำว่า องค์อันเป็นประธานแห่งความบริสุทธิ์ ๙ คือ สีลวิสุทธิ เป็นองค์อันเป็นประธานแห่งความบริสุทธิ์, จิตตวิสุทธิ

---

[๑] ฉ. อริยผลปฏิลาภกรตฺตา.

ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคํ, กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ ก็เป็นองค์อันเป็นประธานแห่งความบริสุทธิ์, ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคํ, มคฺคามคฺคญาณ- ทิฏฐิวิสุทธิก็เป็นองค์อันเป็นประธานแห่งความ ทสฺสนวิสุทฺธิ ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคํ, บริสุทธิ์, กังขาวิตรณวิสุทธิก็เป็นองค์อันเป็น ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ปาริสุทฺธิ- ประธานแห่งความบริสุทธิ์, มรรคามรรค- ปธานิยงฺคํ, ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ญาณทัสนวิสุทธิก็เป็นองค์อันเป็นประธานแห่ง ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคํ, ปญฺญาวิสุทฺธิ[1] ความบริสุทธิ์, ปฏิปทาญาณทัสนวิสุทธิ ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคํ, วิมุตฺติวิสุทฺธิ[1] ก็เป็นองค์อันเป็นประธานแห่งความบริสุทธิ์, ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคํ[2] ญาณทัสนวิสุทธิก็เป็นองค์อันเป็นประธานแห่ง ความบริสุทธิ์, ปัญญาวิสุทธิก็เป็นองค์อันเป็น ประธานแห่งความบริสุทธิ์, วิมุตติวิสุทธิ ก็เป็นองค์อันเป็นประธานแห่งความบริสุทธิ์.

สีลวิสุทฺธีติ วิสุทฺธึ ปาเปตุ สมตฺถํ คำว่า สีลวิสุทธิ ได้แก่ จตุปาริสุทธิศีล จตุปาริสุทฺธิสีลํ. ตํ หิ ทุสฺสีลมลํ[3] อันสามารถให้ถึงความหมดจด. จริงอยู่ วิโสเธติ. ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคนฺติ จตุปาริสุทธิศีลนั้น ย่อมชำระมลทิน คือ ปาริสุทฺธิภาวสฺส[4] ปธานํ อุตฺตมํ องฺคํ. ความเป็นผู้ทุศีล. คำว่า เป็นองค์อันเป็น จิตฺตวิสุทฺธีติ วิปสฺสนาย ปทฏฺฐานภูตา ประธานแห่งปาริสุทธิ ได้แก่ เป็นองค์อัน

---

[1] เอตฺถ ปาฐทฺวเย "วิสุทฺธี"ติ ปทํ ฉ. โปตฺถเก น ทิสฺสติ.

[2] ที. ปา. ๑๑/๓๒๙.

[3] ฉ. ทุสฺสีลฺยมลํ.

[4] ฉ. ปริสุทฺธภาวสฺส.

คุณเอนก - คุณหญิงวรรณี วิทยะสิรินันท์
สร้างไทบุหการี

ปคุณา อฏฺฐ สมาปตฺติโย. ตา หิ กามจฺฉนฺทาทิจิตฺตมลํ วิโสเธนฺติ. ทิฏฺฐิ-วิสุทฺธีติ สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนํ. ตํ หิ สตฺตทิฏฺฐิมลํ วิโสเธติ. กงฺขาวิตรณ-วิสุทฺธีติ ปจฺจยาการญาณํ. เตน หิ ตีสุ อทฺธาสุ ปจฺจยวเสน ธมฺมา ปวตฺตนฺตีติ ปสฺสนฺโต ตีสุปิ อทฺธาสุ สตฺตกงฺขามลํ วิตรนฺโต วิสุชฺฌติ.

เป็นประธาน คือ สูงสุด แห่งความบริสุทธิ์. คำว่า จิตตวิสุทธิ ได้แก่ สมาบัติ ๘ อันคล่องแคล่ว ซึ่งเป็นปทัฏฐานแห่งวิปัสสนา. จริงอยู่ สมาบัติ ๘ นั้นย่อมชำระมลทินแห่งจิตมีกามฉันทะเป็นต้น. คำว่า ทิฏฐิวิสุทธิ ได้แก่ การเห็นนามและรูปพร้อมทั้งปัจจัย. จริงอยู่ การเห็นนามและรูปพร้อมทั้งปัจจัยนั้น ย่อมชำระมลทิน คือ ความเห็นว่าสัตว์. คำว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ ได้แก่ ญาณในปัจจยาการ. จริงอยู่ สัตว์เมื่อเห็นว่าธรรมทั้งหลาย ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจแห่งปัจจัยในกาลทั้ง ๓ ด้วยญาณในปัจจยาการนั้น เมื่อข้ามพ้นมลทินคือความสงสัยว่าเป็นสัตว์ในกาลแม้ทั้ง ๓ ได้ ย่อมบริสุทธิ์วิเศษ.

มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธีติ อุทยพฺพยานุ-ปสฺสนกฺขเณ อุปฺปนฺนา โอภาโส ญาณํ ปีติ ปสฺสทฺธิ สุขํ อธิโมกฺโข ปคฺคาโห อุปฏฺฐานํ อุเปกฺขา นิกนฺตีติ ทส วิปสฺสนูปกฺกิเลสา, น มคฺโค,

คำว่า มัคคามัคคญาณทัสนวิสุทธิ ได้แก่ ญาณที่ชื่อว่า มัคคามัคคญาณ คือความรู้ว่าทาง และไม่ใช่ทาง อย่างนี้ว่า วิปัสสนูป-กิเลส ๑๐ คือ โอภาส ญาณ ปีติ ปัสสัทธิ สุข อธิโมกข์ ปัคคาหะ อุปัฏฐานะ อุเบกขา

คุณไกรยง รามเดชะ

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงรามเดชะ และนายแพทย์ไกรสร รามเดชะ

วีถิปฏิปนฺนํ อุทยพฺพยญาณํ มคฺโคติ เอวํ มคฺคามคฺเค ญาณํ นาม. เตน หิ อมคฺคมลํ วิโสเธติ.

และนิกันติ ซึ่งเกิดขึ้นในขณะแห่งอุทยัพยานุ-ปัสสนา, ไม่ใช่ทาง, อุทยัพยญาณซึ่งดำเนินไปตรงวิถี เป็นทาง ดังนี้. ก็บุคคลย่อมชำระมลทิน คือสภาวะที่ไม่ใช่ทาง ด้วยมัคคามัคคญาณนั้น.

ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธีติ วีถิปฏิปนฺนํ อุทยพฺพยานุปสฺสนาญาณํ ภงฺคานุปสฺสนาญาณํ ภยตูปฏฺฐานานุปสฺสนาญาณํ อาทีนวานุปสฺสนาญาณํ นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณํ มุญฺจิตุกมฺยตาญาณํ ปฏิสงฺขานุปสฺสนาญาณํ สงฺขารุเปกฺขาญาณนฺติ อิมานิ นว วิปสฺสนาญาณานิ. ตานิ หิ นิจฺจสญฺญาทิมลํ วิโสเธนฺติ. ญาณทสฺสนวิสุทฺธีติ จตุอริยมคฺคปญฺญา. สา หิ สมุจฺเฉทโต สกสกมคฺควชฺฌกิเลสมลํ วิโสเธติ. ปญฺญาติ อรหตฺตผลปญฺญา. วิมุตฺตีติ อรหตฺตผลวิมุตฺติ.

คำว่า ปฏิปทาญาณทัสนวิสุทธิ ได้แก่ วิปัสสนาญาณ ๙ เหล่านี้ คือ อุทยัพยานุปัสสนาญาณ ภังคานุปัสสนาญาณ ภยตูปัฏฐานานุปัสสนาญาณ อาทีนวานุปัสสนาญาณ นิพพิทานุปัสสนาญาณ มุญจิตุกัมยตาญาณ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ สังขารุเปกขาญาณ อนุโลมญาณ ซึ่งดำเนินไปตรงวิถี. แท้จริง วิปัสสนาญาณ ๙ เหล่านั้นย่อมชำระมลทินมีนิจสัญญาเป็นต้น. คำว่า ญาณทัสนวิสุทธิ ได้แก่ ปัญญาในอริยมรรคทั้ง ๔. จริงอยู่ ปัญญาในอริยมรรคทั้ง ๔ นั้น ย่อมชำระมลทินคือกิเลสที่มรรคของตน ๆ จะพึงฆ่าได้โดยเด็ดขาด. คำว่า ปัญญา ได้แก่ ปัญญาในอรหัตผล. คำว่า วิมุตติ ได้แก่ วิมุตติ คือ อรหัตผล.

คุณไกรยง รามเดชะ
อุทิศส่วนกุศลให้หลวงรามเดชะ และนายแพทย์ไกรสร รามเดชะ

ทส กสิณายตนานีติ "ปฐวีกสิณเมโก สญฺชานาติ อุทฺธํ อโธ ติริยํ อทฺวยํ อปฺปมาณํ, อาโปกสิณเมโก สญฺชานาติ... เตโชกสิณเมโก สญฺชานาติ... วาโย-กสิณเมโก สญฺชานาติ... นีลกสิณเมโก สญฺชานาติ... ปีตกสิณเมโก สญฺชานาติ... โลหิตกสิณเมโก สญฺชานาติ... โอทาตกสิณเมโก สญฺชานาติ... อากาสกสิณเมโก สญฺชานาติ... วิญฺญาณกสิณเมโก สญฺชานาติ อุทฺธํ อโธ ติริยํ อทฺวยํ อปฺปมาณนฺ"ติ[๑] เอวํ วุตฺตานิ ทส.

คำว่า อายตนะ คือ กสิณ ๑๐ อธิบายว่า ได้แก่ อายตนะ คือ กสิณ ๑๐ ที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า "พระโยคาวจรผู้หนึ่ง ยอมจำปฐวีกสิณใดในเบื้องบน ในเบื้องต่ำ เบื้องขวาง ที่ไม่มีคู่ หาประมาณมิได้, พระโยคาวจรผู้หนึ่ง ย่อมจำอาโปกสิณ... พระโยคาวจรผู้หนึ่ง ย่อมจำเตโชกสิณ... พระโยคาวจรผู้หนึ่ง ย่อมจำวาโยกสิณ... พระโยคาวจรผู้หนึ่ง ย่อมจำนีลกสิณ... พระโยคาวจรผู้หนึ่ง ย่อมจำปีตกสิณ... พระโยคาวจรผู้หนึ่ง ยอมจำโลหิตกสิณ... พระโยคาวจรผู้หนึ่ง ย่อมจำโอทาตกสิณ... พระโยคาวจรผู้หนึ่ง ย่อมจำอากาสกสิณ... พระโยคาวจรผู้หนึ่ง ย่อมจำวิญญาณกสิณ ในเบื้องบน ในเบื้องต่ำ เบื้องขวาง ที่ไม่มีคู่ หาประมาณมิได้".

---

[๑] องฺ. ทสก. ๒๔/๔๘,
ที. ปา. ๑๑/๓๓๖.

คุณไกรยง　รามเดชะ
อุทิศส่วนกุศลให้หลวงรามเดชะ และนายแพทย์ไกรสร รามเดชะ

เอตานิ หิ สกลผรณฏฺเฐน กสิณานิ, จริงอยู่ อายตนะ คือ กสิณเหล่านี้ ชื่อว่า ตทารมฺมณานำ ธมฺมานำ เขตฺตฏฺเฐน กสิณ ด้วยอรรถว่า แผ่ไปทั้งสิ้น, ชื่อว่า อธิฏฺฐานฏฺเฐน วา อายตนานิ. อุทฺธนฺติ อายตนะ ด้วยอรรถว่า เป็นเขตแห่งธรรม อุปริคคนตลาภิมุขำ. อโธติ เหฏฺฐา- ทั้งหลายอันมีกสิณนั้นเป็นอารมณ์ หรือด้วย ภูมิตลาภิมุขำ. ติริยนฺติ เขตฺตมณฺฑลมิว อรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งธรรมทั้งหลายอันมี สมนฺตา ปริจฺฉินฺนำ. กสิณนั้นเป็นอารมณ์. คำว่า ในเบื้องบน ได้แก่ มีหน้าเฉพาะต่อท้องฟ้าในเบื้องบน. คำว่า ในเบื้องต่ำ ได้แก่ มีหน้าเฉพาะต่อพื้นดินในเบื้องต่ำ. คำว่า เบื้องขวาง ได้แก่ ที่กำหนดโดยรอบดุจมณฑลนา.

เอกจฺโจ หิ อุทฺธเมว กสิณำ จริงอยู่ พระโยคาวจรบางรูป เจริญกสิณ วฑฺเฒติ เอกจฺโจ อโธ, เอกจฺโจ ในเบื้องบนอย่างเดียว บางรูป เจริญกสิณ สมนฺตโต. เอโกปิ เตน เตน วา ในเบื้องต่ำ, บางรูป เจริญกสิณโดยรอบ. การเณน เอวำ ปสาเรติ อาโลกมิว แม้พระโยคาวจรผู้หนึ่ง ย่อมแผ่ไปอย่างนี้ รูปทสฺสนกาโม. เตน วุตฺตำ "ปฐวีกสิณ- ด้วยเหตุนั้น ๆ บ้าง เหมือนพระโยคาวจร เมโก สญฺชานาติ อุทฺธำ อโธ ติริยนฺ"ติ. ต้องการดูรูปก็แผ่อาโลกกสิณไปฉะนั้น. ด้วย อทฺวยนฺติ อิทำ ปน เอกสฺส อญฺญ- เหตุนั้น จึงตรัสว่า "พระโยคาวจรรูปหนึ่ง ภาวานุปคมนตฺถำ วุตฺตำ. ยอมจำปฐวีกสิณในเบื้องบน ในเบื้องต่ำ เบื้องขวางได้". ก็คำว่า ไม่มีคู่นี้ ตรัสไว้ เพื่อกสิณอย่างหนึ่ง ไม่เข้าถึงภาวะแห่งกสิณ อย่างอื่น.

คุณไกรยง รามเดชะ

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงรามเดชะ และนายแพทย์ไกรสร รามเดชะ

ยถา หิ อุทกำ ปวิฏฺฐสฺส สพฺพทิสาสุ อุทกเมว โหติ น อญฺญำ, เอวเมว ปฐวีกสิณเมว โหติ, นตฺถิ ตสฺส อญฺญกสิณสมฺเภโทติ. เอส นโย สพฺพตฺถ. อปฺปมาณนฺติ อิทำ ตสฺส ตสฺส ผรณ-อปฺปมาณวเสน วุตฺตำ. ตำ หิ มนสา ผรนฺโต สกลเมว ผรติ, น อยมสฺส อาทิ อิทำ มชฺฌนฺติ ปมาณำ คณฺหาตีติ.

อุปมาเหมือนน้ำ ย่อมเป็นน้ำอยู่นั่นเองทุกทิศ แก่บุคคลผู้เข้าไปถึงแล้ว ไม่เป็นอย่างอื่นฉันใด, ปฐวีกสิณก็ฉันนั้นนั่นแหละก็ย่อมเป็นปฐวีกสิณอยู่นั่นเอง, ปฐวีกสิณนั้นไม่เจือปนด้วยกสิณอย่างอื่น. ในกสิณทั้งหมดก็มีนัยดังนี้. คำว่า ไม่มีประมาณ นี้ ตรัสด้วยอำนาจไม่มีประมาณ แห่งการแผ่ไปของกสิณนั้น ๆ. จริงอยู่ พระโยคาวจรเมื่อแผ่กสิณนั้นไปด้วยใจ ย่อมแผ่ไปตลอดทั้งสิ้นทีเดียว, ไม่ถือเอาประมาณว่า กสิณนี้มีเบื้องต้น มีท่ามกลาง ดังนี้.

อากาสกสิณนฺติ กสิณุคฺฆาฏิมากาโส ปริจฺเฉทากาสกสิณญฺจ. วิญฺญาณกสิณนฺติ กสิณุคฺฆาฏิมากาเส ปวตฺตวิญฺญาณำ. ตตฺถ กสิณวเสน กสิณุคฺฆาฏิมากาเส กสิณุคฺฆาฏิมากาสวเสน ตตฺถ ปวตฺตวิญฺญาเณ อุทฺธำอโธติริยตา เวทิตพฺพา, ปริจฺเฉทากาสกสิณสฺสปิ วฑฺฒนียตฺตา ตสฺส วเสนปีติ.

คำว่า อากาสกสิณ ได้แก่ กสิณุคฆาฏิมากาศ (คือ อากาศเพิกกสิณ) และปริจเฉทากาสกสิณ. คำว่า วิญญาณกสิณ ได้แก่วิญญาณที่เป็นไปในกสิณุคฆาฏิมากาศ. ในบรรดากสิณุคฆาฏิมากาศ และวิญญาณกสิณนั้น พึงทราบความเป็นเบื้องบน เบื้องต่ำ และเบื้องขวางในกสิณุคฆาฏิมากาศ ด้วยอำนาจกสิณ พึงทราบความเป็นเบื้องบน เบื้องต่ำ

หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์
อุทิศส่วนกุศลถวาย พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร
(พระองค์เจ้าคัคณางคยุคล) และหม่อมสุ่น คัคณางค์ ณ อยุธยา

เบื้องขวาง ในวิญญาณที่เป็นไป ในกสิณุค-
ฆาฏิมากาศนั้น ด้วยอำนาจกสิณุคฆาฏิมากาศ,
พึงทราบความเป็นเบื้องบน เบื้องต่ำ และ
เบื้องขวาง แมด้วยอำนาจแห่งปริจ-
เฉทากาศกสิณนั้น เพราะปริจเฉทากาศกสิณ
ก็พึงขยายได้แล.

๒๖. อิทานิ ภาวนาปเภทं ทสฺเสนฺโต เทฺว ภาวนาติอาทิมาห. ตตฺถ โลกิยาติอาทีสุ โลโก วุจฺจติ ลุชฺชนปลุชฺชนฏฺเจน วฏฺฏํ, ตสฺมึ ปริยาปนฺนภาเวน โลเก นิยุตฺตาติ โลกิยา, โลกิยานํ ธมฺมานํ ภาวนา โลกิยา. กิญฺจาปิ ธมฺมานํ ภาวนาติ โวหารวเสน วุจฺจติ, เตหิ ปน วิสุํ ภาวนา นตฺถิ. เต เอว หิ ธมฺมา ภาวิยมานา ภาวนาติ วุจฺจนฺติ. อุตฺตริณฺณาติ อุตฺตรา, โลเก อปริยาปนฺน-ภาเวน โลกโต อุตฺตราติ โลกุตฺตรา.

๒๖. บัดนี้ ท่านพระธรรมเสนาบดี-สารีบุตรเถระ เมื่อจะแสดงประเภทแห่งภาวนาจึงกล่าวคำว่า ภาวนา ๒ ดังนี้เป็นต้น. จะวินิจฉัยในคำว่า ภาวนา ๒ เป็นต้นนั้นสืบต่อไป : ในคำว่า โลกิยะ เป็นต้น อธิบายว่า วัฏฏะท่านเรียกว่า โลก ด้วยอรรถว่า ฉิบหาย ย่อยยับ, ชื่อว่า โลกิยะ เพราะประกอบไว้ในโลก โดยความเป็นธรรมเนื่องอยู่ในวัฏฏะนั้น, การเจริญธรรมทั้งหลายอันเป็นโลกิยะ ชื่อว่าโลกิยภาวนา. ท่านกล่าวว่า การเจริญธรรมทั้งหลาย ดังนี้ด้วยอำนาจแห่งโวหารแม้ก็จริง, ถึงอย่างนั้นการเจริญที่นอกเหนือจากธรรมเหล่านั้นย่อม

หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์
อุทิศส่วนกุศลถวาย พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร
(พระองค์เจ้าคัคณางคยุคล) และหม่อมสุ่น คัคณางค์ ณ อยุธยา

ไม่มี. ก็ธรรมเหล่านั้นแหละที่บุคคลเจริญอยู่เรียกว่า ภาวนา. ชื่อว่า อุตระ ด้วยอรรถว่า ข้ามขึ้นแล้ว, ชื่อว่า โลกุตระ ด้วยอรรถว่า ข้ามขึ้นแล้วจากโลกโดยภาวะที่ไม่นับเนื่องอยู่ในโลก.

รูปภวสงฺขาเต รูเป อวจรนฺตีติ รูปาวจรา. กุสลสทฺโท ปเนตฺถ อาโรคฺยอนวชฺชเฉกสุขวิปาเกสุ ทิสฺสติ. "กจฺจิ นุ โภโต กุสลํ, กจฺจิ โภโต อนามยนฺ"ติอาทีสุ[1] อาโรเคฺย.

ชื่อว่า รูปาวจร ด้วยอรรถว่า ท่องเที่ยวอยู่ในรูป กล่าวคือรูปภพ. ก็กุสลศัพท์ในพระบาลีนี้ ย่อมปรากฏในอรรถทั้งหลายคือ อรรถว่า อาโรคยะ (ความไม่มีโรค) ๑ อรรถว่า อนวัชชะ (ความปราศจากโทษ) ๑ อรรถว่า เฉกะ (ฉลาด) ๑ อรรถว่า สุขวิปากะ (ธรรมมีความสุขเป็นผล) ๑. ย่อมปรากฏในอรรถว่าอาโรคยะ (ความไม่มีโรค) เช่นในพระบาลีว่า "กจฺจิ นุ โภโต กุสลํ, กจฺจิ โภโต อนามยํ" เป็นอาทิ แปลความว่า ท่านสบายดีหรือ ท่านมีอนามัยดีหรือ.

---

[1] ขุ. ชา ๒๗/๔๓๓, ขุ. ชา ๒๘/๖๑.

หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน　คัคณางค์
อุทิศส่วนกุศลถวาย พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร
(พระองค์เจ้าคัคณางคยุคล) และหม่อมสุ่น คัคณางค์ ณ อยุธยา

"กตโม ปน ภนฺเต กายสมาจาโร ปรากฏในอรรถว่าอนวัชชะ(ปราศจากโทษ)
กุสโล, โย โข มหาราช กายสมาจาโร เช่นในพระบาลีมีอาทิอย่างนี้ว่า "กตโม ปน
อนวชฺโช"ติ[๑] จ "ปุน จปรํ ภนฺเต ภนฺเต กายสมาจาโร กุสโล, โย โข
เอตทานุตฺตริยํ, ยถา ภควา ธมฺมํ มหาราช กายสมาจาโร อนวชฺโช" แปลว่า
เทเสติ กุสเลสุ ธมฺเมสู"ติ[๒] จ ท่านผู้เจริญ ก็กายสมาจารอันปราศจากโทษ
เอวมาทีสุ อนวชฺเช. เป็นไฉน, ดูกรมหาบพิตร กายสมาจารใด
ปราศจากโทษ...และว่า "ปุน จปรํ ภนฺเต
เอตทานุตฺตริยํ, ยถา ภควา ธมฺมํ
เทเสติ กุสเลสุ ธมฺเมสุ" แปลว่า ข้าแต่
ท่านผู้เจริญ ข้ออื่นยังมีต่อไปอีก นี้เป็น
อนุตริยะโดยประการที่พระผู้มีพระภาค ทรง
แสดงธรรมในกุศลธรรมทั้งหลาย.

"ตํ กึ มญฺญสิ ราชกุมาร กุสโล ปรากฏในอรรถว่า เฉกะ (ฉลาด) เช่นใน
ตฺวํ รถสฺส องฺคปจฺจงฺคานนฺ"ติ[๓] "กุสลา พระบาลีมีอาทิว่า "ตํ กึ มญฺญสิ
นจฺจคีตสฺส สิกฺขิตา จาตุริตฺถิโย"ติ[๔] จ ราชกุมาร กุสโล ตฺวํ รถสฺส องฺค-
อาทีสุ เฉเก. "กุสลานํ ธมฺมานํ ปจฺจงฺคานํ" แปลว่า ดูกรราชกุมาร ท่าน

---

[๑] ม. ม. ๑๓/๕๐๒.
[๒] ที. ปา. ๑๑/๑๑๑.
[๓] ม. ม. ๑๓/๙๒.
[๔] ขุ. ชา. ๒๘/๑๖๒.

หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์
อุทิศส่วนกุศลถวาย พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร
(พระองค์เจ้าคัคณางคยุคล) และหม่อมสุ่น คัคณางค์ ณ อยุธยา

สมาทานเหตุ เอวมิทำ ปุญญำ ปวฑฒตี"ติ[๑]
"กุสลสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา"ติ[๒]
จ อาทีสุ สุขวิปาเก.

จะสำคัญความข้อนั้นเป็นอย่างไร ท่านเป็นผู้ฉลาดต่อส่วนประกอบของรถและว่า "กุสลา นจฺจคีตสฺส สิกฺขิตา จาตุริตฺถิโย" แปลว่า "หญิง ๔ คน ศึกษาดีแล้วเป็นผู้ฉลาดต่อการฟ้อนและการขับร้อง" ดังนี้. ปรากฏในอรรถว่า สุขวิปากะ (คือมีความสุขเป็นผล) ในพระบาลีมีอาทิว่า "กุสลานำ ธมฺมานำ สมาทานเหตุ เอวมิทำ ปุญญำ ปวฑฒติ" แปลว่า บุญนี้ย่อมเจริญอย่างนี้ เพราะเหตุที่สมาทานธรรมอันมีสุขเป็นผลทั้งหลาย และว่า "กุสลสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา" แปลว่า เพราะกรรมอันเป็นกุศล (มีสุขเป็นผล) อันตนได้กระทำแล้ว ได้สั่งสมแล้ว.

สฺวายมิธ อาโรเคฺยปิ อนวชฺเชปิ สุขวิปาเกปิ วฏฺฏติ. วจนตฺโถ ปเนตฺถ กุจฺฉิเต ปาปเก ธมฺเม สลยนฺติ จลยนฺติ

กุสลศัพท์นี้นั้นในที่นี้ ย่อมควรแม้ในอรรถว่า อาโรคยะ (ไม่มีโรค) แม้ในอรรถว่า อนวัชชะ (ไม่มีโทษ) แม้ในอรรถว่า

---

[๑] ที. ปา ๑๑/๖๒.
[๒] อภิ. สำ. ๓๔/๑๒๘.

หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคฆางค์
อุทิศส่วนกุศลถวาย พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร
(พระองค์เจ้าคัคฆางคยุคล) และหม่อมสุ่น คัคฆางค์ ณ อยุธยา

กมฺเปนฺติ วิทฺธเสนฺตีติ กุสลา, กุจฺฉิเตน สุขวิปากะ (มีสุขเป็นผล). ส่วนวจนัตถะ
วา อากาเรน สยนฺติ ปวตฺตนฺตีติ กุสา, ในกุสลศัพท์นี้มีดังต่อไปนี้ : ชื่อว่า กุสละ
เต อกุสลสงฺขาเต กุเส ลุนนฺติ ฉินฺทนฺตีติ ด้วยอรรถว่า ยังธรรมทั้งหลายอันบัณฑิต
กุสลา, กุจฺฉิตานํ วา สานโต ตนุกรณโต เกลียด คือเป็นบาปให้หวั่น ให้ไหว ให้
กุสํ, ญาณํ. กัมปนาท ให้กระจัดกระจาย, อีกอย่างหนึ่ง
ชื่อว่า กุสะ ด้วยอรรถว่า เป็นไป ประพฤติ
โดยอาการอันบัณฑิตเกลียด, ชื่อว่า กุสละ
ด้วยอรรถว่า ตัด คือรอนกุสะกล่าวคือ
อกุศลเหล่านั้น, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า กุสะ
เพราะยังธรรมอันบัณฑิตเกลียดทั้งหลาย ให้
สิ้นไป คือเพราะกระทำให้เบาบาง, ได้แก่
ญาณ.

เตน กุเสน ลาตพฺพา คเหตพฺพา ชื่อว่า กุสละ ด้วยอรรถว่า อันญาณ
ปวตฺเตตพฺพาติ กุสลา, ยถา วา กุสา ชื่อว่ากุสะนั้น พึงถือเอา คือพึงยึด พึงให้
อุภยภาคคตํ หตฺถปฺปเทสํ ลุนนฺติ, เป็นไป, อีกอย่างหนึ่ง กุสะ (คือ หญ้าคา)
เอวมิเมปิ อุปฺปนฺนานุปฺปนฺนภาเวน ย่อมบาดมือที่กำไว้ทั้งสองด้านฉันใด, แม้
อุภยภาคคตํ สงฺกิเลสปกฺขํ ลุนนฺติ, ตสฺมา ธรรมเหล่านี้ก็ย่อมตัดส่วนแห่งสังกิเลสอันถึง
กุสา วิย ลุนนฺตีติ กุสลา. เตสํ ส่วนทั้งสอง โดยภาวะที่เกิดและยังไม่เกิด
<u>รูปาวจรกุสลานํ ภาวนา</u>. อรูปภว- ฉันนั้น, เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กุสละ
สงฺขาเต อรูเป อวจรนฺตีติ <u>อรูปาวจรา</u>. ด้วยอรรถว่า ตัดดุจหญ้าคา. <u>การเจริญ</u>

หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์
อุทิศส่วนกุศลถวาย พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร
(พระองค์เจ้าคัคณางคยุคล) และหม่อมสุ่น คัคณางค์ ณ อยุธยา

เตภูมิกวฏฺเฏ ปริยาปนฺนา อนฺโตคธาติ ปริยาปนฺนา, ตสฺมึ น ปริยาปนฺนาติ อปริยาปนฺนา, โลกุตฺตรา.

รูปาวจรกุศล เหล่านั้น. ชื่อว่า อรูปาวจร ด้วยอรรถว่า ท่องเที่ยวไปในอรูป กล่าวคือ อรูปภพ. ชื่อว่า ปริยาปันนะ ด้วยอรรถว่า นับเนื่อง คือ หยั่งลงภายใน ในวัฏฏะ อันเป็นไปในภูมิ ๓, ชื่อว่า อปริยาปันนะ ด้วยอรรถว่า ไม่นับเนื่องในวัฏฏะอันเป็นไป ในภูมิ ๓ นั้น, ได้แก่ โลกุตระ.

กามาวจรกุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนา กสฺมา น วุตฺตาติ เจ ? อปฺปนาปฺปตฺตาย เอว ภาวนาย อภิธมฺเม ภาวนาติ อธิปฺเปตตฺตา.

หากจะมีผู้สงสัยถามว่า เหตุไฉนท่าน พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระ จึงไม่ กล่าวการเจริญธรรม อันเป็นกามาวจรกุศล เล่า ? ตอบว่า เพราะการเจริญอันถึงขั้น อัปปนาอย่างเดียว ท่านประสงค์เอาว่า เป็นภาวนาในพระอภิธรรม.

วุตฺตํ หิ ตตฺถ :

ข้อนี้สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ ในพระอภิธรรมนั้นว่า :

"โยควิหิเตสุ วา กมฺมายตเนสุ
โยควิหิเตสุ วา สิปฺปายตเนสุ
โยควิหิเตสุ วา วิชฺชาฏฺฐาเนสุ

"บุคคลมิได้สดับตรับฟังจากผู้ อื่น ย่อมได้เฉพาะซึ่งความรู้ว่ากรรม เป็นของของตน หรือความรู้อัน

หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์
อุทิศส่วนกุศลถวาย พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร
(พระองค์เจ้าคัคณางคยุคล) และหม่อมสุ่น คัคณางค์ ณ อยุธยา

กมฺมสฺสกตำ วา สจฺจานุโลมิกำ วา รูปำ อนิจฺจนฺติ วา, เวทนา อนิจฺจาติ วา, สญฺญา อนิจฺจาติ วา, สงฺขารา อนิจฺจาติ วา, วิญฺญาณำ อนิจฺจนฺติ วา, ยำ เอวรูปำ อนุโลมิกำ ขนฺตี ทิฏฺฐี รุจี มุตี[1] เปกฺขำ ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺตี ปรโต อสุตฺวา ปฏิลภติ, อยำ วุจฺจติ จินฺตามยา ปญฺญา.

สมควรแก่สัจจะ ในอายตนะ คือ การงาน ชื่งประกอบด้วยความเพียร หรือในอายตนะคือศิลปะ ชื่งประกอบด้วยความเพียร หรือในฐานะแห่งวิทยา ชื่งประกอบด้วยความเพียร ย่อมได้ความชอบใจ ความเห็น ความพอใจ ความบันเทิง ความเพ่ง ความชอบใจในการเพ่งธรรม เห็นปานนี้ใดว่า รูปไม่เที่ยงบ้าง, ว่าเวทนาไม่เที่ยงบ้าง, ว่าสัญญาไม่เที่ยงบาง, วาสังขารไม่เที่ยงบ้าง, ว่าวิญญาณไม่เที่ยงบ้าง, นี้เรียกว่า จินตามยปัญญา (แปลว่าปัญญาสำเร็จด้วยความคิด).

โยควิหิเตสุ วา กมฺมายตเนสุ ฯเปฯ ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺตี ปรโต สุตฺวา ปฏิลภติ, อยำ วุจฺจติ สุตมยา

บุคคลได้สดับตรับฟังจากผู้อื่น ย่อมได้เฉพาะชื่งความรู้ว่า กรรมเป็นของของตน หรือความรู้อันสมควรแก่สัจจะ

---

[1] ฉ. มุที.

หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์
อุทิศส่วนกุศลถวาย พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร
(พระองค์เจ้าคัคณางคยุคล) และหม่อมสุ่น คัคณางค์ ณ อยุธยา

ปญฺญา. สพฺพาปิ สมาปนฺนสฺส ปญฺญา ภาวนามยา　ปญฺญา"ติ[๑]

ในอายตนะคือการงาน ชึ่งประกอบด้วยความเพียร หรือในอายตนะคือศิลปะ ชึ่งประกอบด้วยความเพียร หรือในฐานะแหงวิทยา ชึ่งประกอบด้วยความเพียร ย่อมได้ความชอบใจ ความเห็น ความพอใจ ความบันเทิง ความเพ่ง ความชอบใจ ในการเพ่งธรรม เห็นปานนี้ใดว่ารูปไม่เที่ยงบ้าง, ว่าเวทนาไม่เที่ยงบ้าง, ว่าสัญญาไม่เที่ยงบ้าง, ว่าสังขารไม่เที่ยงบ้าง, ว่าวิญญาณไม่เที่ยงบ้าง, นี้เรียกว่า สุตมยปัญญา (แปลว่า ปัญญาสำเร็จ ด้วยการสดับตรับฟัง). ปัญญาของบุคคลผู้ได้สมาบัติทั้งหมด เรียกว่าภาวนามย-ปัญญา (แปลว่า ปัญญาสำเร็จด้วยด้วยการเจริญ)" ดังนี้.

---

[๑] อภิ. วิ. ๓๕/๔๓๘.

คุณอารมณ์ บูรณะพันธุ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สา ปน กามาวจรภาวนา อาวชฺชน-
ภวงฺคปาเตหิ อนนฺตริตตฺตา ภาวนาติ น
วุตฺตาติ เวทิตพฺพา. สพฺเพสมฺปน ปุญฺญานํ
ติวิธปุญฺญกิริยาวตฺถูนํ อนุโตคธตฺตา
อุปจารสมาธิวิปสฺสนาสมาธีนํ ภาวนามย-
ปุญฺญตา สิทฺธา. อิธ ปน โลกิยภาวนาย[1]
เอว สงฺคหิตา.

ก็กามาวจรภาวนานั้นพึงทราบว่า ท่านพระ-
ธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระมิได้กล่าวไว้ว่า
เป็นภาวนา เพราะถูกอาวัชนะและภวังค-
บาตคั่นอยู่. อนึ่ง เพราะบุญทั้งหมดหยั่งลง
ภายในแห่งบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการ ฉะนั้น
อุปจารสมาธิ และวิปัสสนาสมาธิ จึงสำเร็จ
เป็นภาวนามยบุญ (คือบุญสำเร็จด้วยการ
เจริญ). และในที่นี้ท่านก็สงเคราะห์เข้า
ด้วยโลกิยภาวนาเหมือนกัน.

รูปารูปาวจรานํ ติวิธภาเว หีนาติ
สามญฺญา. หีนุตฺตมานํ มชฺเฌ ภวา มชฺฌา,
มชฺฌิมาติปิ ปาโฐ. ปธานภาวํ นีตาติ
ปณีตา, อุตฺตมาติ อตฺโถ. อายูหนวเสน
อยํ หีนมชฺฌิมปณีตตา เวทิตพฺพา. ยสฺสา
หิ อายูหนกฺขเณ ฉนฺโท วา หีโน โหติ
วีริยํ วา จิตฺตํ วา วีมํสา วา, สา หีนา
นาม. ยสฺสา เต ธมฺมา มชฺฌิมา, สา

พึงทราบวินิจฉัย ในข้อที่รูปาวจรจิตและ
อรูปาวจรจิตเป็น ๓ ประการ ดังต่อไปนี้ :
บทว่า หีนา แปลว่า อย่างต่ำ. มีอยู่
ในท่ามกลางแห่งธรรมอย่างต่ำ และอย่าง
สูงสุด ชื่อว่า มัชฌา, บาลีว่า มชฺฌิมา
ดังนี้ก็มี. ชื่อว่า ปณีตา ด้วยอรรถว่า นำไป
สู่ความเป็นประธาน, ความหมายว่าสูงสุด.
พึงทราบ ภาวะที่ต่ำ ปานกลาง และประณีต

---

[1] สี. โลกิยภาวนา.

คุณอารมณ์ บูรณะพันธุ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มชฺฌิมา นาม. ยสฺสา เต ธมฺมา ปณีตา, สา ปณีตา นาม.

ดังนี้ ด้วยอำนาจแห่งการประมวลมา. ก็ในขณะที่ประมวลมาแห่งภาวนาใด ฉันทะต่ำ หรือวิริยะ หรือจิตตะ หรือวิมังสา ต่ำ, ภาวนานั้น ชื่อว่า ต่ำ. ในขณะแห่งการประมวลมาของภาวนาใด ธรรมเหล่านั้นปานกลาง, ภาวนานั้น ชื่อว่า ปานกลาง. ในขณะที่ประมวลมาแห่งภาวนาใด ธรรมเหล่านั้นประณีต,ภาวนานั้น ชื่อว่า ประณีต.

มุทุเกหิ วา อินฺทฺริเยหิ สมฺปยุตฺตา หีนา นาม, มชฺฌิเมหิ อินฺทฺริเยหิ สมฺปยุตฺตา มชฺฌิมา, อธิมตฺเตหิ อินฺทฺริเยหิ สมฺปยุตฺตา ปณีตา นาม. อปริยาปนฺนาย หีนมชฺฌิมตฺตาภาวา ปณีตตา เอว วุตฺตา. สา หิ อุตฺตมฏฺเฐน อตปฺปกฏฺเฐน จ ปณีตา.

อีกอย่างหนึ่ง ภาวนาที่ประกอบด้วยอินทรีย์อย่างอ่อน ชื่อว่า ต่ำ, ภาวนาที่ประกอบด้วยอินทรีย์ปานกลาง ชื่อว่า ปานกลาง, ภาวนาที่ประกอบด้วยอินทรีย์ มีประมาณยิ่ง ชื่อว่า ประณีต. สำหรับภาวนาขั้นโลกุตระท่านกล่าวว่าประณีตอย่างเดียว เพราะไม่มีความต่ำและปานกลาง. ก็โลกุตระภาวนานั้น ชื่อว่า ประณีต ด้วยอรรถว่าสูงสุด และด้วยอรรถว่า ไม่เดือดร้อน.

๒๗. ปฐมภาวนาจตุกฺเก ภาเวตีติ เอกสฺมึเยว ขเณ ตถา ตถา ปฏิวิชฺฌนฺโต

๒๗. ในหมวด ๔ แห่งภาวนาที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ : คำว่า เจริญอยู่

คุณอารมณ์ บูรณะพันธุ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อริยมคฺคํ ภาเวติ. ทุติยภาวนาจตุกฺเก เอสนาภาวนาติ อปฺปนาปุพฺพภาเค ภาวนา. สา หิ อปฺปนํ เอสนฺติ เอตายาติ เอสนาติ วุตฺตา. ปฏิลาภภาวนาติ อปฺปนาภาวนา. สา หิ ตาย เอสนาย ปฏิลพฺภตีติ ปฏิลาโภติ วุตฺตา.

ความว่า เมื่อแทงตลอดโดยประการนั้น ๆ ในขณะเดียวกันนั้นเอง ชื่อว่า เจริญอยู่ซึ่งอริยมรรค. ในหมวด ๔ แห่งภาวนาที่ ๒ มีวินิจฉัยดังนี้ : คำว่า เอสนาภาวนา ได้แก่ ภาวนาในตอนต้นของอัปปนา. ก็ภาวนานั้น เรียกว่า เอสนา ด้วยอรรถว่าเป็นเหตุแสวงหาอัปปนา. คำว่า ปฏิลาภภาวนา ได้แก่ อัปปนาภาวนา. จริงอยู่ อัปปนาภาวนานั้น เรียกว่า ปฏิลาภะ ด้วยอรรถว่า เป็นเหตุได้เฉพาะด้วยเอสนานั้น.

เอกรสาภาวนาติ ปฏิลาเภ วสีภาวํ ปตฺตุกามสฺส ปโยคกาเล ภาวนา. สา หิ เตน เตน ปหาเนน เตหิ เตหิ กิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตา วิมุตฺติรเสน เอกรสาติ กตฺวา เอกรสาติ วุตฺตา.

คำว่า เอกรสาภาวนา ได้แก่ภาวนาในกาลที่ประกอบ ของท่านผู้ใคร่ที่จะบรรลุความเป็นผู้ชำนาญ ในภาวนาที่ได้เฉพาะ. จริงอยู่ ภาวนานั้น เรียกว่า เอกรสะ เพราะอธิบายว่า มีรสเป็นอันเดียว ด้วยวิมุตติรส เพราะหลุดพ้นจากกิเลสเหล่านั้นๆ ด้วยปหานะนั้น ๆ. คำว่า อาเสวนาภาวนา ได้แก่ ภาวนาในกาลที่บริโภค ตามชอบ

อาเสวนาภาวนาติ ปฏิลาเภ วสิปฺปตฺตสฺส ยถารุจิ ปริโภคกาเล ภาวนา. สา หิ ภุสํ เสวิยตีติ อาเสวนาติ วุตฺตา.

เกจิ ปน "อาเสวนาภาวนาวสีกมฺมํ, ของท่านที่บรรลุความชำนาญ ในภาวนาที่ได้

คุณอารมณ์ บูรณะพันธุ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอกรสาภาวนา สพฺพตฺถิกา"ติ วณฺณยนฺติ.

เฉพาะ. จริงอยู่ ภาวนานั้นท่านเรียกว่าอาเสวนา ด้วยอรรถว่า เสพอย่างยิ่ง. ส่วนเกจิอาจารย์พรรณาว่า "อาเสวนา-ภาวนา เป็นกรรมมีความชำนาญ, เอก-รสาภาวนา มีประโยชน์ในที่ทั้งปวง".

จตุกฺกวิภาเค สมาธึ สมาปชฺชนตานนฺติ วตฺตมานสมีเป วตฺตมานวจนํ. ตตฺถ ชาตาติ ตสฺมึ ปุพฺพภาเค ชาตา. เอกรสา โหนฺตีติ อปฺปนุปฺปาทเน สมานกิจฺจา โหนฺติ. สมาธึ สมาปนฺนานนฺติ อปฺปิตปฺปนาโน. ตตฺถ ชาตาติ ตสฺสา อปฺปนาย ชาตา. อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ สมปฺปวตฺติยา อญฺญมญฺญํ นาติกฺกมนฺติ.

วินิจฉัยในวิภาคแห่งหมวด ๔ สืบต่อไป : สองบทว่า สมาธึ สมาปชฺชนตานํ เป็นคำปัจจุบันกาล ลงในอรรถว่าใกล้ปัจจุบัน. สองบทว่า ตตฺถ ชาตา แปลว่า เกิดแล้วในบุพภาคนั้น. คำว่า มีรสเป็นอย่างเดียวกัน คือ มีกิจเสมอกันในการยังอัปนาให้เกิดขึ้น. คำว่า เข้าสมาธิแล้ว ได้แก่ มีอัปนาอันแน่นแฟ้นแล้ว. สองบทว่า ตตฺถ ชาตา แปลว่า เกิดในอัปนานั้น. คำว่า ไม่เป็นไปล่วงกันและกัน คือ ไม่ก้าวล่วงกันและกันโดยมีความเป็นไปเสมอกัน.

อธิโมกฺขฏฺเฐน สทฺธินฺทริยํ ภาวยโตติ-อาทีสุ เอกกฺขเณปิ เอเกกสฺส อินฺทฺริยสฺส สกสกกิจฺจกรเณ ตตฺตนิสฺสยวเสน

ในคำว่า เมื่อเจริญสัทธินทรีย์ ด้วยอรรถว่าน้อมใจเชื่อเป็นต้น มีอธิบายดังนี้ : ในการที่อินทรีย์แต่ละอย่าง ๆ กระทำกิจของตน ๆ

คุณอารมณ์ บูรณะพันธุ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สกสกกิจฺจการณานิ[๑] เสสานิปิ อินฺทฺริยานิ วิมุตฺติรเสน เอกรสา โหนฺตีติ วิมุตฺติรเสเนว[๒] เอกรสฏฺเจน ภาวนา. พลโพชฺฌงฺคมคฺคงฺเคสุปิ เอเสว นโย. เอกรสาติ จ ลิงฺควิปลฺลาโส กโต.

แม้ในขณะเดียวกัน อินทรีย์แม้ที่เหลือก็กระทำกิจของตน ๆ ด้วยอำนาจเป็นที่อาศัยของอินทรีย์นั้น ๆ ย่อมมีรสเป็นอันเดียวกันด้วยวิมุตติรส ดังนั้น จึงเป็นภาวนา ด้วยอรรถว่า มีรสเป็นอันเดียวกัน คือวิมุตติรสนั่นเอง. แม้ในพลโพชฌงค์และองค์มรรคทั้งหลาย ก็มีนัยเดียวกันนี้. ส่วนบทว่า เอกรสา ท่านทำเป็นลิงควิปลาสไว้[๑].

อิธ ภิกฺขูติ อิมสฺมึ สาสเน ภิกฺขุ. สำสาเร ภยं อิกฺขตีติ ภิกฺขุ. ปุพฺพณฺหสมยนฺติอาทีสุ อจฺจนฺตสංโยคฏฺเฐ อุปโยควจนं, อตฺถโต ปน ภุมฺมเมว, ทิวสสฺส ปุพฺพกาเลติ อตฺโถ. อาเสวตีติ วสิปฺปตฺตํ สมาธึ ภุสं เสวติ. มชฺฌนฺติกสมยนฺติ[๓] ทิวสสฺส มชฺฌกาเล. สายณฺหสมยนฺติ ทิวสสฺส สายณฺหกาเล.

สองบทว่า อิธ ภิกฺขุ แปลว่า ภิกษุในศาสนานี้. ชื่อว่า ภิกษุ ด้วยอรรถว่า เห็นภัยในสงสาร. ในบทว่า ปุพฺพณฺหสมยं เป็นต้น เป็นทุติยาวิภัตติ ลงในอรรถแห่งอัจจันตสังโยคะ, แต่โดยอรรถ คือ สัตตมีวิภัตติ นั่นเอง, ความเท่ากับว่า ในกาลอันเป็นเบื้องต้นแห่งวัน. บทว่า อาเสวติ แปลว่า เสพอย่างมาก ซึ่งสมาธิอันถึงขั้นมีความ

---

[๑] ฉ. สกสกกิจฺจการกานิ.
[๒] สี. วิมุตฺติรสวเสเนว.
[๓] ฉ. มชฺฌนฺหิกสมยนฺติ.

[๑] เอกรสา เป็นปุงลิงค์. เมื่อเป็นวิเสสนะของภาวนาจึงเป็นลิงควิปลาส.

คุณอารมณ์ บูรณะพันธุ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ชำนาญ. บทว่า มชฺฌนฺติกสมยํ แปลว่าในกาลอันเป็นท่ามกลางแห่งวัน. บทว่า สายณฺหสมยํ แปลว่า ในเวลาเย็นแห่งวัน.

ปุเรภตฺตนฺติ ทิวาภตฺตโต ปุเรกาเล. บทว่า ปุเรภตฺตํ แปลว่า ในกาลก่อนแต่ภัตตาหารในกลางวัน. บทว่า ปจฺฉาภตฺตนฺติ ทิวาภตฺตโต ปจฺฉากาเล. บทว่า ปจฺฉาภตฺตํ แปลว่า ในกาลภายหลังแต่ภัตตาหารในกลางวัน. บทว่า ปุริเมปิ ยาเมติ รตฺติยา ปฐเม โกฏฺฐาเส. กาเสติ กาสปกฺเข. ในส่วนที่หนึ่งแห่งราตรี. บทว่า ปุริเมปิ ยาเม แปลว่า ในกาสปักษ์. บทว่า ชุเณฺหติ สุกฺกปกฺเข. ปุริเมปิ วโยขนฺเธติ ในส่วนที่หนึ่งแห่งวัยที่หนึ่ง, ความว่า ในปฐมวัย. ปุริสสฺส เอเกกสฺมึ วเย จตุมาสาธิกานิ เตตฺตึส วสฺสานิ โหนฺติ. ก็ในวัยทั้ง ๓ สำหรับคนผู้มีอายุร้อยปี ในวัยแต่ละวัยก็มีเวลา ๓๓ ปี ๔ เดือน

๒๘. ตติยภาวนาจตุกฺเก ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐนาติ ตตฺถ เนกฺขมฺมาทีสุ ภาวนาวิเสเสสุ ชาตานํ สมาธิปญฺญาสงฺขาตานํ ยุคนทฺธ-ธมฺมานํ อญฺญมญฺญํ อนติกฺกมนภาเวน. อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเฐนาติ ตตฺเถว กลาวคือ สมาธิ กับปัญญา ชึ่งเกิดใน

๒๘. จะวินิจฉัยในหมวด ๔ แห่งภาวนาที่ ๓ ต่อไป : คำว่า ด้วยอรรถว่าไม่เป็นไปล่วงกันและกันแห่งธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้น ความว่า ด้วยภาวะที่ไม่ก้าวล่วงซึ่งกันและกันแห่งธรรมที่จัดเป็นคู่

คุณอารมณ์ บูรณะพันธุ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ นานากิเลเสหิ ความต่างกันแห่งภาวนา มีเนกขัมมะ
วิมุตฺตตฺตา วิมุตฺติรเสน เอกรสภาเวน. เป็นต้นเหล่านั้น. คำว่า ด้วยอรรถว่า มีรส
เป็นอย่างเดียวกันแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย คือ
ด้วยภาวะที่มีรสเป็นอันเดียวกัน ด้วยรสคือ
วิมุตติ เพราะอินทรีย์ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้น
ในภาวนานั้นนั่นแหละ หลุดพ้นจากเหล่า
กิเลสต่าง ๆ.

ตทุปควีริยวาหนฏฺเฉนาติ เตสํ คำว่า ด้วยอรรถว่า นำไปซึ่งความเพียร
อนติวตฺตนเอกรสภาวานํ อนุจฺฉวิกสฺส อันควรแก่ธรรมนั้น ๆ คือ ด้วยภาวะที่
วีริยสฺส วาหนภาเวน. อาเสวนฏฺเฉนาติ เป็นพาหนะแห่งความเพียร อันสมควรแก่
ยา ตสฺส ตสฺมึ สมเย ปวตฺตา ภาวะที่ไม่ล่วงเกินกันและกัน (ไม่เป็นไป
อาเสวนา, ตสฺสา อาเสวนาย ล่วงกัน) และมีรสเป็นอันเดียวกันเหล่านั้น.
อาเสวนภาเวน. คำว่า ด้วยอรรถว่าเสพอย่างมาก ความว่า
การเสพอย่างมาก ซึ่งเป็นไปในสมัยนั้นแห่ง
ธรรมนั้นใด, ด้วยภาวะที่เสพอย่างมากแห่ง
การเสพอย่างมากนั้น.

รูปสญฺญนฺติ กุสลวิปากกิริยาวเสน คำว่า รูปสัญญา ได้แก่ รูปสัญญา
ปญฺจทสวิธํ รูปาวจรชฺฌานสงฺขาตํ กล่าวคือรูปาวจรฌาน ๑๕ อย่าง ด้วย
รูปสญฺญํ. รูปาวจรชฺฌานนฺปิ หิ รูปนฺติ อำนาจแห่งกุศล, วิบาก, และกิริยา.

คุณอารมณ์ บูรณะพันธุ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วุจฺจติ "รูปี รูปานิ ปสฺสตี"ติอาทีสุ,[๑] ตสฺส รูปาวจรชฺฌานสฺส อารมฺมณมฺปิ "พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี"ติอาทีสุ.[๒] รูปาวจรชฺฌานํ หิ สญฺญาสีเสน รูเป สญฺญาติ กตฺวา รูปสญฺญาติ วุจฺจติ. ปฏิฆสญฺญนฺติ กุสลวิปากา ปญฺจ, อกุสลวิปากา ปญฺจาติ เอวํ ทสวิธํ ปฏิฆสญฺญํ.

จริงอยู่ แม้รูปาวจรฌานท่านก็เรียกว่า รูปฌาน เช่นในพระบาลีว่า "รูปี รูปานิ ปสฺสติ" เป็นอาทิ (ซึ่งแปลว่า) "ผู้ได้รูปฌานย่อมเห็นรูปทั้งหลาย"ดังนี้, แม้อารมณ์ของฌานนั้นก็เรียกว่า รูป เช่นในพระบาลีว่า "พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ สุวณฺณทุพฺพณฺณานิ" เป็นอาทิ (ซึ่งแปลว่า) "ย่อมเห็นรูปทั้งหลายในภายนอก มีผิวพรรณดีและมีผิวพรรณทราม". จริงอยู่ รูปาวจรฌาน เรียกว่า รูปสัญญา เพราะอธิบายว่า เป็นสัญญาในรูป ด้วยศัพท์อันเป็นประธาน คือสัญญา. คำว่าปฏิฆสัญญา ได้แก่ ปฏิฆสัญญา ๑๐ อย่าง อย่างนี้คือ กุศลวิบาก ๕, อกุศลวิบาก ๕.

ทฺวิปญฺจวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา หิ สญฺญา จกฺขาทีนํ วตฺถูนํ รูปาทีนํ อารมฺมณานญฺจ ปฏิฆาเตน อุปฺปนฺนตฺตา ปฏิฆสญฺญาติ

จริงอยู่ สัญญาที่สัมปยุตด้วยทวิปัญจวิญญาณ ท่านเรียกว่า ปฏิฆสัญญา เพราะเกิดขึ้นด้วยการที่วัตถุมีจักขุเป็นต้น กับอารมณ์มีรูป

---

๑ ที. มหา. ๑๐/๑๓๑, องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๓๑๕, อภิ. สํ. ๓๔/๗๔.

๒ ที. มหา. ๑๐/๑๒๙, องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๓๑๕, อภิ. สํ. ๓๔/๗๓.

คุณเทพ　ตรีวิศวเวทย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วุจฺจติ. รูปสญฺญา สทฺทสญฺญา คนฺธสญฺญา เป็นต้น กระทบกัน. แม้คำว่า รูปสัญญา รสสญฺญา โผฏฺฐพฺพสญฺญาติปิ เอติสฺสา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพ-เอว นามํ. นานตฺตสญฺญนฺติ อฏฺฐ สัญญา ก็เป็นชื่อแห่งปฏิฆสัญญานี้เหมือนกัน.

กามาวจรกุสลสญฺญา, ทฺวาทส อกุสล- คำว่า นานัตตสัญญา ไดแกนานัตตสัญญา ๔๔
สญฺญา, เอกาทส กามาวจรกุสลวิปาก- อย่าง อย่างนี้ คือ สัญญาฝ่ายกามาวจรกุศล
สญฺญา, เทฺว อกุสลวิปากสญฺญา, ๘, สัญญาฝ่ายอกุศล ๑๒, สัญญาฝ่ายกามา-
เอกาทส กามาวจรกิริยาสญฺญาติ เอวํ วจรกุศลวิบาก ๑๑,สัญญาฝ่ายอกุศลวิบาก ๒,
จตุจตฺตาฬีสวิธํ นานตฺตสญฺญํ. สัญญาฝ่ายกามาวจรกิริยา ๑๑.

สา หิ นานตฺเต นานาสภาเว ก็นานัตตสัญญานั้น ชื่อว่า นานัตตสัญญา
รูปสทฺทาทิเภเท โคจเร ปวตฺตา สญฺญาติ ด้วยอรรถว่า เป็นสัญญาอันเป็นไปแล้วใน
นานตฺตสญฺญา, จตุจตฺตาฬีสเภทโต ความต่างกัน คือในอารมณ์ซึ่งต่างกันด้วยรูป
นานตฺตา นานาสภาวา อญฺญมญฺญํ และเสียงเป็นต้น ซึ่งมีสภาวะต่าง ๆ กัน,
อสทิสา สญฺญาติ วา นานตฺตสญฺญาติ อีกอย่างหนึ่ง ท่านเรียกว่า นานัตตสัญญา
วุจฺจติ. สญฺญาพหุกตฺเตปิ ชาติคฺคหเณน ด้วยอรรถว่า มีสัญญาที่ไม่เหมือนกันและ
เอกวจนํ กตํ. กัน เพราะต่างกัน คือ มีสภาวะต่าง ๆ กัน
โดยประเภท ๔๔ อย่าง. แม้เมื่อสัญญา
มีจำนวนมาก ท่านกระทำให้เป็นเอกพจน์
ด้วยศัพท์ว่าชาติ.

คุณเทพ ตรีวิศวเวทย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิจฺจสญฺญนฺติ นิจฺจนฺติ สญฺญํ ตณฺหํ. สมุทยนฺติ ราคสฺส สมุทยํ. อถ วา ภงฺคานุปสฺสนาย ภงฺคสฺเสว ทสฺสนโต สงฺขารานํ อุทยํ. อาทานนฺติ นิพฺพตฺตน-วเสน กิเลสานํ, อโทสทสฺสาวิตาย สงฺขตารมฺมณสฺส วา อาทานํ. ฆนสญฺญนฺติ สนฺตติวเสน ฆนนฺติ สญฺญํ.

บทว่า นิจฺจสญฺญา ความว่า ความสำคัญว่า เที่ยง ชื่อว่า นิจสัญญา. สุขสัญญา อัตสัญญาก็เป็นอย่างนี้. คำว่า นันทิ(ความเพลิดเพลิน) ได้แก่ ตัณหาอันประกอบด้วยปีติ. คำว่า ราคะ (ความกำหนัด) ได้แก่ ตัณหาอันปราศจากปีติ. คำว่า สมุทัย ได้แก่ ความตั้งขึ้นแห่งราคะ. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ความตั้งขึ้นแห่งสังขารทั้งหลาย เพราะเห็นแต่ความดับอย่างเดียว ด้วยภังคานุปัสสนา. คำว่า อาทานะ (ความถือมั่น) ได้แก่ ความถือมั่นซึ่งกิเลสทั้งหลายด้วยอำนาจแห่งความบังเกิด, หรือซึ่งอารมณ์แห่งสังขตธรรม เพราะเป็นผู้มีปกติไม่เห็นโทษ. คำว่า ฆนสัญญา ได้แก่ ความสำคัญว่า เป็นก้อน ด้วยอำนาจแห่งสันตติ.

อายูหนนฺติ สงฺขารานํ อตฺถาย ปโยคกรณํ. ธุวสญฺญนฺติ ถิรนฺติ สญฺญํ. นิมิตฺตนฺติ นิจฺจนิมิตฺตํ. ปณิธินฺติ สุขปตฺถนา. อภินิเวสนฺติ อตฺถิ อตฺตาติ อภินิเวสํ.

คำว่า อายูหนะ (ความประมวลมา) ได้แก่ การกระทำความเพียรเพื่อประโยชน์แก่สังขารทั้งหลาย. คำว่า ธุวสัญญา ได้แก่ ความสำคัญว่ามั่นคง. คำว่า นิมิต ได้แก่

สาราทานาภินิเวสนฺติ นิจฺจสารฑฺฒสาร- นิจนิมิต. คำว่า ปณิธิ ได้แก่ ความ
คหณาภินิเวสำ. ปรารถนาความสุข. คำว่า อภินิเวส ได้แก่
ความยึดมั่นว่า อัตตา มีอยู่. คำว่า
สาราทานาภินิเวส ได้แก่ ความยึดมั่น
ด้วยการยึดถือนิจสาระและอัตสาระ.

สมฺโมหาภินิเวสนฺติ "อโหสึ นุ โข อหำ คำว่า สัมโมหาภินิเวส ได้แก่ ความยึดถือ
อตีตมทฺธานนฺ"ติอาทิวเสน "อิสฺสรโต ด้วยความงมงาย ด้วยอำนาจแห่งการยึดถือ
โลโก สมฺโภตี"ติอาทิวเสน จ ว่า "เราได้มีแล้วหนอในอดีตกาล" ดังนี้
สมฺโมหาภินิเวสำ. อาลยาภินิเวสนฺติ เป็นต้น และด้วยอำนาจแห่งการยึดถือว่า
อาทีนวาทสฺสเนน อลฺลียิตพฺพมิทนฺติ "โลกเกิดขึ้นเพราะพระอิศวร" ดังนี้.
อภินิเวสำ. อปฺปฏิสงฺขนฺติ อนุปายคหณำ. คำว่า อาลยาภินิเวส ได้แก่ ความยึดมั่นว่า
สญฺโญคาภินิเวสนฺติ กามโยคาทิกำ นี้พึงห่วงใย เพราะยังไม่เห็นโทษ. บทว่า
กิเลสปฺปวตฺตึ. อปฺปฏิสงฺขำ ได้แก่ การไม่ถือเอาด้วยอุบาย.
คำว่า สัญโญคาภินิเวส ได้แก่ ความเป็นไป
แห่งกิเลส มีกามโยคะเป็นต้น.

ทิฏฺเจกฏฺเจติ ทิฏฺฐีหิ สห เอกสฺมึ บทว่า ทิฏฺเจกฏฺเ (ซึ่งแปลว่า ตั้งอยู่
จิตาติ ทิฏฺเจกฏฺจา. เต ทิฏฺเจกฏฺเ. เป็นอันเดียวกันกับทิฐิ) มีอรรถาธิบายว่า
กิเลเสนฺติ อุปตาเปนฺติ, วิพาเธนฺติ วาติ กิเลส ชื่อว่า ทิฏเฐกัฏฐา ด้วยอรรถว่า

---

[๑] สำ. นิ. ๑๖/๓๑.

คุณเทพ ตรีวิศวเวทย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กิเลสา. เต กิเลเส. ทุวิธํ หิ เอกฏฺฐํ ปหาเนกฏฺฐํ จ สหเชกฏฺฐํ จ. ปหาเนกฏฺฐํ สกฺกายทิฏฺฐิปฺปมุขาหิ เตสฏฺฐิยา ทิฏฺฐีหิ สห ยาว โสตาปตฺติมคฺเคน ปหานา, ตาว เอกสฺมึ ปุคฺคเล จิตาติ อตฺโถ. อิทมิธาธิปฺเปตํ.

ตั้งอยู่ในที่เดียวกันกับทิฏฐิ. ซึ่งกิเลสอันตั้งอยู่ในที่เดียวกันกับทิฏฐิเหล่านั้น. ชื่อว่า กิเลสปหาเนกฏฐะ ด้วยอรรถว่า ยังสัตว์ให้เศร้าหมอง คือ ให้เข้าไปเดือดร้อน, หรือเบียดเบียนให้พินาศ. ซึ่งกิเลสเหล่านั้น. ก็เอกัฏฐะ (กิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกัน) มีอยู่ ๒ อย่าง คือปหาเนกัฏฐะ (ตั้งอยู่ร่วมกันกับปหานะคือการละ) และสหเชกัฏฐะ(ตั้งอยู่ร่วมกันโดยเกิดร่วมกัน). ปหาเนกัฏฐะ (กิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกันกับปหานะ) มีอธิบายว่า ได้แก่ กิเลสซึ่งตั้งอยู่ในบุคคลผู้เดียว ตราบจนละได้ด้วยโสดาปัตติมรรค พร้อมกับทิฏฐิ ๖๓ มีสักกายทิฏฐิเป็นประธาน. ในที่นี้ประสงค์เอาปหาเนกัฏฐะนี้.

ทสสุ หิ กิเลเสสุ อิธ ทิฏฺฐิกิเลโสเยว อาคโต. เสเสสุ ปน อปายคมนีโย โลโภ โทโส โมโห มาโน วิจิกิจฺฉา ถีนํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปนฺติ นว กิเลสา ทิฏฺฐิยา สห ปหาเนกฏฺฐา หุตฺวา โสตาปตฺติมคฺเคน ปหียนฺติ, ราคโทสโมหปมุเขสุ วา ทิยฑฺเฒสุ

ก็ในบรรดากิเลส ๑๐ อย่าง กิเลสคือทิฏฐิอย่างเดียว มาแล้วในที่นี้. ส่วนในบรรดากิเลสที่เหลือ กิเลส ๙ อย่าง ซึ่งยังสัตว์ให้ถึงอบาย คือ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อโนตตัปปะ เป็นกิเลสซึ่งตั้งอยู่เป็นอันเดียวกันโดยพึงละพร้อมกับทิฏฐิ ย่อมละได้ด้วย

นายแพทย์ประสงค์ - แพทย์หญิงสุคสาคร　ตู้จินดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กิเลสสหสฺเสสุ โสตาปตฺติมคฺเคน โสดาปัตติมรรค, อีกอย่างหนึ่ง บรรดา
ทิฏฺฐิยา ปหียมานาย ทิฏฺฐิยา กิเลสจำนวน ๑๕๐๐ ซึ่งมีราคะ โทสะ และ
สห อปายคมนียา สพฺพกิเลสา โมหะ เป็นประธาน เมื่อละทิฐิด้วยโสดา-
ปหาเนกฏฺฐวเสน ปหียนฺติ, สหเชกฏฺเฐ ปัตติมรรค ก็ย่อมละสรรพกิเลสซึ่งยังสัตว์ให้
ทิฏฺฐิยา สห เอกสฺมึ จิตฺเต จิตาติ ไปสู่อบายพร้อมกับทิฐิได้ ด้วยอำนาจเป็น
อตฺโถ. กิเลสที่ตั้งอยู่เป็นอันเดียวกัน โดยปหานะ
(การละ), ในกิเลสที่ตั้งอยู่เป็นอันเดียวกัน
โดยเกิดร่วมกัน (คือ) กิเลสตั้งอยู่ในจิต
ดวงเดียวกันพร้อมกับทิฐิ.

โสตาปตฺติมคฺเคน หิ ทฺวีสุ ทิฏฺฐิ- ก็เมื่อละอสังขาริกจิตที่เป็นทิฐิสัมปยุต ๒ ดวง
สมฺปยุตฺตอสงฺขาริกจิตฺเตสุ ปหียมาเนสุ ด้วยโสดาปัตติมรรคได้ ก็ย่อมละกิเลส
เตหิ สหชาโต โลโภ โมโห อุทฺธจฺจํ เหล่านี้ คือ โลภะ โมหะ อุทธัจจะ อหิริกะ
อหิริกํ อโนตฺตปฺปนฺติ อิเม กิเลสา อโนตตัปปะ ซึ่งเกิดร่วมกันกับอสังขาริกจิต
สหเชกฏฺฐวเสน ปหียนฺติ, ทฺวีสุ ทิฏฺฐิ- อันสัมปยุตด้วยทิฐิ ๒ ดวงนั้น ด้วยอำนาจ
สมฺปยุตฺตสสงฺขาริกจิตฺเตสุ ปหียมาเนสุ เป็นกิเลสที่ตั้งอยู่ เป็นอันเดียวกันโดยเกิด
เตหิ สหชาโต โลโภ โมโห ถีนํ ร่วมกันได้ด้วย, เมื่อละสสังขาริกจิตอัน
อุทฺธจฺจํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปนฺติ อิเม สัมปยุตด้วยทิฐิ ๒ ดวงได้ ก็ย่อมละกิเลส
กิเลสา สหเชกฏฺฐวเสน ปหียนฺติ. เหล่านี้ คือ โลภะ โมหะ ถีนะ อุทธัจจะ
โอฬาริเก กิเลเสติ โอฬาริกฏฺเฐ อหิริกะ อโนตตัปปะ ซึ่งเกิดร่วมกันกับ
กามราคพฺยาปาเท. อณุสหคเต กิเลเสติ สสังขาริกจิต อันสัมปยุตด้วยทิฐิ ๒ ดวงนั้นได้

นายแพทย์ประสงค์ - แพทย์หญิงสุดสาคร ตู้จินดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สุขุมภูเต กามราคพฺยาปาเท. สพฺพ-
กิเลเสติ มคฺคตฺตเยน ปหีนาวเสเส.

ด้วยอำนาจเป็นกิเลสที่ตั้งอยู่ เป็นอันเดียว-
กันโดยเกิดร่วมกันได้. คำว่า กิเลสอย่าง
หยาบ ได้แก่ กามราคะและพยาบาทอย่าง
หยาบ. คำว่า กิเลสอย่างละเอียด ได้แก
กามราคะและพยาบาทอย่างละเอียด. คำว่า
กิเลสทั้งปวง ได้แก่ กิเลสที่เหลืออันมรรค
ทั้ง ๓ ละแล้ว.

วีริยํ วาเหตีติ โยคาวจโร วีริยํ
ปวตฺเตติ. เหฏฺฐา เอสนาปฏิลาภ-
เอกรสอาเสวนวจนานิ ภาวนานํ
วิเสสทสฺสนตฺถํ วุตฺตานิ "เอวมฺภูตา จ
ภาวนา"ติ. อิธ "ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ
อนติวตฺตนฏฺเจน อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเจน
ตทุปควีริยวาหนฏฺเจน อาเสวนฏฺเจนา"ติ
วจนานิ ภาวนาเหตุทสฺสนตฺถํ วุตฺตานิ
"อิมินา จ อิมินา จ เหตุนา ภาวนา"ติ.
เหฏฺฐา อาเสวนาภาวนาติ นานากฺขณ-
เวเสน วุตฺตา, อิธ อาเสวนฏฺเจน
ภาวนาติ เอกกฺขณเวเสนาติ วิเสโส.

คำว่า ย่อมนำไปซึ่งความเพียร ความว่า
พระโยคาวจรย่อมยังความเพียรให้เป็นไป.
คำว่า เอสนาปฏิลาภเอกรสอาเสวนะ
ท่านกล่าวไว้ในตอนต้น เพื่อแสดงความต่าง
กันแห่งภาวนาทั้งหลายว่า "ก็ภาวนาเป็น
อย่างนี้". ในที่นี้คำว่า "ด้วยอรรถว่าไม่
เป็นไปล่วงกันและกัน แห่งธรรมทั้งหลาย ที่
เกิดในภาวนานั้น ด้วยอรรถว่ามีรสเป็น
อย่างเดียวกัน แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ด้วย
อรรถว่านำไปซึ่งความเพียรอันควรแก่ธรรม
นั้น ๆ ด้วยอรรถว่าเสพอย่างมาก" ท่าน
กล่าวไว้ เพื่อแสดงเหตุแห่งภาวนาว่า

นายแพทย์ประสงค์ - แพทย์หญิงสุดสาคร ตู้จินดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

"ภาวนาด้วยเหตุนี้และเหตุนี้". ความต่างกันมีอยู่ว่า ในตอนต้นท่านกล่าวว่า อาเสวนาภาวนา เพราะอำนาจแห่งขณะต่าง ๆ กัน, ในที่นี้ท่านกล่าวว่า อาเสวนปฺเจฺจ ภาวนา เพราะอำนาจแห่งขณะเดียวกัน.

รูปํ ปสฺสนฺโต ภาเวตีติอาทีสุ รูปาทีนิ ปสฺสิตพฺพากาเรน ปสฺสนฺโต ภาเวตพฺพํ ภาวนํ ภาเวตีติ อตฺโถ. เอกรสา โหนฺตีติ วิมุตฺติรเสน, กิจฺจรเสน วา เอกรสา โหนฺติ. วิมุตฺติรโสติ สมฺปตฺติรโส. กิจฺจสมฺปตฺติอตฺเถน รโส นาม ปวุจฺจตีติ วุตฺตนฺติ.

ในคำว่า เมื่อเห็นรูป ชื่อว่า เจริญภาวนา เป็นต้น ความว่าเมื่อเห็นอารมณ์มีรูปเป็นต้น โดยอาการที่ควรเห็น (เห็นตามความเป็นจริง) ชื่อว่า เจริญภาวนาที่ควรเจริญ. คำว่า มีรสเป็นอย่างเดียวกัน ความว่า มีรสเป็นอันเดียวกัน ด้วยรสคือวิมุตติ, หรือด้วยรสคือกิจ. คำว่า วิมุตติรส ได้แก่ สมบัติรส. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ที่เรียกชื่อว่า รส ด้วยอรรถว่า กิจและสมบัติ.

ภาเวตพฺพนิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา. พรรณาภาเวตัพพนิเทศ จบ.

นายแพทย์ประสงค์ - แพทย์หญิงสุดสาคร ตู้จินดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สจฺฉิกาตพฺพนิทฺเทสวณฺณนา

๒๙. สจฺฉิกาตพฺพนิทฺเทเส ทส เอกุตฺตรวิสฺสชฺชนานิ ปฏิลาภสจฺฉิกิริยาวเสน วุตฺตานิ. ตตฺถ อกุปฺปา เจโตวิมุตฺตีติ อรหตฺตผลวิมุตฺติ. สา หิ น กุปฺปติ น จลติ น ปริหายตีติ อกุปฺปา, สพฺพกิเลเสหิ จิตฺตสฺส วิมุตฺตตฺตา เจโตวิมุตฺตีติ วุจฺจติ.

วิชฺชาติ ติสฺโส วิชฺชา. วิมุตฺตีติ ทสุตฺตรปริยาเยน อรหตฺตผลํ วุตฺตํ, วิมุตฺติ สงฺคีติปริยาเยน ปน "วิมุตฺตีติ เทฺว วิมุตฺติโย จิตฺตสฺส จ อธิมุตฺติ นิพฺพานญฺจา"ติ[๑] วุตฺตํ. เอตฺถ จ อฏฺ

พรรณนาสัจฉิกาตัพพนิเทศ

๒๙. จะวินิจฉัยในสัจฉิกาตัพพนิเทศต่อไป : คำวิสัชนาธรรมจากข้อ ๑ ขึ้นไปรวม ๑๐ ข้อ ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระกล่าวด้วยอำนาจแห่งปฏิลาภสัจฉิกิริยา (คือการกระทำให้แจ้งด้วยการได้เฉพาะ). ในบรรดาคำวิสัชนาเหล่านั้น คำว่า เจโตวิมุตติ อันไม่กำเริบ ได้แก่ อรหัตผลวิมุตติ. จริงอยู่ อรหัตผลวิมุตตินั้น ย่อมไม่กำเริบ ไม่หวั่นไหว ไม่เสื่อม เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าไม่กำเริบ, ท่านเรียกว่า เจโตวิมุตติ เพราะจิตหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง.

คำว่า วิชชา ได้แก่ วิชชา ๓. คำว่าวิมุตติ ท่านกล่าวถึงอรหัตผลโดยทสุตตรปริยาย, แต่โดยสังคีติปริยาย ท่านกล่าวว่า "คำว่าวิมุตติ(ความหลุดพ้น) ได้แก่วิมุตติ ๒ คือ ความน้อมไปแห่งจิต ๑ นิพพาน ๑".

---

[๑] สุมงฺคลวิลาสินี ๓/๒๒๔.

นายแพทย์ประสงค์ - แพทย์หญิงสุดสาคร ตู้จินดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมาปตฺติโย นีวรณาทีหิ สุฏฺฐุ วิมุตฺตตฺตา วิมุตฺตีติ นาม, นิพฺพานํ สพฺพสงฺขตโต วิมุตฺตตฺตา วิมุตฺติ นาม.

ก็ในบรรดาธรรมเหล่านี้ สมาบัติ ๘ ชื่อว่า วิมุตติ เพราะหลุดพ้นด้วยดีจากนิวรณธรรม เป็นต้น, ส่วนนิพพาน ชื่อว่า วิมุตติ เพราะหลุดพ้นจากสังขตธรรมทั้งปวง.

ติสฺโส วิชฺชาติ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณํ วิชฺชา สตฺตานํ จุตูปปาเต ญาณํ วิชฺชา อาสวานํ ขเย ญาณํ วิชฺชา. ตมวิชฺฌนฏฺเจน วิชฺชา, วิทิตกรณฏฺเจนาปิ วิชฺชา. ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณํ หิ อุปฺปชฺชมานํ ปุพฺเพนิวาสํ ฉาเทตฺวา ฉิตํ ตมํ วิชฺฌติ, ปุพฺเพนิวาสํ จ วิทิตํ กโรตีติ วิชฺชา. จุตูปปาเต ญาณํ จุติปฏิสนฺธิจฺฉาทกํ ตมํ วิชฺฌติ, จุตูปปาตญฺจ วิทิตํ กโรตีติ วิชฺชา.

คำว่า วิชชา ๓ ได้แก่ วิชชา คือ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (ญาณระลึกชาติในหนหลังได้) วิชชา คือ จุตูปปาตญาณ (ญาณรู้จุติและอุบัติ) ของสัตว์ทั้งหลาย วิชชาคือ อาสวักขยญาณ (ญาณในความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย). ชื่อว่า วิชชา ด้วยอรรถว่า เจาะความมืด, ชื่อว่า วิชชา ด้วยอรรถว่า กระทำให้ปรากฏแล้วก็มี. จริงอยู่ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ เมื่อเกิดขึ้นย่อมเจาะความมืด อันปกปิดขันธ์ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนตั้งอยู่แล้ว, และชื่อว่าวิชชา ด้วยอรรถว่า กระทำขันธ์ที่ตนเคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนให้ปรากฏ. จุตูปปาตญาณ ย่อมเจาะความมืดอันปิดเสีย ซึ่งจุติและปฏิสนธิ, และชื่อว่าวิชชา ด้วยอรรถว่า กระทำจุติและอุบัติให้ปรากฏ.

นายแพทย์ประสงค์ - แพทย์หญิงสุดสาคร ตู้จินดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อาสวานำ ขเย ญาณำ จตุสจฺจจฺฉาทกำ ตมำ วิชฺฌติ, จตุสจฺจธมฺเม จ วิทิตำ กโรตีติ วิชฺชา. จตฺตาริ สามญฺญผลานีติ โสตาปตฺติผลำ สกทาคามิผลำ อนาคามิผลำ อรหตฺตผลำ. ปาปธมฺเม สเมติ วินาเสตีติ สมโณ, สมณสฺส ภาโว สามญฺญำ. จตุนฺนำ อริยมคฺคานเมตำ นามำ. สามญฺญสฺส ผลานิ สามญฺญผลานิ.

อาสวักขยญาณ ย่อมเจาะความมืดอันปิดเสียซึ่งสัจจะทั้ง ๔, และชื่อว่า วิชชา ด้วยอรรถว่า กระทำสัจธรรมทั้ง ๔ ให้ปรากฏ. คำว่า สามัญผล ๔ ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตผล. ชื่อว่า สมณะ ด้วยอรรถว่า ยังบาปธรรมทั้งหลายให้สงบ คือ ให้พินาศ, ภาวะแห่งสมณะชื่อว่า สามัญญะ. นี้เป็นชื่อแห่งอริยมรรคทั้ง ๔. ผลแห่งสามัญญะชื่อว่า สามัญผล.

ปญฺจ ธมฺมกฺขนฺธาติ สีลกฺขนฺโธ สมาธิกฺขนฺโธ ปญฺญากฺขนฺโธ วิมุตฺติกฺขนฺโธ วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺโธ. ธมฺมกฺขนฺธาติ ธมฺมวิภาคา ธมฺมโกฏฺฐาสา. สีลกฺขนฺธาทีสุปิ เอเสว นโย. โลกิยโลกุตฺตรา สีลสมาธิปญฺญา เอว สีลสมาธิปญฺญากฺขนฺธา. สมุจฺเฉท-ปฏิปฺปสฺสทฺธินิสฺสรณวิมุตฺติโย เอว วิมุตฺติกฺขนฺโธ. ติวิธา วิมุตฺติปจฺจเวกฺขณา นิสรณวิมุตฺตินั่นแหละ ชื่อว่าวิมุตติขันธ์. การ

คำว่า ธรรมขันธ์ ๕ ได้แก่ ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ วิมุตติญาณทัสนขันธ์. ธรรมวิภาค คือ ส่วนแห่งธรรม ชื่อว่า ธรรมขันธ์. แม้ในศีลขันธ์เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. ศีล สมาธิ ปัญญาอันเป็นโลกิยะและโลกุตระนั่นแหละ ชื่อว่าศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ และปัญญาขันธ์. สมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ และนิสรณวิมุตตินั่นแหละ ชื่อว่าวิมุตติขันธ์. การ

นายแพทย์ประสงค์ - แพทย์หญิงสุดสาคร ตู้จินดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอว วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺโธ. โลกิโย เอว.

ชานนฏฺเจน ญาณเมว ทสฺสนฏฺเจน ทสฺสนนฺติ ญาณทสฺสนํ, วิมุตฺตีนํ ญาณทสฺสนํ วิมุตฺติญาณทสฺสนนฺติ วุจฺจติ. วิกฺขมฺภนตทงฺควิมุตฺติโย ปน สมาธิปญฺญากฺขนฺเธเหว สงฺคหิตา. อิเม ปญฺจ ธมฺมกฺขนฺธา เสกฺขานํ เสกฺขา, อเสกฺขานํ อเสกฺขาติ วุตฺตา. เอเตสุ หิ โลกิยา จ นิสฺสรณวิมุตฺติ จ เนวเสกฺขานาเสกฺขา. เสกฺขา โหนฺตาปิ เสกฺขานํ อิเม อิติ เสกฺขา, อเสกฺขานํ อิเม อิติ อเสกฺขาติ วุจฺจนฺติ.

โส พิจารณาวิมุตติ ๓ ประการนั่นแหละ ชื่อว่า วิมุตติญาณทัสนขันธ์. วิมุตติญาณทัสนขันธ์นั้น เป็นโลกิยะอย่างเดียว.

ชื่อว่า ญาณ ด้วยอรรถว่ารู้ ชื่อว่า ทัสนะ ด้วยอรรถว่าเห็นนั่นเอง เพราะฉะนั้น รวมกันชื่อว่า ญาณทัสนะ, ความรู้ความเห็นวิมุตติทั้งหลาย เรียกว่า วิมุตติญาณทัสนะ. ส่วนวิกขัมภนวิมุตติและตทังควิมุตติ ท่านสงเคราะห์เข้าด้วยสมาธิขันธ์และปัญญาขันธ์นั่นเอง. ธรรมขันธ์ทั้ง ๕ นี้ สำหรับของพระเสกขะทั้งหลาย เรียกว่า เสกขะ, สำหรับของพระอเสกขะทั้งหลาย เรียกว่า อเสกขะ. ก็ในบรรดาธรรมขันธ์ทั้ง ๕ นี้ ธรรมขันธ์ที่เป็นโลกิยะ และนิสรณวิมุตติ ชื่อว่า เนวเสกขานาเสกขะ. ธรรมขันธ์ทั้งหลาย แม้เป็นเสกขธรรม ท่านก็เรียกว่า เสกขะ ด้วยอรรถว่า ธรรมขันธ์เหล่านี้เป็นของพระเสกขบุคคลทั้งหลาย, เรียกว่า อเสกขะ ด้วยอรรถว่า ธรรมขันธ์เหล่านี้เป็นของพระอเสกขบุคคลทั้งหลาย.

นายแพทย์ประสงค์ - แพทย์หญิงสุดสาคร ตู้จินดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

"เสกฺเขน วิมุตฺติกฺขนฺเธน สมนฺนาคโต โหตี"ติ เอตฺถ ปน นิสฺสรณวิมุตฺติยา อารมฺมณกรณวเสน สมนฺนาคโตติ เวทิตพฺโพ. ฉ อภิญฺญาติ ฉอธิกานิ ญาณานิ. กตมานิ ฉ ? อิทฺธิวิธญาณํ ทิพฺพโสตธาตุญาณํ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ-ญาณํ เจโตปริยญาณํ ทิพฺพจกฺขุญาณํ อาสวานํ ขเย ญาณนฺติ อิมา ฉ.

ส่วนในคำว่า "เป็นผู้ประกอบด้วยวิมุตติขันธ์อันเป็นเสกขะ"นี้ พึงทราบว่าเป็นผู้ประกอบด้วยอำนาจแห่งการกระทำนิสสรณวิมุตติ ให้เป็นอารมณ์. คำว่า อภิญญา ๖ ได้แก่ ญาณมี ๖ อย่างเป็นอย่างยิ่ง. ญาณ ๖ อย่างเป็นอย่างยิ่ง อะไรบ้าง ? ได้แก่ ญาณ ๖ เหล่านี้ คืออิทธิวิธญาณ ๑ ทิพพโสต-ธาตุญาณ ๑ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ๑ เจโตปริยญาณ ๑ ทิพพจักขุญาณ ๑ อาสวักขย-ญาณ ๑.

สตฺต ขีณาสวพลานีติ ขีณา อาสวา อสฺสาติ ขีณาสโว, ขีณาสวสฺส พลานิ ขีณาสวพลานิ. กตมานิ สตฺต ? วุตฺตานิ ภควตา :

คำว่า กำลังของพระขีณาสพ ๗ มีอรรถาธิบายว่า ชื่อว่า ขีณาสพ ด้วยอรรถว่า มีอาสวะสิ้นแล้ว, กำลังของพระขีณาสพชื่อว่า ขีณาสวพลานิ (แปลว่า กำลังของพระขีณาสพ). กำลังของพระขีณาสพ ๗ อะไรบ้าง? ได้แก่ กำลังแห่งพระขีณาสพ ๗ ประการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า :

"อิธ ภิกฺขเว ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน อนิจฺจโต สพฺเพ สงฺขารา ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐา โหนฺติ. ยมฺปิ ภิกฺขเว ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน อนิจฺจโต สพฺเพ สงฺขารา ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐา โหนฺติ, อิทมฺปิ ภิกฺขเว ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน พลํ โหติ, ยํ พลํ อาคมฺม ขีณาสโว ภิกฺขุ อาสวานํ ขยํ ปฏิชานาติ 'ขีณา เม อาสวา'ติ.

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เป็นขีณาสพในพระศาสนานี้ ย่อมเป็นผู้เห็นดีแล้วซึ่งสังขารทั้งปวง ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง โดยความเป็นของไม่เที่ยง. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ภิกษุผู้เป็นขีณาสพ เป็นผู้เห็นดีแล้วซึ่งสังขารทั้งปวงด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง โดยความเป็นของไม่เที่ยง, แม้นี้เป็นกำลังของภิกษุผู้เป็นขีณาสพ, ซึ่งภิกษุผู้เป็นขีณาสพได้อาศัยแล้ว ยืนยันความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายว่า 'อาสวะทั้งหลายของเราสิ้นแล้ว'.

ปุน จปรํ ภิกฺขเว ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน องฺคารกาสูปมา กามา ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐา โหนฺติ. ยมฺปิ ภิกฺขเว ฯเปฯ อิทมฺปิ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน พลํ โหติ ฯเปฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีต่อไปอีก ภิกษุผู้เป็นขีณาสพย่อมเห็นดีแล้วด้วยปัญญาชอบ ตามความเป็นจริงว่ากามทั้งหลายอุปมาด้วยหลุมถ่านเพลิง. ดูกรภิกษุทั้งหลายข้อที่ภิกษุผู้เป็นขีณาสพเห็นดีแล้วด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงว่า กามทั้งหลาย อุปมาด้วยหลุม

ศาสตราจารย์พันธุม - คุณวิรดา ดิษยมณฑล
อุทิศให้ พระและนางทิพย์ปรีชา-พระยาและคุณหญิงอนุวัตน์วนรักษ์

ถ่านเพลิง, แม้นี้เป็นกำลังของภิกษุผู้เป็นขีณาสพ, ซึ่งภิกษุผู้เป็นขีณาสพได้อาศัยแล้วยืนยันความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายว่า 'อาสวะทั้งหลายของเราสิ้นแล้ว'.

ปุน จปรํ ภิกฺขเว ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน วิเวกนินฺนํ จิตฺตํ โหติ วิเวกโปณํ วิเวกปพฺภารํ วิเวกฏฺฐํ เนกฺขมฺมาภิรตํ พฺยนฺตีภูตํ สพฺพโส อาสวฏฺฐานิเยหิ ธมฺเมหิ. ยมฺปิ ภิกฺขเว ฯเปฯ อิทมฺปิ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน พลํ โหติ ฯเปฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลายข้ออื่นยังมีต่อไปอีก จิตของภิกษุผู้เป็นขีณาสพน้อมไปสู่วิเวก โอนไปสู่วิเวก เงื้อมไปสู่วิเวก ตั้งอยู่ในวิเวก ยินดียิ่งในเนกขัมมะ สิ้นสุดจากธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะโดยประการทั้งปวง. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่จิตของภิกษุผู้เป็นขีณาสพน้อมไปสู่วิเวก ฯลฯ สิ้นสุดจากธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้ง แห่งอาสวะทั้งหลายโดยประการทั้งปวง, แม้นี้เป็นกำลังของภิกษุผู้เป็นขีณาสพ, ซึ่งภิกษุผู้เป็นขีณาสพได้อาศัยแล้วยืนยันความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายว่า 'อาสวะทั้งหลายของเราสิ้นแล้ว'.

ปุน จปรํ ภิกฺขเว ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวิตา โหนฺติ สุภาวิตา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีต่อไปอีก ภิกษุผู้เป็นขีณาสพอบรมแล้วอบรมดีแล้วซึ่งสติปัฏฐาน ๔. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ภิกษุผู้เป็นขีณาสพอบรมแล้วอบรมดีแล้วซึ่งสติปัฏฐาน ๔, แม้นี้เป็นกำลังของภิกษุผู้เป็นขีณาสพ, ซึ่งภิกษุผู้เป็นขีณาสพได้อาศัย แล้วยืนยันความสิ้นไป แห่งอาสวะทั้งหลายว่า 'อาสวะทั้งหลายของเราสิ้นแล้ว'.

ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ โหนฺติ สุภาวิตานิ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีต่อไปอีก ภิกษุผู้เป็นขีณาสพอบรมแล้ว อบรมดีแล้วซึ่งอินทรีย์ ๕. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ภิกษุผู้เป็นขีณาสพอบรมแล้ว อบรมดีแล้ว ซึ่งอินทรีย์ ๕, แม้นี้เป็นกำลังของภิกษุผู้เป็นขีณาสพ, ซึ่งภิกษุผู้เป็นขีณาสพได้อาศัย แล้วยืนยันความสิ้นไป แห่งอาสวะทั้งหลายว่า 'อาสวะทั้งหลายของเราสิ้นแล้ว' ดังนี้.

ศาสตราจารย์พันธุม - คุณวิรดา ดิษยมณฑล
อุทิศให้ พระและนางทิพย์ปรีชา-พระยาและคุณหญิงอนุวัตน์วนรักษ์

สตฺตโพชฺฌงฺคา　ภาวิตา　โหนฺติ　สุภาวิตา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีต่อไป อีก ภิกษุผู้เป็นขีณาสพอบรมแล้ว อบรมดีแล้วซึ่งโพชฌงค์ ๗. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ภิกษุผู้เป็นขีณาสพอบรมแล้ว อบรมดีแล้ว ซึ่งโพชฌงค์ ๗, แม้นี้เป็นกำลังของภิกษุผู้เป็นขีณาสพ, ซึ่งภิกษุผู้เป็นขีณาสพได้อาศัย แล้วยืนยันความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายว่า 'อาสวะทั้งหลายของเราสิ้นแล้ว'.

อริโย　อฏฺฐงฺคิโก　มคฺโค　ภาวิโต　โหติ　สุภาวิโต. ยมฺปิ　ภิกฺขเว　ขีณาสวสฺส　ภิกฺขุโน　อริโย　อฏฺฐงฺคิโก　มคฺโค　ภาวิโต　โหติ　สุภาวิโต, อิทมฺปิ　ขีณาสวสฺส　ภิกฺขุโน　พลํ　โหติ, ยํ　พลํ　อาคมฺม　ขีณาสโว　ภิกฺขุ　อาสวานํ　ขยํ　ปฏิชานาติ 'ขีณา　เม　อาสวา'ติ[๑]".

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีต่อไป อีก ภิกษุผู้เป็นขีณาสพอบรมแล้ว อบรมดีแล้ว ซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ภิกษุผู้เป็นขีณาสพอบรมแล้ว อบรมดีแล้ว ซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘, แม้นี้เป็นกำลังของภิกษุผู้เป็นขีณาสพ, ซึ่งภิกษุผู้เป็นขีณาสพได้อาศัย แล้วยืนยันความสิ้นไปแห่งอาสวะ

---

[๑] ที. ปา. ๑๑/๓๑๓, องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๒๒๗, ขุ. ป. ๓๑/๕๔๕.

ศาสตราจารย์พันธุม - คุณวิรดา　ดิษยมณฑล
อุทิศให้ พระและนางทิพย์ปรีชา-พระยาและคุณหญิงอนุวัตน์วนรักษ์

ทั้งหลายว่า 'อาสวะทั้งหลายของเรา
สิ้นแล้ว' ดังนี้".

ตตฺถ ปฐเมน พเลน ทุกฺขสจฺจปฺปฏิเวโธ, ในบรรดากำลังพระขีณาสพ ๗ ข้อนั้น ย่อม
ทุติเยน สมุทยสจฺจปฺปฏิเวโธ, ตติเยน เป็นอันประกาศการแทงตลอดทุกขสัจ ด้วย
นิโรธสจฺจปฺปฏิเวโธ, จตูหิ มคฺคสจฺจปฺ- กำลังข้อที่ ๑, ย่อมเป็นอันประกาศการ
ปฏิเวโธ ปกาสิโต โหติ. แทงตลอดสมุทัยสัจด้วยกำลังข้อที่ ๒, ย่อม
เป็นอันประกาศการแทงตลอดนิโรธสัจ ด้วย
กำลังข้อที่ ๓, ย่อมเป็นอันประกาศการแทง
ตลอดมรรคสัจด้วยกำลังอีก ๔ ข้อ.

อฏฺฐ วิโมกฺขาติ อารมฺมเณ อธิมุจฺจนฏฺเฐน ปจฺจนีกธมฺเมหิ จ สุฏฺฐุ มุจฺจนฏฺเฐน วิโมกฺขา. "กตเม อฏฺฐ ? รูปี รูปานิ ปสฺสติ, อยํ ปฐโม วิโมกฺโข. อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ, อยํ ทุติโย วิโมกฺโข. 'สุภนฺ'เตว อธิมุตฺโต โหติ, อยํ ตติโย วิโมกฺโข. สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ

คำว่า วิโมกข์ ๘ มีอรรถาธิบายว่า
ชื่อว่า วิโมกข์ ด้วยอรรถว่าน้อมไปใน
อารมณ์ และด้วยอรรถว่าพ้นด้วยดี จาก
ธรรมที่เป็นข้าศึกทั้งหลาย. (ที่พระผู้มีพระ-
ภาคตรัสไว้ว่า) "วิโมกข์ ๘ อะไรบ้าง ?
คือ ผู้ได้รูปฌานย่อมเห็นรูปทั้งหลาย, นี้เป็น
วิโมกข์ข้อที่ ๑. ผู้ได้อรูปสัญญาในภายใน
ย่อมเห็นรูปในภายนอก, นี้เป็นวิโมกข์
ข้อที่ ๒. เป็นผู้น้อมใจไปว่า 'งาม'

ศาสตราจารย์พันธุม - คุณวิรดา ดิษยบณฑล
อุทิศให้ พระและนางทิพย์ปรีชา-พระยาและคุณหญิงอนุวัตน์วนรักษ์

อมนสิการา 'อนนฺโต อากาโส'ติ อย่างเดียว, นี้เป็นวิโมกข์ที่ ๓. เข้าถึง
อากาสานญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, อากาสานัญจายตนะว่า 'อากาศไม่มีที่สุด'
อยํ จตุตฺโถ วิโมกฺโข. เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาทั้งหลาย เพราะ
ความอัสดงแห่งปฏิฆสัญญาทั้งหลาย เพราะ
มิได้มนสิการนานัตตสัญญาทั้งหลายโดยประ-
การทั้งปวงอยู่, นี้เป็นวิโมกข์ที่ ๔.

สพฺพโส อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม ก้าวล่วงอากาสานัญจายตนะ โดยประการ
'อนนฺตํ วิญฺญาณนฺ'ติ วิญฺญาณญฺจายตนํ ทั้งปวง เข้าถึงวิญญาณัญจายตนะว่า
อุปสมฺปชฺช วิหรติ, อยํ ปญฺจโม 'วิญญาณไม่มีที่สุด' อยู่, นี้เป็นวิโมกข์ที่ ๕.
วิโมกฺโข. สพฺพโส วิญฺญาณญฺจายตนํ ก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะ โดยประการทั้ง-
สมติกฺกมฺม 'นตฺถิ กิญฺจี'ติ อากิญฺจญฺญา- ปวง เข้าถึงอากิญจัญญายตนะว่า 'อะไร ๆ
ยตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, อยํ ฉฏฺโ ไม่มี' อยู่, นี้เป็นวิโมกข์ที่ ๖. ก้าวล่วง
วิโมกฺโข. สพฺพโส อากิญฺจญฺญายตนํ อากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้า
สมติกฺกมฺม เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะอยู่, นี้เป็น
อุปสมฺปชฺช วิหรติ, อยํ สตฺตโม วิโมกฺโข. วิโมกข์ที่ ๗. ก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญา-
สพฺพโส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ยตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงสัญญา-
สมติกฺกมฺม สญฺญาเวทยิตนิโรธํ อุปสมฺปชฺช เวทยิตนิโรธอยู่, นี้เป็นวิโมกข์ที่ ๘ ".
วิหรติ, อยํ อฏฺฐโม วิโมกฺโข"ติ[๑]

---

[๑] ที. มหา. ๑๐/๑๓๑, ที. ปา. ๑๑/๓๒๘,
องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๓๑๕-๓๑๖.

ศาสตราจารย์พันธุม - คุณวิรดา ดิษยมณฑล
อุทิศให้ พระและนางทิพย์ปรีชา-พระยาและคุณหญิงอนุวัตน์วนรักษ์

นว อนุปุพพนิโรธาติ นว อนุปฏิปาฏิยา นิโรธา. "กตเม นว ? ปฐมชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส กามสญฺญา[๑] นิรุทฺธา โหติ, ทุติยชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส วิตกฺกวิจารา นิรุทฺธา โหนฺติ, ตติยชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส ปีติ นิรุทฺธา โหติ, จตุตฺถชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส อสฺสาสปสฺสาสา นิรุทฺธา โหนฺติ, อากาสานญฺจายตนํ สมาปนฺนสฺส รูปสญฺญา นิรุทฺธา โหติ, วิญฺญาณญฺจายตนํ สมาปนฺนสฺส อากาสานญฺจายตนสญฺญา นิรุทฺธา โหติ, อากิญฺจญฺญายตนํ สมาปนฺนสฺส วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญา นิรุทฺธา โหติ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมาปนฺนสฺส

คำว่า อนุปุพพนิโรธ ๙ ได้แก่ ความดับไปตามลำดับ ๆ ๙ ประการ. (ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า) "อนุปุพพนิโรธ ๙ อะไรบ้าง ? คือ ท่านผู้เข้าปฐมฌานย่อมดับกามสัญญาได้, ผู้เข้าทุติยฌานย่อมดับวิตกวิจารได้, ผู้เข้าตติยฌานย่อมดับปีติได้, ผู้เข้าจตุตถฌาน ย่อมดับลมอัสสาสะปัสสาสะได้, ผู้เข้าอากาสานัญจายตนะ ย่อมดับรูปสัญญาได้, ผู้เข้าวิญญาณัญจายตนะย่อมดับอากาสานัญจายตนสัญญาได้, ผู้เข้าอากิญจัญญายตนะ ย่อมดับวิญญาณัญจายตนะได้, ผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะย่อมดับอากิญจัญญายตนะได้, ผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธย่อมดับสัญญาและเวทนาได้".

---

[๑] อามิสสญฺญาติปิ ปาโฐ (องฺ. นวก. ๒๓/๔๒๓).

ศาสตราจารย์พันธุม - คุณวิรดา ดิษยบณฑล
อุทิศให้ พระและนางทิพย์ปรีชา-พระยาและคุณหญิงอนุวัตน์วนรักษ์

อากิญฺจญฺญายตนสญฺญา　นิรุทฺธา　โหติ,
สญฺญา เวทยิตนิโรธํ　สมาปนฺนสฺส　สญฺญา
จ　เวทนา　จ　นิรุทฺธา　โหนฺตี"ติ?[1]

ทส　อเสกฺขา　ธมฺมาติ อุปริ　คำว่า อเสกขธรรม ๑๐ มีอรรถา-
สิกฺขิตพฺพาภาวโต น สิกฺขนฺตีติ อเสกฺขา. ธิบายว่า ชื่อว่า อเสกขะ ด้วยอรรถว่า
อถวา ตีสุ สิกฺขาสุ สิกฺขนฺตีติ เสกฺขา, ไม่ต้องศึกษา เพราะไม่มีสิ่งที่จะต้องศึกษา
วุทฺธิปฺปตฺตา เสกฺขาติ อเสกฺขา, ต่อไป. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เสกขะ ด้วย
อรหนฺโต. อเสกฺขานํ อิเม อิติ อรรถว่า ยังศึกษาอยู่ในสิกขา ๓, ชื่อว่า
อเสกฺขา. "กตเม ทส ? อเสกฺขา อเสกขะ ด้วยอรรถว่า เป็นเสกขะที่ถึง
สมฺมาทิฏฺฐิ อเสกฺโข สมฺมาสงฺกปฺโป ความเจริญแล้ว,ได้แก่ พระอรหันต์. ชื่อว่า
อเสกฺขา สมฺมาวาจา อเสกฺโข สมฺมา- อเสกขธรรม ด้วยอรรถว่า ธรรมเหล่านี้
กมฺมนฺโต อเสกฺโข สมฺมาอาชีโว เป็นของพระอเสกขะทั้งหลาย. (ที่พระผู้มี
อเสกฺโข สมฺมาวายาโม อเสกฺขา พระภาคตรัสไว้ว่า) "อเสกขธรรม ๑๐
สมฺมาสติ อเสกฺโข สมฺมาสมาธิ อเสกฺขํ อะไรบ้าง ? ได้แก่ สัมมาทิฏฐิอันเป็นของ
สมฺมาญาณํ อเสกฺขา สมฺมาวิมุตฺตี"ติ.[2] พระอเสกขะ สัมมาสังกัปปะอันเป็นของ
สมฺมาญาณนฺติ[3] อรหตฺตผลปญฺญํ จ เปตฺวา พระอเสกขะ สัมมาวาจาอันเป็นของพระ-

---

[1] ที. ปา. ๑๑/๒๘๑, ๓๓๔,
องฺ. นวก. ๒๓/๔๒๔.
[2] ที. ปา. ๑๑/๒๘๖, ๓๔๒.
[3] ฉ. อเสกฺขํ สมฺมาญาณนฺติ.

คุณวรรณี　พึ่งมี
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เสสโลกิยปญฺญา. สมฺมาวิมุตฺตีติ อรหตฺต- อเสกขะ สัมมากัมมันตะอันเป็นของพระ-
ผลวิมุตฺติ. อฏฺฐกถายํ ปน วุตฺตํ : อเสกขะ สัมมาอาชีวะอันเป็นของพระ-
อเสกขะ สัมมาวายามะอันเป็นของพระ-
อเสกขะ สัมมาสติอันเป็นของพระอเสกขะ
สัมมาสมาธิอันเป็นของพระอเสกขะ สัมมา-
ญาณะอันเป็นของพระอเสกขะ สัมมาวิมุตติ
อันเป็นของพระอเสกขะ". คำว่าสัมมาญาณะ
เป็นของพระอเสกขะ ได้แก่ โลกียปัญญา
ที่เหลือเว้นอรหัตผลปัญญา. คำว่า สัมมา-
วิมุตติ ได้แก่ อรหัตผลวิมุตติ. ส่วนใน
อรรถกถาทานกลาวไววา :

"อเสกฺขา สมฺมาทิฏฺฐีติ- "ธรรมทั้งหลายมีสัมมาทิฐิเป็นต้น
อาทโย สพฺเพปิ ผลสมฺปยุตฺตธมฺมา อันเป็นของพระอเสกขะทั้งหมด ได้แก่
เอว. เอตฺถ จ สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมา- ธรรมอันสัมปยุตด้วยผลนั่นเอง. ก็ใน
ญาณนฺติ ทฺวีสุ ฐาเนสุ ปญฺญาว บรรดาธรรมเหล่านี้ ท่านกล่าวปัญญา
กถิตา. สมฺมาวิมุตฺตีติ อิมินา ปน ในฐานสองประการนั่นแหละว่า ชื่อว่า
ปเทน วุตฺตาวเสสา ผลสมาปตฺติ- สัมมาทิฐิ สัมมาญาณะ. ส่วนด้วยบทว่า

คุณวรรณี พึ่งมี
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ธมฺมา สงฺคหิตา"ติ.[๑]

สัมมาวิมุตตินี้ ท่านสงเคราะห์ธรรมคือ ผลสมาบัติที่เหลือลงจากที่กล่าวแล้ว".

สพฺพํ ภิกฺขเว สจฺฉิกาตพฺพนฺติ-อาทีสุ อารมฺมณสจฺฉิกิริยา เวทิตพฺพา. รูปํ ปสฺสนฺโต สจฺฉิกโรตีติอาทีสุ รูปาทีนิ โลกิยานิ ปสฺสิตพฺพากาเรน ปสฺสนฺโต ตาเนว รูปาทีนิ อารมฺมณสจฺฉิกิริยาย สจฺฉิกโรติ, รูปาทีนิ วา ปสฺสิตพฺพา-กาเรน ปสฺสนฺโต เตน เหตุนา สจฺฉิกาตพฺพํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติ.

ในคำว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงควรทำให้แจ้งเป็นต้น พึงทราบการกระทำให้แจ้งซึ่งอารมณ์. ในบทว่า รูปํ ปสฺสนฺโต สจฺฉิกโรติ เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ : พระโยคาวจรเมื่อเห็นโลกีย-ธรรมมีรูปเป็นต้น โดยอาการที่ควรเห็นย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งรูปเป็นต้น เหล่านั้นแหละ ด้วยการกระทำให้แจ้งซึ่งอารมณ์, อีกอย่างหนึ่งเมื่อเห็นโลกียธรรมมีรูปเป็นต้น โดยอาการที่ควรเห็น ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพานที่ควรทำให้แจ้งโดยเหตุนั้น.

ปสฺสนฺโตติ หิ ปทํ เหตุอตฺเถปิ อกฺขรจินฺตกา อิจฺฉนฺติ. อนญฺญาตญฺญสฺ-สามีตินฺทฺริยาทีนิ ปน โลกุตฺตรานิ

ก็บทว่า ปสฺสนฺโต นักคิดอักษรทั้งหลายย่อมต้องการ แม้ในอรรถแห่งเหตุ. ก็เมื่อพิจารณาเห็นโลกุตรธรรมมีอนัญญาตัญญัสสา-

---

[๑] สุมงฺคลวิลาสินี. ๓/๓๑๘.

ปจฺจเวกฺขณวเสน ปสฺสนฺโต ตาเนว อารมฺมณสจฺฉิกิริยาย สจฺฉิกโรติ. "อมโตคธํ นิพฺพานํ ปริโยคาหณฺเจน[๑] สจฺฉิกโรตี"ติ อิทํ ปริญฺเญยฺยปหาตพฺพ-สจฺฉิกาตพฺพภาเวตพฺเพสุ สจฺฉิกาตพฺพตฺตา อุชุกเมว.

มีตินทรีย์เป็นต้นด้วยอำนาจแห่งการพิจารณา ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งโลกุตรธรรมมีอนัญญา-ตัญญัสสามีตินทรีย์เป็นต้นเหล่านั้นแหละ ด้วยการกระทำให้แจ้งซึ่งอารมณ์. คำว่า "ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน อันหยั่งลงในอมตะด้วยอรรถว่าเป็นที่สุดลงรอบ"นี้ ตรงทีเดียว เพราะพึงกระทำให้แจ้งในปริญเญยยธรรม ปหาตัพพธรรม สัจฉิกาตัพพธรรมและภาเว-ตัพพธรรม.

เย เย ธมฺมา สจฺฉิกตา โหนฺติ, เต เต ธมฺมา ผุสิตา[๒] โหนฺตีติ อารมฺมณสจฺฉิกิริยาย สจฺฉิกตา อารมฺมณ-ผสฺเสน ผุฏฺฐา โหนฺติ, ปฏิลาภ-สจฺฉิกิริยาย สจฺฉิกตา ปฏิลาภผสฺเสน ผุฏฺฐา โหนฺตีติ.

คำว่า ธรรมใด ๆ เป็นอันทำให้แจ้งแล้ว, ธรรมนั้น ๆ ย่อมเป็นอันถูกต้องแล้ว ความว่า ธรรมที่กระทำให้แจงด้วยการกระทำให้แจ้งซึ่งอารมณ์ ย่อมเป็นอันถูกต้องแล้วด้วยการถูกต้องอารมณ์, ที่ทำให้แจ้งด้วยการได้เฉพาะ ย่อมเป็นอันถูกต้องแล้วด้วยการถูกต้องโดยการได้เฉพาะ ฉะนี้แล.

สจฺฉิกาตพฺพนิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาสัจฉิกาตัพพนิเทศ จบ.

---

[๑] ฉ. ปริโยสานฏฺเฐน.
[๒] ฉ. ผสฺสิตา.

คุณวรรณี พึ่งมี
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

หานภาคิยจตุกฺกนิทฺเทสวณฺณนา

๓๐. อิทานิ ยสฺมา หานภาคิยา-ทิตา เอเกกสฺเสว สมาธิสฺส อวตฺถา-เภเทน โหติ, ตสฺมา หานภาคิยจตุกฺกํ เอกโตเยว นิทฺทิฏฺฐํ. ตตฺถ ปฐมสฺส ฌานสฺส[๑] ลาภินฺติ ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภิโน. สามิอตฺเถ อุปโยควจนํ. ลาโภ สจฺฉิกิริยา อสฺส อตฺถีติ ลาภีติ วุจฺจติ.

กามสหคตาติ เอตฺถ สหคตสทฺทสฺส อารมฺมณตฺโถ อธิปฺเปโต, วตฺถุกาม-กิเลสกามารมฺมณาติ อตฺโถ. สญฺญา-มนสิการาติ ชวนสญฺญา จ ตทาวชฺชน-

พรรณนาหานภาคียจตุกกนิเทศ

๓๐. บัดนี้ ท่านแสดงไขหานภาคีย-จตุกกะ คือ หมวด ๔ แห่งธรรม มีหานภา-คียธรรมเป็นข้อต้น รวมเข้าด้วยกันทีเดียว เพราะหานภาคียธรรมเป็นข้อต้น จะมีได้ก็ด้วยความต่างแห่งการตั้งลงของสมาธิแต่ละอย่าง ๆ นั่นแหละ. ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภี เท่ากับ ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภิโน (แปลว่า ของพระโยคาวจรผู้ได้ปฐมฌาน). (บทว่าลาภีนี้) เป็นทุติยาวิภัตติ ลงในอรรถแห่งฉัฏฐีวิภัตติ. พระโยคาวจรท่านเรียกชื่อว่า ลาภี ด้วยอรรถว่ามีการได้ คือ มีการกระทำให้แจ้ง.

ในบทว่า กามสหคตา นี้ ท่านประสงค์อรรถแห่งสหคตศัพท์ว่า อารมณ์, ความหมายเท่ากับว่า มีวัตถุกามและกิเลสกามเป็นอารมณ์. บทว่า สญฺญามนสิการา ได้แก่

---

[๑] ปฐมชฺฌานสฺสาติปิ ปาโฐ.

คุณสมจิตต์　ปานบ้านแพ้ว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

มนสิกาโร จ, สญฺญาสมฺปยุตฺตมนสิกาโรปิ ชวนสัญญา คือ สัญญาในชวนะหนึ่ง ตทา-
วฏฺฏติ. สมุทาจรนฺตีติ ปวตฺตนฺติ. ธมฺโมติ วัชนมนสิการ คือ มนสิการในอาวัชนะนั้น
ปฐมชฺฌานธมฺโม. ฌานา ปริหายนฺโต ตีหิ หนึ่ง, แม้จะเป็นมนสิการอันสัมปยุตด้วย
การเณหิ ปริหายติ กิเลสสมุทาจาเรน สัญญาก็ควร. บทว่า สมุทาจรนฺติ แปลว่า
วา อสปฺปายกิริยาย วา อนนุโยเคน เป็นไปอยู่. บทว่า ธมฺโม ได้แก่ ธรรม
วา. กิเลสสมุทาจาเรน ปริหายนฺโต สีฆํ คือ ปฐมฌาน. พระโยคาวจรเมื่อจะเสื่อม
ปริหายติ, กมฺมารามตาภสฺสารามตา- จากฌาน ย่อมเสื่อมด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ
นิทฺทารามตาสงฺคณิการามตานุโยควเสน ความเป็นไปของกิเลส หรือด้วยการกระทำ
อสปฺปายกิริยาย ปริหายนฺโต ทนฺธํ อันไม่เป็นสัปปายะ หรือด้วยการไม่ประกอบ
ปริหายติ, เคลญฺญปจฺจยเวกลฺลาทินา เนือง ๆ. เมื่อเสื่อมด้วยความเป็นไปแห่ง
ปลิโพเธน อภิกฺขณํ อสมาปชฺชนฺโต กิเลสย่อมเสื่อมเร็ว, เมื่อเสื่อมด้วยการ
อนนุโยเคน ปริหายนฺโตปิ ทนฺธํ กระทำอันไม่เป็นสัปปายะ ด้วยอำนาจการ
ปริหายติ. ประกอบเนือง ๆ ซึ่งความเป็นผู้พอใจใน
การงาน ความเป็นผู้พอใจในการคุย ความ
เป็นผู้พอใจในการหลับนอน และความเป็นผู้
พอใจในความคลุกคลี ย่อมเสื่อมช้า, เมื่อ
ไม่เข้าสมาบัติเนือง ๆ ด้วยปลิโพธะมีความ
เป็นไข้ และความขาดแคลนด้วยปัจจัย
เป็นต้น แม้เมื่อเสื่อมด้วยการไม่ประกอบ
เนือง ๆ ย่อมเสื่อมช้า.

คุณสมจิตต์ ปานบ้านแพ้ว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อิธ ปน พลวการณเมว ทสฺเสนฺโต ปน ปริหายนฺโต เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมชฺฌาน-นิกนฺติสมุทาจาเรนปิ ปริหายติ. กิตฺตาวตา ปริหีโน โหตีติ ? ยทา น สกฺโกติ สมาปชฺชิตุ, เอตฺตาวตา ปริหีโน โหตีติ. ตทนุธมฺมตาติ อนุปฺปวตฺโต ธมฺโม อนุธมฺโม, ฌานํ อธิกํ กตฺวา ปวตฺตสฺส นิกนฺติธมฺมสฺเสตํ อธิวจนํ. อนุธมฺโม เอว อนุธมฺมตา, ตสฺส ฌานสฺส อนุธมฺมตา ตทนุธมฺมตา. สตีติ นิกนฺติ.

ก็ในที่นี้ ท่านพระสารีบุตรเถระเมื่อจะแสดงกิเลสสมุทาจารเมวาห. ทุติยชฺฌานาทีหิ เหตุที่มีกำลังอย่างเดียว จึงได้กล่าวความเป็นไปแห่งกิเลสเท่านั้น. ก็พระโยคาวจรเมื่อเสื่อมจากทุติยฌานเป็นต้น ย่อมเสื่อมแม้ด้วยความเป็นไป คือความติดใจในฌานต่ำ ๆ ลงมา. มีปุจฉาว่า ย่อมเป็นผู้เสื่อมแล้วด้วยเหตุเท่าไร ? ตอบว่า ในกาลใดไม่สามารถจะเข้าสมาบัติได้, ย่อมเป็นผู้เสื่อมแล้วด้วยเหตุเท่านี้. บทว่า ตทนุธมฺมตา อธิบายว่า ธรรมอันเป็นไปแล้วเนือง ๆ ชื่อว่าอนุธมฺโม, คำนี้เป็นชื่อแห่งธรรมคือความพอใจ ซึ่งทำฌานให้ยิ่งเป็นไปแล้ว. อนุธมฺโมนั่นแหละเป็นอนุธมฺมตา, ความที่ฌานนั้น เป็นธรรมเป็นไปแล้วเนือง ๆ ชื่อว่าตทนุธมฺมตา. บทว่า สติ แปลว่าความพอใจ.

สนฺติฏฺฐตีติ ปติฏฺฐาติ. ตํ ปฐมชฺฌานํ อนุวตฺตมานา นิกนฺติ ปวตฺตตีติ วุตฺตํ โหติ. อวิตกฺกสหคตาติ ทุติยชฺฌานา-

บทว่า สนฺติฏฺฐติ แปลว่า ตั้งอยู่. มีอรรถาธิบายว่า ความพอใจซึ่งเป็นไปตามปฐมฌานนั้นเป็นไปอยู่. บทว่า อวิตกฺกสหคตา

คุณสมจิตต์ ปานบ้านแพ้ว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

รมฺมณา. ตำ หิ นตฺเถตฺถ วิตกฺโกติ แปลว่า มีทุติยฌานเป็นอารมณ์. ก็ทุติยฌาน อวิตกฺกนฺติ วุจฺจติ. นิพฺพิทาสหคตาติ นั้น เรียกว่า อวิตกฺกำ เพราะในทุติยฌานนี้ วิปสฺสนารมฺมณา. สา หิ สงฺขาเรสุ ไม่มีวิตก. คำว่าสหรคตด้วยนิพพิทา แปลว่า นิพฺพินฺทนโต นิพฺพิทาติ วุจฺจติ, "นิพฺพินฺทำ วิรชฺชตี"ติ[๑] หิ วุตฺตำ. มีวิปัสสนาเป็นอารมณ์. จริงอยู่ วิปัสสนานั้น ท่านเรียกว่า นิพพิทา เพราะหน่ายในสังขารทั้งหลาย, ข้อนี้สมจริงดังพระบาลีว่า "นิพฺพินฺทำ วิรชฺชติ" (แปลว่า เมื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด).

วิราคูปสำหิตาติ อริยมคฺคปฺปฏิสญฺญุตฺตา วิปสฺสนา. สา หิ สิขาปฺปตฺตา มคฺควุฏฺฐานำ ปาเปติ. ตสฺมา วิปสฺสนา-รมฺมณา สญฺญามนสิการา "วิราคูป-สำหิตา"ติ วุจฺจนฺติ, "วิราคา วิมุจฺจตี"ติ[๑] หิ วุตฺตำ. บทว่า วิราคูปสำหิตา ได้แก่ วิปัสสนาที่ปฏิสังยุตด้วยอริยมรรค. จริงอยู่ วิปัสสนานั้นที่ถึงยอดย่อมยังพระโยคาวจรให้ถึง ซึ่งการออกจากมรรค. เพราะฉะนั้นสัญญามนสิการอันมีวิปัสสนาเป็นอารมณ์ ท่านจึงกล่าวว่า "วิราคูปสำหิตา" (แปลว่า ประกอบด้วยวิราคะ), ข้อนี้สมด้วยพระบาลีว่า "วิราคา วิมุจฺจติ"(ย่อมหลุดพ้นเพราะคลายกำหนัด).

๑-๑ วิ. มหา. ๔/๒๘, สำ. ขนฺธ. ๑๗/๖๒.

คุณสมจิตต์ ปานบ้านแพ้ว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิตกฺกสหคตาติ วิตกฺกวเสน ปฐมชฺฌานารมฺมณา. อุเปกฺขาสุขสหคตาติ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาย จ สุขเวทนาย จ วเสน ตติยชฺฌานารมฺมณา. ปีติสุขสหคตาติ ปีติยา จ สุขเวทนาย จ วเสน ทุติยชฺฌานารมฺมณา. อทุกฺขมสุขสหคตาติ อุเปกฺขาเวทนาวเสน จตุตฺถชฺฌานารมฺมณา. สา หิ เวทนา น ทุกฺขา น สุขาติ อทุกฺขมสุขาติ วุจฺจติ, มกาโร ปเนตฺถ ปทสนฺธิวเสน วุตฺโต.

บทว่า วิตกฺกสหคตา ได้แก่ มีปฐมฌานเป็นอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งวิตก. บทว่า อุเปกฺขาสุขสหคตา ได้แก่ มีตติยฌานเป็นอารมณ์ ด้วยอำนาจแห่งตัตรมัชฌัตตุเบกขาและแห่งสุขเวทนา. บทว่า ปีติสุขสหคตา ได้แก่ มีทุติยฌานเป็นอารมณ์ ด้วยอำนาจแห่งปีติและแห่งสุขเวทนา. บทว่า อทุกฺขมสุขสหคตา ได้แก่ มีจตุตถฌานเป็นอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งอุเบกขาเวทนา. จริงอยู่ เวทนานั้น ท่านเรียกว่า อทุกขมสุข เพราะไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข, ก็ ม อักษรในที่นี้ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งบทสนธิ (คือการเชื่อมบท).

รูปสหคตาติ รูปชฺฌานารมฺมณา. เนวสญฺญานาสญฺญายตเน ฐิตสฺส หานภาคิยฐิติภาคิยนิพฺเพธภาคิยตฺเตสุ วิชฺชมาเนสุปิ วิเสสภาคิยตฺตาภาวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ น นิทฺทิฏฺฐํ. สพฺโพปิ เจส โลกิโย สมาธิ ปมาทวิหาริสฺส มุทินฺทฺริยสฺส หานภาคิโย

บทว่า รูปสหคตา ได้แก่ มีรูปฌานเป็นอารมณ์. แม้เมื่อความเป็นหานภาคียธรรม ฐิติภาคียธรรม และนิพเพธภาคียธรรม มีอยู่แก่พระโยคาวจร ผู้ตั้งอยู่ในเนวสัญญานาสัญญายตนะ ท่านก็มิได้แสดงเนวสัญญานาสัญญายตนะ เพราะไม่มีความเป็นวิเสสภาคียธรรม. ก็โลกียสมาธิทั้งหมด

คุณอุษา จารุดุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โหติ, อปฺปมาทวิหาริสฺส มุทินฺทฺริยสฺส นี้ ท่านกล่าวว่า เป็นหานภาคียะสำหรับ
จิติภาคิโย โหติ, ตณฺหาจริตสฺส พระโยคาวจรผู้มีอินทรีย์อ่อน มีปกติอยู่ด้วย
ติกฺขินฺทฺริยสฺส วิเสสภาคิโย โหติ, ความประมาท, เป็นฐิติภาคียะสำหรับพระ-
ทิฏฺจิจริตสฺส ติกฺขินฺทฺริยสฺส นิพฺเพธภาคิโย โยคาวจรผู้มีอินทรีย์อ่อน มีปกติอยู่ด้วยความ
โหตีติ วุจฺจติ. ไม่ประมาท, เป็นวิเสสภาคียะสำหรับพระ-
โยคาวจร ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ผู้มีตัณหาจริต,
เป็นนิพเพธภาคียะสำหรับพระโยคาวจร ผู้มี
อินทรีย์แก่กล้า ผู้มีทิฏฐิจริต.

หานภาคิยจตุกฺกนิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา. พรรณนาหานภาคียจตุกกนิเทศ จบ.

คุณอุษา จารุดุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ลกฺขณตฺติกนิทฺเทสวณฺณนา

๓๑. อิทานิ ยสฺมา เอเกโกปิ โลกิยธมฺโม ติลกฺขณพฺภาหโต[๑] ตสฺมา ลกฺขณตฺติกํ เอกโต นิทฺทิฏฺฐํ. ตตฺถ อนิจฺจํ ขยฏฺเฐนาติ ตตฺถ ตตฺเถว ขียนภาเวน อนิจฺจํ. "ขยธมฺมตฺตา วยธมฺมตฺตา วิราคธมฺมตฺตา นิโรธ-ธมฺมตฺตา อนิจฺจนฺ"ติ เอเก. ทุกฺขํ ภยฏฺเฐนาติ สปฺปฏิภยตาย ทุกฺขํ. ยํ หิ อนิจฺจํ, ตํ ภยาวหํ โหติ สีโหปมสุตฺเต[๒] เทวานํ วิย. ชาติชรา-พฺยาธิมรณภยฏฺเฐน[๓] ทุกฺขนฺติ เอเก.

พรรณนาลักขณติกนิเทศ

๓๑. บัดนี้ ท่านแสดงไขหมวด ๓ แห่งลักษณะไวรวมกัน เพราะโลกียธรรมแม้แต่ละอย่าง ๆ นำมาเฉพาะสู่ลักษณะทั้ง ๓. ในบรรดาบทเหล่านั้น คำว่า ไม่เที่ยง ด้วยอรรถว่า สิ้นไป ความว่า ไม่เที่ยงด้วยภาวะ คือความสิ้นไปในที่นั้น ๆ นั่นเอง. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า "ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เพราะมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เพราะมีความคลายไปเป็นธรรมดา เพราะมีความดับไปเป็นธรรมดา". คำว่า ชื่อว่า ทุกข์ ด้วยอรรถว่าเป็นภัย คือ ชื่อว่า ทุกข์ เพราะมีภัยเฉพาะหน้า. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง, สิ่งนั้นย่อมนำมาซึ่งภัย ดังเช่นเทวะทั้งหลายในสีโหปมสูตร. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ชื่อว่า "เป็นทุกข์ ด้วยอรรถว่า ชาติภัย ชราภัย พยาธิภัย และมรณภัย".

---

[๑] ฉ. ติลกฺขณพฺภาหโต. [๒] สํ. ขนฺธ. ๑๗/๑๐๓.

[๓] สี. ชาติชราพฺยาธิมรณํ ภยฏฺเฐน.

คุณอุษา จารุดุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อนตฺตา อสารกฏฺเฐนาติ "อตฺตา นิวาสี การโก เวทโก สยංวสี"ติ เอวं ปริกปฺปิตสฺส อตฺตสารสฺส อภาเวน อนตฺตา. ยं หิ อนิจฺจं ทุกฺขं, ตं อตฺตโนปิ อนิจฺจตं วา อุทยพฺพยปีฬนं วา ธาเรตุं น สกฺโกติ, กุโต ตสฺส การกาทิภาโว. วุตฺตญฺจ "รูปญฺจ หิทं ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส, นยิทं รูปं อาพาธายa สංวตฺเตยฺยา"ติอาทิ? "อตฺตสารนิจฺจสารวิรหิตตฺตา อนตฺตา"ติ เอเก.

อนตฺตา อสารกฏฺเฐนาติ "อตฺตา นิวาสี การโก เวทโก สยංวสี"ติ มิได้ ความว่า ชื่อว่า เป็นอนัตตา เพราะความไม่มีแห่งอัตสาระที่กำหนดไว้อย่างนี้ว่า "เป็นตัวอัตตา เป็นตัวอยู่ประจำ เป็นตัวสร้าง เป็นตัวเสวย เป็นตัวมีอำนาจเอง". ก็สิ่งใด ไม่เที่ยง เป็นทุกข์, สิ่งนั้น ก็ไม่อาจจะทรงไว้ซึ่งความเป็นของไม่เที่ยงหรือความบีบคั้น คือ เกิดขึ้นและดับไปแม้ของตน, ภาวะที่โลกียธรรมนั้นเป็นตัวผู้สร้าง เป็นต้น จะมีมาแต่ที่ไหน. ข้อนี้สมด้วยพระบาลีที่ตรัสไว้ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้ารูปนี้จะพึงเป็นอัตตาไซร้, รูปนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ" ดังนี้เป็นต้น. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า "ชื่อว่า เป็นอนัตตา เพราะเว้นจากอัตสารนิจสาร".

ลกฺขณตฺติกนิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา. พรรณนาลักขณติกนิเทศ จบ.

---

a วิ. มหา. ๔/๒๔.

คุณอุษา จารุกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ทุกฺขสจฺจนิทฺเทสวณฺณนา

๓๒-๓. อริยสจฺจจตุกฺกมฺปิ ตถฺเจน สจฺจานํ เอกสมฺพนฺธตฺตา เอกโต เอว นิทฺทิฏฺฐํ. ตตฺถ ตตฺถาติ เตสุ จตูสุ อริยสจฺเจสุ. กตมนฺติ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา. ทุกฺขนฺติ ปุจฺฉิตธมฺมนิทสฺสนํ. ตตฺถ ชาติปิ ทุกฺขาติอาทีสุ ชาติสทฺทสฺส ตาว อเนเก อตฺถา ปเวทิตา. ยถาห :

"ภโว กุลญฺ นิกาโย จ
สีลญฺ ปญฺญตฺติ ลกฺขณญฺ
ปสติ สนธิ เจวาติ
ชาติอตฺถา ปเวทิตา".

พรรณนาทุกขสัจนิเทศ

๓๒-๓. แม้หมวด ๔ แห่งอริยสัจ ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระ ก็ได้แสดงไขรวมกัน เพราะสัจจะทั้งหลายเนื่องเป็นอันเดียวกัน ด้วยอรรถว่า เป็นของแท้. ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตตฺถ โยค เตสุ จตูสุ อริยสจฺเจสุ (แปลว่า ในบรรดาอริยสัจ ๔ เหล่านั้น). บทว่า กตมํ เป็นกเถตุกัมยตาปุจฉา. สองบทว่า ทุกฺขํ อริยสจฺจํ เป็นการแสดงธรรมที่ได้ถามแล้ว. ในบรรดาบทเหล่านั้นท่านประกาศอรรถแห่งชาติศัพท์ ในคำว่า ชาติปิ ทุกฺขา เป็นต้น ไว้เป็นอันมากก่อน. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า :

"ความหมายของชาติ ท่านประกาศไว้ว่า แปลว่า ภพ ๑ ว่า ตระกูล ๑ ว่า นิกาย ๑ ว่า ศีล ๑ ว่า บัญญัติ ๑ ว่า ลักษณะ ๑ ว่า ประสูติ ๑ และว่า ปฏิสนธิ ๑".

ศุณอุษา จารุดุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นทุทธบูชา

ตถา หิสฺส "เอกำปิ ชาตึ เทฺวปิ ชาติโย"ติ[๑] อาทีสุ ภโว อตฺโถ. "อกฺขิตฺโต อนุปกุฏฺโฐ ชาติวาเทนา"ติ[๒] เอตฺถ กุลำ. "อตฺถิ วิสาเข นิคณฺฐา นาม สมณชาตี"ติ[๓] เอตฺถ นิกาโย.

จริงอย่างนั้น ภพ เป็นความหมายของชาติ-ศัพท์นั้น เช่นในพระบาลีว่า "เอกำปิ ชาตึ เทฺวปิ ชาติโย" เป็นต้น แปลว่า ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง. ตระกูลเป็นความหมายของชาติศัพท์ เช่นในประโยคนี้ว่า "อกฺขิตฺโต อนุปกุฏฺโฐ ชาติวาเทน" แปลว่า ไม่ถูกคัดค้าน ไม่ถูกดูหมิ่นด้วยกล่าวถึงชาติ. นิกายเป็นความหมายของชาติศัพท์ เช่นในประโยคนี้ว่า "อตฺถิ วิสาเข นิคณฺฐา นาม สมณชาติ" แปลว่า ดูกรวิสาขา สมณชาติ คือนิกายของสมณะ ชื่อว่า นิครนถ์มีอยู่.

"ยโตหำ ภคินิ อริยาย ชาติยา ชาโต นาภิชานามี"ติ[๔] เอตฺถ อริยสีลำ. "ติริยา นาม ติณชาติ นาภิยา อุคฺคนฺตฺวา นหำ อาหจฺจ ฐิตา อโหสี"ติ[๕]

อริยศีล เป็นความหมายของชาติศัพท์ เช่นในประโยคนี้ว่า "ยโตหำ ภคินิ อริยาย ชาติยา ชาโต นาภิชานามิ" แปลว่า ดูกรน้องหญิง แต่กาลใด เราเกิดแล้วโดย

---

๑ วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๗, ที. สี. ๙/๑๗.

๒ ที. สี. ๙/๑๖๕, ม. ม. ๑๓/๕๙๓-๔.

๓ องฺ. ติก. ๒๐/๒๖๔.

๔ ม. ม. ๑๓/๔๘๕.

๕ องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๖๗.

คุณอุษา จารุดุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา